

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**İRAN'IN KÖRFEZ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE
AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurhak GÜREL

Enstitü Anabilim Dalı : Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ

MAYIS – 2019

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**İRAN'IN KÖRFEZ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE
AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurhak GÜREL

Enstitü Anabilim Dalı : Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ

MAYIS – 2019

Nurhak GÜREL tarafından hazırlanan “İran’ın Körfez Politikasının Analizi: Hatemi ve Ahmedinejad Dönemleri” adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi:28/05/2019

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı)

Kanaati

İmzası

Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ.....

BAŞARILI

Dr. Öğr. Üyesi Recep YORULMAZ.....

BAŞARILI

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN.....

BAŞARILI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

28.05.2019

Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Nurhak GÜREL

28.05.2019

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının her aşamasında bŸyŸk desteği olan, danışman hocam Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ'ye Őukranlarımı sunuyorum. Kendisi vaktinin kısıtlı olduğu zamanlarda dahi yardımcı olmaya çalışmış ve tezin son halini almasını sağlamıştır. Ortadoğu EnstitŸsŸ'nde bulunduğum sŸre boyunca bana yol gŸsteren, fikir veren ve her konuda ōęrencisini sabırla dinleyen, kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal İNAT'a da teŐekkŸr ediyorum. YŸksek Lisans ōęrencilięim boyunca, maddi ve manevi yardımlarını, sıcak muhabbetlerini esirgemeyen Serdivan Fikir ve Sanat Akademisi'nin kıymetli ekibine de teŐekkŸrŸ borç bilirim. Başta Ahmet KARAFİL olmak Ÿzere, tezimi okuyup teknik hatalarımda bana destek olan arkadaşlarıma ayrıca teŐekkŸr ediyorum. Son olarak bu gŸnlere gelmemde en bŸyŸk desteği olan, maddi manevi her zaman yanımda hissettiğim aileme teŐekkŸr ediyorum.

Nurhak GŸREL

28 Mayıs 2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	5
1.1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politikanın Ele Alınışı ve Dış Politika Analizi	5
1.2. Dış Politika Analizinin Gelişim Süreci.....	8
1.3. Dış Politika Analizinin Aktör-Yapı Sorununa Yaklaşımı	11
1.4. Analiz Düzeyi Sorunu ve Dış Politika Analizi.....	12
1.5. Dış Politika Yapımını Etkileyen İç Faktörler	15
1.5.1. Siyasal Rejim Türü ve Dış Politika.....	16
1.5.2. Kamuoyu, Medya ve Dış Politika	17
1.5.3. Süreç Olarak Dış Politika Yapımı.....	19
1.5.3.1. Lider	19
1.5.3.2. Devlet Kurumları	20
1.5.3.3. Devlet Altı Aktörler	21
1.5.4. Karar Alma Süreci	21
1.5.4.1. Karar Vermede Rasyonellik.....	23
1.5.5. Çıkar Grupları ve Dış Politika	29
1.6. Dış Politika Yapımını Etkileyen Dış Faktörler.....	30
1.6.1. Uluslararası Sistem	30

BÖLÜM 2: İRAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ	35
2.1. İran’da Dış Politika Yapımı.....	35
2.2. Hatemi Dönemi: Reformist Hükümet ve Dış Politika Yapımı.....	40
2.2.1. İç Siyasetteki Değişimler	42
2.2.1.1. Hatemi’nin Reform Politikaları.....	44
2.2.1.2. Dış Politika Yapımı.....	49
2.2.2. Hatemi ve Uluslararası Sistem.....	51
2.3. Ahmedinejad Dönemi: “Neo-Muhafazakâr” Hükümet ve Dış Politika Yapımı	55
2.3.1. İç Siyasetteki Değişimler	56
2.3.1.1. Devrimci Söyleme Dönüş	59
2.3.1.2. Dış Politika Yapımı.....	61
2.3.2. Ahmedinejad ve Uluslararası Sistem.....	62
BÖLÜM 3: İRAN’IN KÖRFEZ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ	67
3.1. Hatemi Dönemi İran’ın Körfez Politikası	67
3.2. Ahmedinejad Dönemi İran’ın Körfez Politikası.....	72
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AB	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
DPA	: Dış Politika Analizi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
NPT	: Non-Proliferation Treaty
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Tezin Başlığı: İran'ın Körfez Politikasının Analizi: Hatemi ve Ahmedinejad Dönemleri

Tezin Yazarı: Nurhak GÜREL **Danışman:** Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ

Kabul Tarihi: 28.05.2019 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 91(tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Bu tez, Muhammed Hatemi ve Mahmud Ahmedinejad dönemlerinde, İran dış politikasında hangi faktörlerin etkin olduğunu, Körfez bölgesi üzerinden incelemektedir. Devrim sonrası İran iç siyasetinde var olan mücadele sonucunda, hangi kurum veya grup galip gelirse gelsin sistemik değişimlerden bağımsız hareket etmemişlerdir. Bu temel varsayımdan hareketle, İran dış politikasını şekillendiren iç ve dış/sistemik faktörlerin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Tezde bir taraftan İran siyasal eliti, farklı siyasi fraksiyonlar ve kurumlar arasındaki güç ilişkileri ele alınırken; diğer taraftan sistemik etkileri olan gelişmelerin, dönemin dış politika yapımcıları tarafından nasıl yorumlandığına odaklanılmıştır. Burada yapılan tartışmalardan elde edilen bulgular üzerinden, İran'ın Körfez politikası analiz edilmektedir. İç siyasetteki değişimler ve sistemik etkileri olan gelişmelerin dış politika yapım süreci üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek için, Dış Politika Analizinin sunduğu teorik çerçeveden faydalanılmaktadır. Bu kapsamda tezin ilk bölümünde Dış Politika Analizinin Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde nasıl bir yaklaşım sergilediği incelenmektedir. İkinci bölümde Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerinde dış politika yapım sürecinde etkili olan faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölümde burada öne çıkan faktörlerin, İran'ın Körfez'e yönelik izlediği dış politika üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika Analizi, İran, Körfez, Hatemi, Ahmedinejad.

Title of the Thesis: Analysis of Iran's Gulf Policy: Hatemi and Ahmedinejad Terms
Author: Nurhak GÜREL Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ismail Numan TELCI
Acceptance Date: 28.05.2019 Nu. of pages: vii (pre text) + 91(thesis)
Department: Middle Eastern Studies
<p>This thesis examines the factors that are effective in Iranian foreign policy during the Mohammad Khatami and Mahmud Ahmadinejad terms by analysing the Iran's Gulf policy. No matter which institution or group predominates over the struggle that exists in post-revolutionary Iran's domestic politics, they have not acted independently of systemic effects. Based on this main assumption, this thesis aims to determine the domestic and systemic factors effecting the Iranian foreign policy. On the on hand, it discusses power relations of Iranian political elites, different political factions and institutions. On the other hand, it focuses on how the developments resulting from systemic changes are interpreted by Iranian foreign policy makers. Based on the findings of these discussions, the Iran's Gulf policy will be analysed.</p> <p>The theoretical framework presented by Foreign Policy Analysis is used in the thesis, in order to demonstrate domestic and the systemic effects on the foreign policy making process. In this context, the first part of the thesis examines the approach of Foreign Policy Analysis to the central debates in discipline of International Relations. In the second chapter, the factors that influence the foreign policy making process during the Hatemi and Ahmedinejad terms will be revealed. Based on these prominent factors, in the final chapter, we will analyse the foreign policy of Iran towards the Gulf region.</p>
Keywords: Foreign Policy Analysis, Iran, Gulf, Hatemi, Ahmedinejad.

GİRİŞ

1997’de Reform Hareketi’nin liderlerinden biri olan Muhammed Hatemi’nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, İran’da hem iç politika hem de dış politikada önemli değişimler yaşanmıştır. İran iç politikasında Hatemi, reform politikalarını hayata geçirirken; dış politikada bununla bağlantılı olarak uzlaşya yönelik adımlar atmıştır. Fakat 2005’te Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanlığını kazanmasıyla birlikte, iç siyasetin muhafazakâr zemine kaydığı ve dış politikada sürdürülmeye çalışılan uzlaşya arayışının terk edildiği görülmektedir. Bunun en önemli yansıması İran’ın Basra Körfezi’ne yönelik izlediği dış politikada görülmektedir. Nitekim Hatemi döneminde Körfez ülkelerine yönelik devrim sonrası siyasette ilk sayılabilecek adımlar atılmıştır. Uzlaşya ve karşılıklı iş birliğinin yüksek olduğu bu süreç, Ahmedinejad döneminde yerini gerilim ve tehdit algısının yüksek olduğu bir dış politikaya bırakmıştır. Ahmedinejad, devrim yıllarında izlenen dış politikaya benzerliği ile öne çıkan tercihlerde bulunarak İran’ın bölgesel etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.

Bu tez, Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerini ele alarak, İran’ın Körfez’e yönelik izlediği dış politikada hangi faktörlerin ön plana çıktığını incelemektedir. Devrim sonrası İran iç siyasetinde süreklilik arz eden mücadelede, hangi kurum veya grup galip gelirse gelsin sistemik değişimlerden bağımsız hareket etmedikleri varsayılmıştır. Dolayısıyla tezin temel varsayımı, İran dış politikasında iç hesaplaşmalarla birlikte dış/uluslararası değişim ve dönüşümlerin de etkin olduğudur. İçerde yaşanan güç mücadelesi süreklilik arz ediyorken, dış politikada görülen değişimlerin doğru analiz edilebilmesi için uluslararası sistemden kaynaklı gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Nitekim her dönemde yaşanan bu mücadeleden ağır basan tarafın uluslararası sistemi nasıl yorumladığı; sistemde meydana gelen değişimlere yönelik nasıl tepkiler ortaya koyduğu önemlidir.

Amaç

İran dış politikasının şekillenişinde içerde farklı hiziplerin, siyasal seçkinlerin ve güç merkezlerin kendi aralarındaki mücadeleleri etkin olsa da dış politikanın hayata geçirildiği uluslararası ortam da belirleyici bir faktördür. 1990’lar ve 2000’lerde uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimlere paralel olarak, “tek kutupluluk” veya “çok kutupluluk” etrafında sürdürülen sistem tartışmalarının sayısı artmıştır. Diğer

taraftan, hızlı küreselleşme, karşılıklı bağımlılık, devlet altı aktörlerin yükselişi gibi olgular, çok faktörlü yaklaşımların yapılmasının önemini ortaya koymuştur.

Karmaşık karar alma süreci ve bölgesel politikalarıyla İran, uluslararası değişimlerin odağında yer alan bir aktördür. İran'ın Körfez ülkelerine yönelik dış politikasını konu edinen bu çalışma, ele alınan dönemlerde dış politikayı etkileyen dinamiklere yönelik çok faktörlü bir analiz ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma bir taraftan İran siyasal elitleri, farklı siyasi fraksiyonlar ve kurumlar arasındaki güç rekabetlerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan, sistemik etkileri olan gelişmelerin dış politika yapımcıları tarafından nasıl algılandığına odaklanarak, bunların Körfez bölgesine yönelik izlenen dış politika üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bu çerçevede, çalışmada üç ana soruya cevap aranmaktadır. Bunlar;

- 1) İran'daki siyasal elitler ve bunlarla bağlantılı olarak hizipleşmelerin dış politika yapımındaki rolleri nedir?
- 2) Reformist bir hükümetin görevde olduğu Hatemi dönemi ile neo-muhafazakâr bir hükümetin görevde olduğu Ahmedinejad dönemlerinde, uluslararası sistemden kaynaklı değişimler söz konusu olduğunda İran'da nasıl bir dış politika izlenmiştir?
- 3) İran'ın Körfez'e yönelik dış politikasında hangi dinamikler ön plana çıkmaktadır?

Yöntem

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dış politika çalışmaları üzerinde yürütülen tartışmalar önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Bu süreçte Dış Politika Analizi Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde, kendine has sorunsallar geliştirerek önemli katkılar sağlamıştır. Dış Politika Analizinin disiplinin temel tartışmalarına getirdiği yenilikler, dış politika çalışmalarında çok düzeyli, disiplinler arası ve çok faktörlü analizlerin yapılmasını sağlamıştır. Fakat İran'ın dış politikasını etkileyen karar alma süreçleri, dış politika yapım süreçleri ve aktörler arası etkileşimler üzerine, Dış Politika Analizinin sunduğu çerçeveden hareketle yapılan analizlerin sayısı oldukça azdır. Bundan dolayı tezde, İran'ın Körfez bölgesine yönelik dış politikası incelenirken Dış Politika Analizinin sunduğu çerçeve tercih edilmiştir.

Bu kapsamda Dış Politika Analizinin temel yaklaşımlarını şekillendiren literatür incelenmiştir. İran'ın Körfez politikası incelenirken bu literatüre uygun bir içerik

sunulmaya çalışılmıştır. İç faktörler kapsamında tartışılan konularda, dönemin iç siyasetine hakim olan politikalar ile o dönemde dış politika yapımı gibi iki ana ayrım tercih edilmiştir. Dış faktörler kapsamında ise sadece uluslararası sistem kaynaklı gelişmeler tercih edilmiştir. Bu yolla dış politikayı etkileyen faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Günümüzde bir devletin dış politikası incelenirken sadece içsel dinamiklerin değil dışsal dinamiklerin de doğru bir analiz için gerekli olduğu kabul edilmektedir. Fakat bu iki alanın aynı metin içerisinde birlikte incelemeye tabi tutulması, çoğu çalışmada olduğu gibi bu tezin de karşılaştığı temel zorluktur. Bunun yanında tezde incelenen konunun üç temel sınırlılığı bulunmaktadır. Birincisi, Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerinde İran'ın Körfez politikasının ne olduğundan ziyade, hangi faktörlerin izlenen politikalarda öne çıktığı incelenmektedir. Dolayısıyla tezde, zaten genel kabul gören haliyle, Hatemi döneminde “yumuşama” ve “işbirliği/uzlaşma arayışı”; Ahmedinejad döneminde ise “bölgesel etkinlik” ve “devrimci siyasete dönüş” temelinde politikalar izlendiği kabul edilmiştir. İkincisi, incelenen tarih aralığı Hatemi'nin ve Ahmedinejad'ın hükümetleri ile sınırlı tutulmuştur. Bu dönemlerde iki farklı hiziplerden gelen isimlerin farklı dış politika tercihleri söz konusudur. Üçüncüsü, Körfez ülkeleri ele alınırken ayrı ayrı incelemek yerine; bölge siyaseti, güç ilişkileri, güvenlik ve ekonomi açısından öne çıkan aktörlere ağırlık verilmiştir. Dolayısıyla incelenen döneme göre değişmekle birlikte, genel içerikte Suudi Arabistan, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Katar gibi ülkelere ağırlık verilmiştir.

Tez üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, dış politikanın kavramsal çerçevesi çizilerek tezin teorik zeminini teşkil eden Dış Politika Analizine ilişkin bir çerçeve sunulmaktadır. Burada Dış Politika Analizi iç ve dış boyutları ile ele alınmakta ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde dış politika çalışmaları geliştirdiği yaklaşım ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde, Dış Politika Analizinin yaklaşımından hareketle İran'da dış politika yapımı incelenmiştir. Öncelikle devrim sonrası İran siyasetinde dış politika yapımının nasıl bir süreç içerisinde şekillendiği, hangi kurumların ve siyasi elitlerin etkin olduğu tartışılmaktadır. Sonrasında Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerinin genel dış politikası ve bu dış politikanın yapım sürecinde hangi faktörlerin öne çıktığı

incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, İran'ın Körfez politikası önceki bölümdeki bulgulara dayanarak analiz edilmektedir. Burada önceki bölümde tartışılan iç ve dış faktörlerin, İran'ın Körfez bölgesine yönelik izlediği dış politikaya nasıl etki ettikleri analiz edilmektedir.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politikanın Ele Alınışı ve Dış Politika Analizi

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte yeni gelişmeler üzerinden dış politika kavramı da ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Hızlı küreselleşmenin yaşandığı yeni sistemde devlet ve dış politika ilişkisine yönelik tartışmalar devam etmektedir. Devletlerin egemenlikleri devlet dışı aktörlerin etkinliğinin artmasıyla birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Bu noktada, Dış Politika Analizi (DPA) araştırma alanını genişleterek daha anlaşılabilir ve daha sistematik yaklaşımların yapılmasının önünü açmıştır. Gerçekten de DPA'nın değişen bu dış ortama ciddi bir uyum sağladığı söylenebilir. Nitekim geleneksel devlet merkezli analizlerin yansıra belirleyicilikleri inkar edilmeyen ekonomi, uluslararası siyasi iktisat, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık kavramları üzerinde yapılan analizlerin de yapılmasına olanak sağlamıştır.

Dış politika kavramsal olarak biraz da dış politika üzerinde çalışanların hangi değişkenleri ne bağlamda aktarmak istediklerine bağlı olarak değişiklik arz etmiştir. Bir liderin geçmiş tecrübelerinden uluslararası sistemin yapısal özelliklerine kadar çok düzeyli- zaman zaman içi içe geçmiş- yaklaşımların bulunmasının bir sebebi de budur.¹ Dış politikanın ortak bir tanımının zorluğuna farklı okulların ve yaklaşımların yaptığı dış politika tanımlarını aktararak dikkat çeken Sönmezoğlu, dış politikayı genel olarak, "uluslararası ilişkiler alanında genellikle bağımsız devletler olmak kaydıyla özerk aktörlerin dış ile sürdürdükleri resmi ilişkiler bütünü" şeklinde tanımlamaktadır.² Andrew Heywood'un tanımıyla dış politika; "hükümetlerin, genellikle yabancı hükümetlerle ilişkileri yoluyla devlet sınırları dışındaki olayları etkileme veya yönetme girişimlerini ifade eder."³ M. F. Tayfur ise, aslında dış politikanın bir tarafıyla köprü diğer tarafıyla sınır meselesi haline geldiğini ileri sürmüştür. Tayfur'a göre dış politika; ulus devlet ile

¹ M. F. Tayfur, "Dış Politika", Atilla Eralp (Ed.) **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar** içinde (73–105), 8. Basım, İstanbul: İletişim, 2014, s. 73

² Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 6. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 2014, s. 255–57

³ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), 1. Basım, Ankara: Adres Yayınları, 2013, s.168.

uluslararası ortam arasında köprü vazifesi görürken, iç politika; hükümet ve uluslararası politika arasındaki sınır olma özelliğini de korumaktadır.⁴

Uluslararası ilişkilere ve Dış Politika Analizine yönelik ilk sistemli yaklaşımlar ikinci dünya savaşından sonra geliştirilmiştir. Bu dönemin idealist yazarları tarafından dış politikanın temelleri, uluslararası siyasi sistemin doğasına dayandırılmıştır. İdealistler daha çok devletler arasında gerçekleşen savaşların nasıl önleneceği üzerine düşünmüşlerdir. İnsan doğasının barışsever olduğu varsayımından hareketle uluslararası anlaşmazlıkların temelinde siyasi ve sosyal mekanizmaların bulunduğunu savunmuşlardır. Uluslararası barışı sağlayacak olan mekanizmaların kurulmasıyla bunun önlenebileceği varsayılmıştır. Daha sonra idealistler gerçeklerden ziyade ahlaki değerlere odaklandıkları için ciddi bir eleştiri ile karşılaşmışlardır.⁵

Dış politika tanımlamaları soğuk savaşın bitişine kadar realist yaklaşımın gölgesinde kalmıştır. İç ve dış politika arasında kesin bir ayrım yapan realizme göre, dış politika genel anlamda yegâne aktör olan devletlerin, egemenlikleri dışındaki alana yönelik izledikleri stratejilerdir. Bu bağlamda dış politika, devletlerin sınırları dışındaki dünyaya yöneliktir.⁶ Realistler devletlerin rasyonel davrandıklarını, hiçbir zaman gelişi güzel hareket etmediklerini kabul etmişlerdir. İdealistlerin odaklandığı moral prensiplerin alçak siyasetin bir konusu olduğunu, dış politikanın ilgilendiği askeri ve güvenlik gibi meselelerin ise asıl baskın olan yüksek siyasetin konusu olduğunu savunmaktadırlar. Bundan dolayı dış politikanın ahlaki yönünü görmezden gelerek, güvenlik meselelerini her zaman ön plana çıkarmışlardır.⁷

Uluslararası ilişkiler içerisinde dış politikaya yönelik farklı bir anlayış geliştiren davranışsalcılara göre "dış politika, dış politika konularını belirleyen, onları yargılayan ve bunlardan edindiği bilgilere dayanarak hareket eden liderlik pozisyonunda bulunan bireylerin; yani bir insan etkinliğinin ürünüdür."⁸ Davranışsalcı dış politikanın merkezinde bulunan bu birey vurgusu, dış politikaya yönelik karar almada daha da

⁴ Tayfur, s.76

⁵ Tayfur, s.79

⁶ Ertan Efegil, **Dış Politika Analizi Ders Notları**, Ankara: Nobel, 2012, s. 13

⁷ Tayfur, s.80

⁸ Chris Alden ve Amnon Aran, **Foreign Policy Analysis: New Approaches**, 2. Basım, New York: Routledge, 2016, s. 24.

belirginleşir. Nitekim rasyonellik gibi kavramlar, bireylerin psikolojik durumları üzerinden değerlendirilmiştir.

Uluslararası sistemde devletler öncelikli olmak üzere, farklı aktörlerin davranışlarının ve ilişkilerinin uygulanmasını inceleyen bir yaklaşım olarak ortaya çıkan DPA, karar alma sürecine odaklanır. "DPA'nın amacı, dış politika kararlarının nasıl verildiği konusunda genel olarak uygulanabilir bilgi edinmektir."⁹ Bu amaca yönelik izlenen yol; dış politika olayları arasındaki benzerlik ve farklılıklardan yola çıkarak, devletlerin genel dış politika davranışları hakkında bilgi sunmaktır. Sadece devletlerin resmi karar alıcılarını değil; devlet altı aktörlerin de dış politika üzerindeki etkisini incelemektedir. Devlet içi ilişkileri de konu edinmesi ve bunun dış politika üzerindeki etkilerini ele alması nedeniyle uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kendine has sorunsallar geliştirmiştir. Bu yüzden zamanla uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ayrı bir çalışma alanı geliştirmiştir.¹⁰

DPA'yı Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde farklı kılan; çok faktörlü, çok düzeyli, disiplinler arası, amil/yapan odaklı (*agent-oriented*) ve aktör öncelikli (*actor-specific*) olmasıdır. Bu anlamda, DPA'nın uluslararası ilişkilere yönelik yaklaşımını özetleyen temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz;

- DPA içerisindeki karar verme yaklaşımı ulus devleti yekpare bir aktör olarak görmez. DPA, devletin insanlar ve birimlerden oluşan bir yapı arz ettiğini kabul ederek hareket eder.
- Realizmin merkezinde yer alan 'ulusal çıkar' kavramını, devleti oluşturan bu insan ve birimlerin ulusal çıkarı olarak nitelendirir.
- Karar vericilerin rasyonel bir şekilde hareket ettiklerini ileri sürmez. Çünkü insanların rasyonelliklerini kısıtlayan birçok faktör vardır.
- Dış politika yapımını birçok değişkenin yer aldığı kompleks bir süreç olarak ele alır.
- Aktör-genel bir yaklaşımdan ziyade "aktör öncelikli" bir yaklaşımı benimsemiştir; liderlerin tutumları, anayasal siyaset, devlet altı gruplar, muhalefet

⁹ Marijke Breuning, **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 16.

¹⁰ Alden ve Aran, s. 3.

vb. bütün faktörler, sadece dış politikayı değil siyasetin kendisini de etkilemektedir.¹¹

DPA, yöntem olarak dış politika çıktılarından ziyade dış politika karar verme sürecinin kendisini ön plana çıkarır. Bu yüzden devlet davranışlarını meydana getiren koşullarda ‘neden?’ sorusunun cevabı ancak karar verme sürecinin kendisinde aranmıştır. Karar vericinin kendisinden karar verme ortamına kadar, faktörlerin çeşitliliği doğal olarak farklı disiplinlere de başvurmayı zorunlu kılmıştır. Dahası, karar vermenin kendisi zaten çok değişkenli bir süreçtir. Bu yüzden Snyder ve meslektaşları DPA’nın çok faktörlü ve disiplinler arası bir yaklaşım olması gerektiğini öne sürmüşlerdir.¹²

Diğer taraftan, DPA çalışmalarının çoğalmasi ile birlikte, bu yaklaşıma getirilen önemli eleştirilerin de sayısı artmıştır. Bunlarda ön plana çıkan DPA’nın devlet kavramına yönelik yaklaşımıdır. DPA’da devlet belirli bir ölçüde yönettiği halktan ve dış faktörlerden kazandığı özerklik ile tanınmaktadır. Fakat DPA’ya yönelik getirilen eleştirilerin temelinde bu devlet kavramının belirli bir analitik ve kavramsal tartışmasının yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla DPA içerisinde kavramsal olarak bir devlet yaklaşımı henüz ortaya koyulmamıştır.¹³

Bir diğer eleştiri DPA’nın kendisine yönelik eleştiridir. Son yıllarda DPA’nın teorik olmaktan çok ampirik olduğunu belirten Paquin Morin, DPA’nın ilk çalışmalarında önerilen vizyonların geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır. Fakat Morin’e göre DPA’nın dört ana zorluğu aşarak teorik yenilenmeye odaklanması gerekir. Bunlar: "(1) farklı teorik modeller arasındaki bağların kurulması; (2) ulusal bağlamlar arasındaki kıyaslama/karşılaştırmayı öne çıkarmak; (3) araştırmayı yeni aktör kategorilerine genişletmek ve (4) kimliğini kaybetmeden, uygulayıcılar [diplomatik anlamda] ile gerçek bir diyalog geliştirmek."¹⁴

1.2.Dış Politika Analizinin Gelişim Süreci

Tayfur’un belirttiği gibi "[...] Dış politika analizcileri 1970’li yıllarda hem içerde hem de dışarda önemli devlet dışı aktörlerle karşılaştıklarında, o güne kadar hiç sorgulamadıkları

¹¹ Valerie M. Hudson ve C. S. Vore, “Foreign Policy Analysis: Yesterday, Today, And Tomorrow”, **Mershon International Studies Review**, Vol.39, No. 2 ,1995, 209-238.

¹² Hudson ve Vore, s. 213.

¹³ Alden ve Aran, s. 87.

¹⁴ Jean-Frédéric Morin ve Jonathan Paquin, **Foreign Policy Analysis: A Toolbox**, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, s. 342.

devletin rolü, yeterliliği ve özerkliği meseleleri üzerinde ciddi biçimde düşünmeye başladılar."¹⁵ Hakim olan devletin temel aktördür görüşü böylece sorgulanmaya çalışıldı. Bu dönemdeki çalışmaların genel özelliği, odaklarını devlet dışı aktörlere ve devletler arası artan karşılıklı bağımlılığa çevirmiş olmalarıdır. Fakat DPA'nın Uluslararası İlişkiler disiplini içinde sistemli bir şekilde çalışılması 1950'lere dayanmaktadır. Richard Snyder; James Rosenau; Harold ve Margaret Sprout ikilisinin ortaya koydukları çalışmalar ile DPA'nın temelleri atılmıştır.¹⁶

DPA, başlangıçta kararların nasıl verildiğini keşfetmekle başlamış ve uluslararası politikadaki davranışları ve değişimlerin merkezine bireysel veya bir bütünlük içerisinde hareket eden insanı koymuştur.¹⁷ Richard Snyder, H.W Bruck ve Burton Spain *Decision Making as an Approach to the Study of International Politics (1954)*¹⁸ adlı çalışmaları ile karar verme sürecinin kendisine odaklanmışlardır. Yazarlar dış politika çıktılarından ziyade devlet/ulus analiz seviyesinin altında karar verme sürecine dahil olan aktörlere ışık tutmuşlardır. Bir diğer önemli çalışma 1964 yılında kitap bölümü olarak yazılıp 1966'da James Rosenau tarafından yayımlanan *Pre-theories and Theories of foreign Policy*¹⁹ adlı çalışmadır. Rosenau burada ulus devletin davranışlarının genellenebileceğini ve bilimsel yöntemlerle incelenebileceğini göstermiştir. Ayrıca Rosenau DPA'nın anlaşılabilmesi için bireyden uluslararası seviyeye kadar farklı seviyede analizlerin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Diğer çalışma Harold ve Margaret Sprout ikilisinin 1956'da yayımlanan *Man-Millieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*²⁰ çalışmalarıdır. Sprout'lar dış politikanın sadece karar verme sürecine dahil olan birey ve grupların psikolojik, statüsel, politik vb. durumlarına başvurarak açıklanabileceğini savunmuşlardır.

Bu üç önemli eserin devletlerin dış politikalarını açıklamaya yönelik tartışmaları DPA'nın ilk yıllarında bütün araştırmacıları cesaretlendirmeyi başarmış ve onların dikkatlerini dış politikanın merkezinde insanların bir birey olarak kendilerinin bulunduğunu göstermeye çalışmışlardır. Süreç olarak dış politikanın, daha önemli olmasa

¹⁵ Tayfur, s.96.

¹⁶ Hudson, *The History And Evolution Of Foreign Policy Analysis*, s.13.

¹⁷ Hudson ve Vore, s.210.

¹⁸ Bkz. Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin, **Decision-Making As An Approach To The Study Of International Politics**, Princeton, N.J: Princeton University Press, 1954.

¹⁹ Hudson, *The History and Evolution Of Foreign Policy Analysis*, s.13-15

²⁰ Bkz. Harold Hance Sprout ve Margaret Sprout, **Man-Millieu Relationship Hypotheses In The Context Of International Politics**, Princeton: Center For International Studies, 1956.

bile, en azından çıktı olarak dış politika kadar önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Yani dış politikanın sadece bir çıktı değil bir yapım sürecinin de olduğunu ve anlaşılabilirliği için bu sürece dahil olan aktörlerin farklı analiz seviyelerine başvurarak incelenmesi gerektiğini kanıtlamışlardır.

Valerie Hudson, Dış Politika Analizinin gelişiminin klasik dönemini ele alırken iki kuşaktan bahsetmektedir. 1950'lerden 70'lere kadar olan dönem ilk teorik tartışmaların ve önemli kavramsallaştırmaların yapıldığı dönemdir. Sonraki çalışmalar yukarıda bahsedilen üç önemli DPA çalışmasının attığı temel üzerinden teorilerini geliştirmişlerdir. Bu dönemde Dış Politika Analizinin tek başına ve grup içinde hareket eden insanı merkeze aldığı görülmektedir. 1970'lerin sonlarından 1980'lerin ortalarına kadar DPA'nın kendi içerisinde eleştirilerle karşılaştığı bir dönem yaşanmıştır. DPA içerisinde metodolojik eksiklerden dolayı bu dönem çalışmalarında bir durağanlık yaşanmıştır. Metodolojik durağanlığın en önemli sebebi kapsamlı bir bilgi ihtiyacıydı. Dış politika geleneksel olarak ulusal güvenlik odaklı çalışıldığı için, grup karar alma ve bürokratik süreçlerin analizlere dahil edilebilmesi için muazzam bir bilgi eksikliği söz konusuydu.²¹ Bunun yanında ikinci kuşağın (1970'lerden 90'lara kadar) analiz seviyeleri üzerindeki çalışmaları yine ilk dönem teorisyenlerinin tartışmalarına dayanmaktadır. İkinci kuşak bu tartışmaları geliştirerek birey, küçük/büyük grup düşüncesi, liderlerin siyasi psikolojileri, dış politika üzerindeki kültürel etkiler, iç politik mücadele, ulusal davranışlar ve sistemik etkiler gibi birçok analiz seviyesi üzerinde çalışmışlardır.²²

Sovyetler Birliği'ndeki rejimlerin çökmesiyle birlikte DPA için de yeni bir durum ortaya çıktı. Artık teorik çalışmalarda "sistemdeki değişimi yalnız sistem seviyesinde analizlerle açıklamak mümkün değildi."²³ DPA açısından bu durum; daha çok DPA'nın açıklama konusu yaptığı Gorbaçov ve diğer liderlerin kişilik özellikleri, Luteryen Kiliseler ve Yeşil Hareket gibi ulus ötesi gruplar, Komünist Parti gibi çeşitli devlet altı aktörlerin mücadeleleri vb. değişkenlerle açıklanabilirdi. Bundan dolayı DPA tarzı aktöre özgü çalışmalara, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde olan ihtiyaç artmaktaydı.²⁴ Bu sayede soğuk savaş sonrası dönemde DPA, değişimin kodlarını başlangıcından beri sahip

²¹ Valerie M. Hudson, **Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory**, 2. Basım, Plymouth: ROWMAN & LITTLEFIELD, 2014.

²² Hudson, *The History And Evolution Of Foreign Policy Analysis*, s.28.

²³ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.32-33.

²⁴ Hudson, *Foreign policy analysis: Classic and contemporary theory*, s.32-33.

olduğu yaklaşım çerçevesinde inceleyerek, yeniden geçerliliğini korumaya devam etmiştir.

1.3. Dış Politika Analizinin Aktör-Yapı Sorununa Yaklaşımı

DPA, Uluslararası İlişkiler alanına önemli teorik ve metodolojik katkıları ile gündeme gelmiştir. Bunu mümkün kılan şey, disiplini ilgilendiren çoğu sosyal bilimlerle bir bağlantı kurmuş olmasıdır. Aktörü öncelikli gören yaklaşımı ile Uluslararası İlişkilerin birey/insan unsurunu -hesap verilebilirliği ve belirleyiciliği ile- ortaya koymasının önünü açmıştır. Karar alıcılar olarak insanların tek başına veya grup halinde hareket ettikleri temel varsayımından hareketle uluslararası ilişkilerde gerçekleşen olayların bir temelini olduğunu göstermiştir. Böylece aktör-genel Uluslararası İlişkiler ile sosyal bilimler arasındaki bağlantıyı canlandırmıştır. DPA'nın disiplin içerisindeki önemli katkılarından biri de dış politikanın analiz edilmesinde önceki yaklaşımları tersine çeviren bir yöntemsel yenilik getirmiş olmasıdır. Bu yüzden Uluslararası İlişkiler 'in bir alt alanı olarak, disiplinin temel tartışma konularına getirdiği eleştirilerin incelenmesi, bahsedilen katkıların ne yönde olduğunu ortaya koyma açısından önem arz etmektedir

DPA içerisinde önemli bir tartışma konusu olan aktör-yapı (*agent-structure*) sorunu diğer sosyal bilim dalları gibi DPA'yı da ikiye bölmüştür. Bu ayrım genel olarak dış politika karar almada veya karar alma çevresinde yapısal faktörlerin mi (uluslararası sistem tarafından dayatılan sınırlamalar) yoksa bireylerin mi (uluslararası sistemi şekillendiren bireysel tercihler) öncelikli olduğu tartışması ile ortaya çıkmıştır. Bu noktada Alan ve Aran, DPA çalışanların uluslararası ilişkiler disiplininden daha fazla, aktörü öne çıkarma eğiliminde olduğunu belirtmektedirler.²⁵ Erken dönem çalışmalarında karar vericilerin merkeze alınması bunun en önemli göstergesidir. Aktör/birim odaklı bir yaklaşım benimseyen DPA içerisinde, hangi seviyede olursa olsun bir aktörün ve genel kabul gören bir birimin hareketleri ve kararları üzerinden inceleme yapılmaktadır. Özellikle soğuk savaş ve öncesindeki çalışmalarda birim olarak devletler kabul edilirken; günümüzde liderler, kamuoyu, çıkar grupları, devlet-altı gruplar gibi birimlerin de önemi artmıştır.²⁶

²⁵ Alden ve Aran, s.4.

²⁶ Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi", Şaban Kardaş, Ali Balcı and Nermin Tenekeci (Ed.) **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram Ve Konular** içinde (367-378), 4. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.368.

DPA, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde temel tartışmalardan biri olan aktör-yapı tartışmasına getirdiği eleştiriler ile ön plana çıkmıştır. Neorealizmin öncüsü Kenneth Waltz ve sosyal konstruktivizmin öncü ismi Alexander Wendt arasındaki tartışmalarından hareketle Hudson, DPA'nın temel eleştirisini şu şekilde ifade etmektedir:

"Sadece insanlar kimlik oluşturabilir, sadece insanlar kimlik değiştirebilir, sadece insanlar kimlik temelinde hareket edebilirler. Sadece insanlar sosyalleşebilir ve diğerlerini sosyalleştirebilirler...Fikirleri ortaya çıkaran, bu fikirlerin değerlerini takip ettiren ve bunları kurumsallaşma süreçleri ile zaman içinde iletmeye çalışan amil/yapan sadece insanlardır. Bu insanları görmezden geldiğiniz zaman hem Waltz hem de Wendt'in yaptığı gibi (amil olarak) bir makina ile kalırsınız." ²⁷

DPA içerisindeki bu eleştirinin hedefi; devletler sistemi içerisinde güç dağılımlarının şekillendiği düşünülen neorealist devlet yaklaşımı ile düşünsel ve fikrinsel unsurların belirlediği konstruktivist devlet yaklaşımıdır. DPA'nın bu eleştirisiyle bir taraftan neorealistlerin 'kara kutu' su diğer taraftan konstruktivistlerin ideal/düşünsel yapı kavramı sorgulanmıştır. Tartışma kendi içerisinde devam ederken, bu ayrım üzerinde bir uzlaşmaya varma çabaları da söz konusu olmuştur. Bu çabalar özellikle son yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. Yeni düşünce okulları ve birçok akım aktör-yapı arasındaki açığı kapatma çabasına girmişlerdir. ²⁸ Diğer taraftan DPA'nın bireyi analizin merkezine alması devletler arası alanda dış politikanın nasıl bir etki yarattığı konusunda eksik kalmakla eleştirilmiştir. Bu eleştirinin merkezinde DPA'nın dış politika kararlarının ne şekilde ortaya çıktığına odaklanarak yapıyı göz ardı ettiği tespiti yer almaktadır.²⁹

1.4. Analiz Düzeyi Sorunu ve Dış Politika Analizi

Analiz düzeyi bir dış politika analizinin hangi düzeyde ve hangi değişkenlerle anlatılacağını belirler. Çünkü uluslararası sistem, farklı aktörlerin farklı düzeyler ile incelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Günümüz dış politika çalışmaları artık ne tek bir faktör üzerinden gitmektedir ne de tek bir analiz seviyesini temel almaktadır. DPA'nın

²⁷ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.12.

²⁸ Morin ve Paquin, s.327.

²⁹ Fulya Ereker, "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt.9, No. 36 (2013), s.50-51.

bu bağlamda açıkladığı şeyler, karar verme süreci ve karar vericinin kendisini etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler karar vericinin kişiliğinden karar verilen odanın rengine kadar her konuyu kapsayabilmektedir.³⁰ Bu yüzden DPA'nın en temel özelliklerinden biri dış politika yapımında çok faktörlü bir yaklaşıma sahip olmasıdır. DPA, değişkenler üzerinde bir inceleme yaparken birden fazla analiz düzeyinden faydalanır. Mikro seviyeden makro seviyeye kadar bu analiz düzeylerinden elde edilen veriler dış politika analizcilerinin gündeminde yer alırlar.

Dış politika süreçlerini bu sürecin merkezinde bulunan bireylerden bağımsız olarak incelemek tutarsız sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Liderlerin tarihte önemli değişimlere öncülük ettiği düşünüldüğünde bireylerin dünyayı nasıl algıladıkları ve buna bağlı olarak ne tür seçimlerde bulunabilecekleri, dış politika açısından hayati önem taşımaktadır. Birey seviyesinde analiz bu eksikliği bireylerin kişilikleri, inançları, tercihleri ve çevrelerine odaklanarak tamamlamaktadır. Tarihte birçok lider büyük değişimlerin merkezinde yer almıştır. Örneğin; ikinci dünya savaşını anlamak için Hitler, günümüz Rus dış politikasını anlamak için Putin, 2003 Irak savaşını anlayabilmek için Bush dış politika analizlerinde bahsettiğimiz öneme sahip liderlerdir.³¹ Bu şekilde mikro seviyede analizler liderlerin karar alma süreçlerinde etkili olduklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Devlet dışında mikro seviyede analizler ise liderlerin karar alma süreçlerinde etkili olduklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Buna yönelik ilk önemli çalışma Alexander George tarafından geliştirilen "Operasyonel Kod" yöntemidir. George soğuk savaş dönemi liderlerin inançları ve sahip oldukları algılamalar gibi unsurları kullanarak bu liderlerin dış politika tutumlarını öngörmeye çalışmıştır. Buradan yola çıkan Margaret Hermann ise liderlerle ilgili bütün kaynak bilgilerin kullanılarak onların tutumları hakkında bir çıkarımda bulunulabileceğini ortaya koymuştur. Bu yönteme ise "Lider Kişilik Analizi" denilmiştir.³²

Soğuk Savaş gibi iki kutuplu sistemler insan davranışlarını kısıtlasalar da DPA yaklaşımına göre; dünya siyasetinde insan aktörlerinin algılamaları ve davranışlarının büyük etkileriyle meydana gelen değişimler, aktör olarak insanın belirginliği ortaya çıkarmıştır. Hudson'a göre insan aktörünü görmezden gelerek yapılan yaklaşımlar dünya

³⁰ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.39.

³¹ Erişen, s.372.

³² Erişen, s.370-71.

siyasetindeki bu değişimleri öngörmeye başarısız olmuşlardır.³³ Buradan hareketle birey seviyesinde analiz dış politikayı açıklamanın bir yolu olarak liderlere ve karar vericilere odaklandığının altını çizmek gerekir.

Birey olarak karar vericilerin özellikleri incelenirken, hangi koşulların daha verimli olabileceği ise tartışılmalıdır. Örneğin Hudson, rejim türleri üzerinden bu koşulların nasıl değerlendirilebileceğine yönelik şöyle bir tespitte bulunmuştur;

"...Farklı rejim türleri, lider kontrollü politika üzerinde farklı kısıtlamalar getirmektedir. Kim Jong Un'un Kuzey Kore'si gibi tek kişilik diktatörlüklerde liderlik özelliklerini değerlendirmek, uzun zamandır kurulmuş olan bazı meclis demokrasilere göre daha zor görünebilir. Buna rağmen, bir liderin politika üzerindeki kişisel etkisini tamamen ortadan kaldıran bir rejim türü bulunmadığı unutulmamalıdır."³⁴

Tabi yakın dönemdeki çalışmalar sadece bireyler değil devlet-altı denebilecek kamuoyu, ordu, siyasi partiler, bürokrasi gibi aktörler üzerinde de yoğunlaşmışlardır. Dolayısıyla bir dış politika çalışması için tek düzeyde bir yaklaşım ve tek bir yöntemin kullanıldığı geleneksel çalışmalar önemini yitirmeye başlamıştır. Artık farklı düzeyler ile bir vakanın farklı boyutlarını incelenmesi gerekliliği kesinlik kazanmıştır. Bu anlamda DPA açısından devlet içi faktörler önem arz etmektedir. Belirli bir dış politika eylemine zorlayan bu faktörler devletin kurumsal olarak analiz edilmesini gerektirir.³⁵ Örneğin; bir ülkedeki yönetim yapısının demokratik olup olmadığı bu analiz düzeyinde en önemli noktayı oluşturmaktadır. Ya da bir ülkenin askeri gücü dış politika sorunlarında nasıl bir davranış gösterebileceği hakkında önemli işaretler taşımaktadır.

Diğer taraftan kamuoyu başta olmak üzere devlet-altı aktörler karar alma süreçlerinde bazen önemli etkilere sahip olabilmektedirler. Kamuoyu örneğinde özellikle demokrasisi gelişmiş ülkelerde, karar alıcıların sınırlarını etkileme gücüne sahip aktörler oldukları bir gerçektir. Bunun yanında kamuoyu, "demokrasisi gelişmemiş veya demokratik yönetimin

³³ Hudson ve Vore, s.210.

³⁴ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.40.

³⁵ Breuning, s.12.

olmadığı ülkelerde de kendine özgü kanallarla karar alma süreçlerini etkileyebilmektedirler." ³⁶

1990'larda hız kazanan küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık, Uluslararası İlişkiler teorisyenlerinin çoğunun gözünde devletin aktör olarak pozisyonunun sarsıldığı anlamına geliyordu. Bu yüzden dış politika analizlerinde devleti merkeze alan çalışmalarda 2. Dünya savaşı sonrası döneme göre azalma görülmüştür. Buna karşı çıkan teorisyenler, aksine, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılığın bir taraftan devleti daha fazla kısıtlarken diğer taraftan daha merkezi bir noktaya getirdiğini savunmuşlardır. Daha fazla kısıtlanmıştır çünkü; küreselleşme devletin kendi başına bir aktör olarak hareket etmesini engelleyen karşılıklı bağımlılık gerçeğini meydana getirmiştir. Daha merkezilik kazanmıştır çünkü; halk yığınları küreselleşmenin getirdiği olumsuzluklar karşısında devlete daha çok ihtiyaç duymaktadır. ³⁷ Bu durum günümüz Dış Politika Analizi çalışmalarının çoğunda tartışıla gelmektedir. Fakat devletin eskiye nazaran daha karmaşık bir yapı arz ettiği gerçeği herkes tarafından kabul görmektedir.

James Rosenau, sistemi bir çevre içerisinde var olduğu kabul edilen ve karşılıklı etkileşim yoluyla birbirleriyle ilişki içerisinde bulunan parçalardan oluştuğunu ifade etmektedir. ³⁸ Sistem seviyesinde analiz düzeyi devletler üstü bu etkileşime odaklanmaktadır. Devletlerin içinde bulunduğu sistem (sistemdeki güç dağılımı ve sistemin yapısı) ve bu sistemde yine uluslararası düzeyde etkili olan unsurların (terörizm, göç, küresel kriz, küresel ısınma vb.) devletlerin dış politikaları üzerindeki etkilerini inceler. Devletlerin iç yapıları ve liderlerinden ziyade devletlerin uluslararası güç dağılımındaki konumu ve faaliyetleri odak noktasında yer alır. Devlet ve sistem seviyesinde analiz türlerinin birlikte etkili olduğu durumlar için ise 'iki seviyeli oyun' kavramı kullanılmıştır. Bu kavram en çok karar vericilerin hem iç siyaseti hem de uluslararası zorunlulukları birlikte yerine getirmeye çalıştıkları gerçeğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

1.5. Dış Politika Yapımını Etkileyen İç Faktörler

Dış politikanın şekillenmesinde tek birey odaklı yaklaşıma getirilen eleştiriler sadece bürokratik ve kurumsal yaklaşımlara kapı aralamamış, DPA kapsamında toplumsal

³⁶ Erişen, s.373-74.

³⁷ Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (Ed.), **Foreign Policy: Theories, Actors And Cases**, 2. Basım, Oxford: Oxford University Press, 2012, s.3.

³⁸ Sönmezoğlu, s.812.

faktörlere kadar uzanan geniş bir yelpazenin de tartışılmasına yol açmıştır. Bu çerçevede karar vericinin kendisinden kamuoyu ve medyaya kadar birçok faktör DPA'nın konusu olmuştur. Biz burada dış politika üzerinde hem kurumsal olarak etkili olan hem de devlet kurumları dışında dış politika sürecini etki etme özelliğine sahip olan dinamikleri ele alacağız.

1.5.1. Siyasal Rejim Türü ve Dış Politika

Anayasal yapıya bağlı olarak dış politika kararları değişiklik arz etmektedir. Yönetimin tek bir kişinin elinde olduğu siyasal sistemlerde dış politika kararları, demokratik siyasal sistemlere nazaran içerdeki baskı gruplarından ve kamuoyu gibi faktörlerden daha az etkilenmektedirler. Topluma daha açık kurumsal yapılarda bunun tersine toplumsal baskı karşısında daha hassas bir durum söz konusudur. Demokratik ülkelerde anayasal yapıdaki güç ayrılığına bağlı olarak karar verme süreçlerinde çok sayıda aktör yer alabilir. Bunun sonucu olarak karar verme yetkisi demokratik kurumlar arasında oluşturulan bir denge mekanizması içerisinde yürütülmektedir.

Otoriter rejimlerde ise dış politika karar alıcıları daha fazla özgür davranma şansına sahiptirler. Çünkü kurumsal olarak sınırlanmamış olan lider dış politika kararını verme yetkisini elinde bulundurmaktadır.³⁹ Vatandaşların dolaylı yollar ile dış politikayı etkilemeleri kısıtlanmıştır. Vatandaşlar baskı gruplarından ziyade hükümetle yakın iş birliği içerisinde olan gruplara katılım sağlayabilmektedirler. Ayrıca karar vericiler üzerinde baskı ve kısıtlama oluşturan medya da genellikle hükümete aittir. Bu durum halkın hiçbir şekilde bir etkisinin olmadığı anlamına gelmez. Sadece dolaylı kanallardan veya kısmi bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu tür yönetimlerde özellikle Ordu, iktidar için hayati öneme sahiptir. Çünkü bu tarz yönetimler, yönetim üzerinde belirli bir baskıya sahip olamayan kesimlerden ya da yönetim üzerinde kısıtlı bir etkiye sahip olan toplumdan iktidarını korumak için ordunun desteğine ihtiyaç duyarlar.⁴⁰

Tam otoriter yönetimlere göre bazı demokratik uygulamalara sahip olan, fakat bir demokratik yapı arz etmeyen yönetimler 'yarı otoriter' kabul edilmektedir. Breuning'e göre bu tür yönetimler "içi boş" demokrasi olarak karakterize edilmiştir. "Böyle ülkeler seçimler gerçekleştirebilir ve demokrasinin ön plana çıkmasına neden olan bir dizi

³⁹ Efeğil, s.161-65.

⁴⁰ Breuning, s.121.

kurumlar oluşturabilirler. Bunu yurttaşlara veya basına, siyasi tartışmayı teşvik edici özgürlükler sunmadan yerine getirirler." ⁴¹ Ayrıca dış politika belirleme süreçlerinde birey olarak liderlerin rolü belirleyicidir. Neticede bir ülke ne oranda güçlü bir hükümet ve bürokrasi yapısından yoksun ise dış politika seçeneklerine ilişkin tercihlerde bireyin/liderin rolü o derece fazladır diyebiliriz. ⁴²

1.5.2. Kamuoyu, Medya ve Dış Politika

Dış politika tercihleri ile kamuoyunun etkisi üzerinde yapılan çalışmaların çoğu kamuoyunun dış politikayı etkilediği üzerinde hemfikirdirler. James Rosenau'nun kamuoyu piramidinden hareketle DPA çalışmalarında üç çeşit kamuoyu kitlesinden bahsedilebilir. Buna göre piramidin zirvesinde elit bir kesim (hükümet, yasama organı ve medya), bir alt seviyede bilinçli halk kesimi (entelektüeller ve iş dünyası); üçüncü ve en alt seviyede ise genel halk kesimi yer almaktadır. ⁴³ Bunların yanında 'kamuoyu yaratıcıları' olarak isimlendirdiği kesim asıl kamuoyu oluşturma, yürütme ve yönlendirme gücüne sahiptir. Sönmezoğlu, kamuoyu yaratıcıları kavramından hareketle kamuoyu oluşturulmasında gücü elinde bulunduran odakların hükümet, siyasal partiler, medya ve çıkar grupları olduğunu söyler. ⁴⁴ Buradan hareketle çoğu akademisyene göre yüzdelik olarak kamuoyunun çok az bir kısmı dış politikayla ilgilenerek bu süreci takip etmektedir.

Diğer taraftan kamuoyunun dış politika kararları üzerindeki kısıtlayıcı rolü birçok araştırmacı tarafından kabul gören bir gerçektir. Kamuoyuna yönelik bu kısıtlayıcı yaklaşım göre, yöneticiler dış politika kararlarında kamuoyunun rızasını gözetmek zorundadır. ⁴⁵ Buna göre halk kesiminden çeşitli çıkar grupları ve lobilere kadar kapsamlı bir kitleyi ifade eden kamuoyu, dış politika kararları için belirlediği parametreler üzerinden dış politikanın kendisini etkileyebilmektedir. Bundan dolayı dış politika yapım ve uygulamasında görünmez bir kısıtlayıcı faktör olarak görülmektedir. ⁴⁶

⁴¹ Breuning, s.121.

⁴² Sönmezoğlu, s.786.

⁴³ Alden ve Aran, s.72.

⁴⁴ Sönmezoğlu, s.769–80.

⁴⁵ Harvey Starr (Ed.), **Approaches, Levels, And Methods Of Analysis In International Politics: Crossing Boundaries**, 1. Basım, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s.157–58.

⁴⁶ Alden ve Aran, s.72.

Kamuoyunun bahsedilen kısıtlayıcı özelliği rejim şekline göre değişir. Kamuoyu ve rejim ilişkisine bağlı olarak dış politika kararlarının şekillendiği ortam bir devletin dış politikasının analizi açısından önemli bir konudur. Evet, demokratik yönetim şekline sahip ülkelerde kamuoyu dış politika kararlarının serbestliğini kısıtlamaktadır. Çünkü liderin hesap verebilmesini sağlayan kurumlara erişim olanağı bulunmaktadır. Liderler/karar vericiler karar verme süreçlerinde kamuoyu yoklamalarını dikkate alarak hareket ederler. Otoriter yönetimlerde ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Kamuoyu dış politikayı etkilemek için yeterli imkanlara sahip değildir. Yapılan kamuoyu yoklamaları ise objektif olma ilkesinden uzaktırlar.⁴⁷ Yönetimi elinde bulunduran bir partinin veya kişinin kanaat oluşturma sürecine hakim olduğu ülkelerde, kamuoyunun yönetim üzerinde yönlendirici/negatif bir etkisi olduğu genel kabulü değişmektedir.⁴⁸ Ayrıca otoriter rejimlerde olduğu gibi kamuoyunun olmadığı durumlarda, devletlerin ikili anlaşmazlıklarda pazarlık gücünü arttırdığı da düşünülür.⁴⁹

Kamuoyu gibi medyanın da dış politikaya etkisi söz konusudur. Bunun temelinde halk, devlet ve uluslararası alanlar arasındaki bilgi aktarımı noktasında köprü rolünü üstlenmesi yer almaktadır. Bu da medyanın DPA içerisinde tartışmalı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Burada Alden ve Aran'ın tespitlerine göre "medyanın dış politika üzerindeki etkisi, üç perspektiften ele alınabilir: gündem belirleme, bilgi toplama evi ve hükümet propaganda aracı."⁵⁰ Bazen karar vericilerin gözden kaçırdıkları konuları gündemlerine taşımaları için baskı uygulayabilirler. Bazen de büyük medya organlarının sağladıkları rapor veya başmakaleler karar vericiler açısından bilgi kaynağı olarak kullanılabilir.⁵¹

Yine kamuoyunda olduğu gibi medya ile rejim yapısı arasında da önemli bir ilişki vardır. Otoriter ve kapalı devletlerde medya daha çok bilgi akışının halka sunulmasında bir araç olarak kullanılmaktadır.⁵² Bu yolla medyada rejimin güvenliğini sarsacak herhangi bir tutum söz konusu değildir. Medya üzerinde tam kontrol sahibi olan ülkelerde yönetimin tutumu ile medya tutumu arasında güçlü bir uyum söz konusudur.

⁴⁷ Efegil, s.187.

⁴⁸ Sönmezoğlu, s.781.

⁴⁹ Alex Mintz ve Karl R. DeRouen, **Understanding Foreign Policy Decision Making**, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s.131.

⁵⁰ Alden ve Aran, s.73.

⁵¹ Morin ve Paquin, s.183–84.

⁵² Morin ve Paquin, s.186.

1.5.3. Süreç Olarak Dış Politika Yapımı

Her devlette dış ilişkilerin yürütülmesi sürecine dahil olan aktörler mevcuttur. Karar verme aşamasında bulunan bu aktörlerin, dış politikanın şekillenmesini anlamak için analiz edilmesi gerekir. Fakat her örgüt çalışanlarının analiz öznesi olmadığını, bütün örgütlerin aynı seviyede etkili olmadığını ve bu örgütlerin hepsinin aynı yolla sürece müdahil olmadığını belirtmek gerekir.

1.5.3.1. Lider

Hudson'ın belirttiği üzere "dış politika yapıcısının zihni bir *tabula rasa* değil; inançlar, tutumlar, değerler, tecrübeler, duygular, anılar, ulusal ve bireysel imgeler gibi karmaşık bilgi ve modeller içerir."⁵³ Bu çerçevede her karar vericinin zihni, belirli bir toplum tarafından sunulan bu çeşitliliğe sahip bir evren olarak görülür. Bunun yanında coğrafyadan tarihe uzanan bir yelpaze, karar vericinin bulunduğu bu toplumsal bağlamı şekillendirir. Bu noktadan hareket eden ilk DPA analistleri dış politikanın yürütüldüğü ortamı keşfetmeyi ve incelemeyi amaçlamışlardır.

Her lider kendi ön yargıları ile göreve gelir ve ülkenin dış politikası üzerinde farklı etkilerde bulunurlar.⁵⁴ Bu durumda liderlerin belirli kalıplara dayanan kişisel davranışları, hem liderliklerini etkiler hem de dış politika uygulamaları açısından potansiyel tavırları hakkında bilgi verir. Liderlerin dünyayı nasıl algıladıkları, onları motive eden şeyleri ve kararları nasıl verdikleri ile ilgilenen DPA analistlerinin başvurduğu birçok yöntem bulunmaktadır. Bazıları, liderlerin biyografik bilgilerinden, siyasi açıklamalarından ve bunların yorumlarından faydalanır. Bazıları ise daha çok resmî açıklamalar ve resmi röportajlar gibi kaynaklara güvenmektedir.⁵⁵

Liderin çevresinde bulunan danışmanların lider tarafından nasıl organize edildiği de karar alma süreci açısından önemlidir. Bazı liderler belirli bir tartışma içerisinde alınmış kararlar arasından seçim yapmayı tercih ederken bazıları ise belirli bir konsensüse ihtiyaç duymadan hareket ederler. Bununda ötesinde bazen liderler dış politika oluşturmada aktif olarak yer almayı da tercih edebilir. Bunu tercih eden liderler sorunların tanımlanması, bilgi toplanması ve yorumlanması gibi süreçlerin içerisinde bulunur. Fakat bunun tam

⁵³ Hudson, *Foreign policy analysis: Classic and contemporary theory*, s.23.

⁵⁴ Alden ve Aran, s.28.

⁵⁵ Breuning, s.38.

tersine hareket edip çevresindeki danışmanlarına tamamen bu süreçleri güvenerek bırakmayı da tercih edebilir.⁵⁶ Liderler çoğunlukla belirli bir dış politik adım atarken iç politika açısından da bunun kabul edilebilir olmasını isterler. Bu yüzden liderler dış politika tercihlerini belirlerken, bir taraftan odaklandıkları soruna uygun olup olmadığını düşünürken diğer taraftan bunun içeride nasıl algılandığını da değerlendirmek zorunda kalır.⁵⁷ Dolayısıyla iç yapının dış politika yapım sürecinde, liderler üzerinde kısıtlayıcı bir rolünün olduğu varsayılır.

1.5.3.2. Devlet Kurumları

Hükümetler kurumlar aracılığıyla bilgi edinme ve bilgi kontrol etme süreçlerini yürütürler. Bu süreçler çoğunlukla belirli hükümet kurumlarının üstlendiği bir görevdir. Dolayısıyla hükümetlerin aslında bu kurumlar aracılığıyla algılayıp hareket ettiğini söyleyebiliriz.⁵⁸ Dış politikanın yürütülmesinde kurumlara düşen bu sorumluluk hükümetlerin üniter bir aktör gibi değil aslında birbiriyle bağlantılı bir kurumlar bütünü gibi hareket ettiğini göstermektedir.

Bir devlet kurumunun bürokratik süreç içerisinde etkinliğini anlamanın en önemli göstergelerinden biri; bu kurumun lider veya karar verici ile olan ilişkisidir.⁵⁹ Karar vericinin sürekli gözünün önünde duran ve onunla her zaman iletişim içerisinde olan hükümet organları, onun kararlarını etkileyebilmesi diğer kurumlara göre daha olasıdır. Dış politika yapım sürecinde bir şekilde dahil olan bu hükümet organları birer karar birimi olarak değerlendirilmektedir. Karar biriminin "yalnızca dış politika kararını vermekle kalmayıp aynı zamanda, hükümetteki diğer herhangi bir varlığın bu kararı tersine çevirmesini engellemek için bir konumda bulunan kişi veya grup" olarak tanımlandığını belirten Breuning, bunu yaparken bu kişi veya grubun hükümetin askeri kaynaklarını kullanabilmesi gerektiğini öne sürmektedir.⁶⁰

Karar birimlerinin özelliklerinde belirleyici olan bazı kriterlere başvurulmuştur; büyüklük, yapı, kurumsal ortam içerisindeki konumu, diğer örgütsel birimlerle ilişkisi,

⁵⁶ Breuning, s.88.

⁵⁷ Breuning, s.116.

⁵⁸ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.84.

⁵⁹ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.89.

⁶⁰ Breuning, s.86.

birimin süresi ve birimin amacı. ⁶¹ Buna göre karar birimi olarak bir hükümet organının bürokratik rekabet içerisindeki gücü kendisine ayrılan bütçe ve sahip olduğu insan kaynağının sayısı üzerinden anlaşılabilir. Örneğin; hükümet içerisinde silahlı kuvvetlere ayrılan bütçenin yüksekliğinden hareketle dış politika davranışlarında diplomasiden ziyade askeri müdahale seçeneklerinin daha olası olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla bir hükümet organının bahsedilen göstergelerde ne kadar yüksek bütçe ve personel sayısına sahipse dış politikanın yapım sürecinde de o kadar etkin olduğu varsayılır.

1.5.3.3. Devlet Altı Aktörler

Uluslararası politikayı hükümet seviyesinde devletlerin etkileşimi olarak tanımlayan Snyder ve meslektaşları, devlet davranışları üzerinde açık bir etkisi olan hükümet dışı faktörlerin de hesaba katılması gerektiğini savunmuşlardır. Devletlerin davranışlarını etkileme potansiyeline sahip dış faktörlerin bulunduğu bu ortam (*setting*), iç ve dış ayrımı üzerinden incelenmiştir. ⁶² Özellikle dış politikanın şekillenmesinde iç toplumsal faktörler bu noktada önemlidir. Fakat bu faktörlerin etkisi daha çok karar alma sürecinde görülmektedir.

1.5.4. Karar Alma Süreci

Dış Politika Analizinin merkezinde karar alma yaklaşımı bulunmaktadır. Karar alma yaklaşımının temel varsayımı bireyin tek başına dış politika kararlarının almadığıdır. Daha çok bir karar alma süreci ve bu süreci etkileyen faktörleri analiz ederek dış politika çıktılarının öncesine odaklanır. Bir karar vericinin dış politika belirlenirken hangi konulara odaklandığı ve bu süreçte bulunan liderin yakın çevresindeki karar alıcılar, bürokratik kademelerdeki isimler gibi çeşitli faktörler karar alma yaklaşımının konusudur.

Karar alma yaklaşımı kendi içerisinde bazı modellemeler geliştirerek yöntemsel bir çeşitlilik de sağlamıştır. Burada dış politika kararlarının alınma sürecine dahil olan bireyler, kurumlar ve dış politika çevrelerinin bu süreçte nasıl bir etkide bulduklarına odaklanılmıştır. ⁶³ Böylece bir araştırmacı devletin iç koşulları veya uluslararası sistemdeki

⁶¹ Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin (Ed.), **Foreign Policy Decision-Making (Revisited)**, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s.84.

⁶² Snyder, Bruck ve Sapin, *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*, s.60.

⁶³ Tayfur, s.86

konumu gibi faktörlerin kendisine değil bunların tümünün karar verme yetkisine sahip kişi/kişiler tarafından nasıl algılandığı ile ilgilenir.

Dış politika analistlerine göre "devletin eylemi, karar vericiler tarafından durumun tanımından ortaya çıkmış ve somutlaştırılmıştır."⁶⁴ Buradan devlet davranışlarının nihai durumunun karar vericiler tarafından belirlendiği sonucuna varılır. Üzerine karar alınacak durumun tanımlanması, ise 'karar birimi' içerisinde gerçekleşen karar alma sürecinin bir sonucu olarak görülür. Bu süreç belli aşamalar içerisinde gelişmektedir. Genel sınıflandırma yapılırken 4 aşamadan bahsedilebilir: 1) sürecin başında karar vericinin muhatap olduğu bir konunun ve ona ilişkin bilgi sürecinin olduğu bilgi, imaj ve algılama aşaması, 2) elde edilen bilgi, imaj ve ortaya çıkan algılamaya dayanarak karar alıcının karşılaştığı durumu içeren durumun tanımlanma aşaması, 3) durumun değerlendirilmesi aşamasında ortaya çıkan seçenekler arasında bir tercihin yapıldığı seçenekler arasında tercih yapma aşaması ve 4) yapılan tercihin etkilerinin de göz önünde bulundurularak hareket edilen kararın uygulanma aşaması.⁶⁵

Karar almayı belirli faktörlerin etkili olduğu bir süreç olarak düşünürsek bu faktörlerin devletlerin dış politikalarında da etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Buradan yola çıkarak karar alma sürecinin gerçekleştiği ortam/yapı; karar alıcının kendisine ait kişilik ve inanç gibi özellikler; kararın konusu ve içinde bulunduğu durum ve niteliği şeklinde üç ana faktör ön plana çıkmaktadır.⁶⁶

Alden ve Aran Dış Politika Analizi çalışmalarının normatif bir iddia da taşıdığını vurgulamaktadırlar. Onlar, DPA çalışanların dış politika karar almayı geliştirme amaçlarıyla, devletlerin daha başarılı sonuçlar alabileceğini ve hatta devletler arasındaki barışçıl ilişkilerin gelişmesini sağlayabileceklerini ileri sürmüşlerdir.⁶⁷ Bunun yanında karar alma sürecinde bireyden ziyade kararın alınma sürecindeki yapıları ön plana çıkaran yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar rasyonaliteyi esas alan yorumların karşına ülkedeki örgütsel yapıları ön plana çıkarmaktadırlar. Bunlardan en bilinen modeller Graham Allison tarafından geliştirilen Örgütsel Süreç ve Bürokratik Politika Modeli'dir. Bu modeller ilerde ayrı bir başlık altında tartışılacaktır.

⁶⁴ Snyder, Bruck ve Sapin, *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*, s.141.

⁶⁵ Sönmezoğlu, s.307-14.

⁶⁶ Sönmezoğlu, s.315-26.

⁶⁷ Alden ve Aran, s.3.

1.5.4.1. Karar Vermede Rasyonellik

Uluslararası ilişkiler disiplinine uygulanan haliyle ‘rasyonel seçim’ teorisi dış politika karar alma süreç ve çıktısını değerlendirebilmek için tercihte bulunmanın basit kuralları üzerinden Dış Politika Analizi içerisinde yeni bir yaklaşım sunmuştur. Bu bakımdan rasyonel karar alma teorisyenleri için ‘fayda maksimizasyonu’ dış politika kararı almanın nihai amacıdır. Rasyonel yaklaşıma göre bir devlet önce dış politika amaçlarını belirler ve öncelik sırasına koyar; daha sonra amaçlarını en düşük maliyette gerçekleştirebileceği araçları belirler ve seçer. Burada devlet belirli bir fayda-maliyet hesabına girerek kendi çıkarlarına odaklı bir dış politika çıktısına ulaşmaya çalışır. Fakat önemli bir yanlış algılamayı belirtmek gerekir. Rasyonel aktör modelin yanlış anlaşıldığını vurgulayan Hill’e göre bu modeli realizm ile özdeşleştirmek hatalıdır.⁶⁸ Realizmde devletin karar vericilerinin ulusal güvenlik merkezli hareket ettikleri varsayımı varken, rasyonel aktör modelinde üniter sayılan aktörün dış politikada neyi önceleyeceği açık bırakılmıştır. Bu yüzden bu yaklaşım geleneksel olarak dış politika çıktılarına odaklanarak farklı karar vericilerin bir dış politikasından ziyade; üniter aktörlerin bir dış politikası varsayımı ile hareket etmiştir.⁶⁹

"Dış politika, dış politika konularını belirleyen, onları yargılayan ve bunlardan edindiği bilgilere dayanarak hareket eden liderlik pozisyonunda bulunan bireylerin; yani bir insan etkinliğinin ürünüdür."⁷⁰ DPA'nın merkezinde bulunan bu tanım, dış politika karar almada rasyonelliği bireylerin psikolojik durumları üzerinde okumanın bir girişimi olarak ele almaktadır. DPA içerisinde dış politikada rasyonellik yaklaşımına en ciddi eleştiri gündeme getiren Harold ve Margaret Sprout olmuştur.⁷¹ Onlara göre iki farklı çevrenin olduğu bir dış politika karar alma ortamı vardır. Bunlar; ‘operasyonel çevre’ ve ‘psikolojik çevre’ olarak belirlenmiştir. Bu ayrımın operasyonel çevrede nesnel gerçekliğin olduğu varsayılırken; psikolojik çevrede sayısız algısal ön yargıların ve bilişsel uyarıların etkileri altında bir özneliğin olduğu öne sürülmüştür. Harold ve Margaret Sprout bu iki çevre arasındaki boşlukta hareket eden karar vericinin, dış

⁶⁸ Christopher Hill, **Foreign Policy In The Twenty-First Century**, 2.Basım, New York: Palgrave Macmillan, 2015, s.115–16.

⁶⁹ Alden ve Aran, s.21.

⁷⁰ Alden ve Aran, s.24.

⁷¹ Emerson, R., “Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics. By Harold and Margaret Sprout”, **American Political Science Review**, Issue:52, 1958, s.210–211.

politikanın tümü ile birlikte dış politika yapımının kendisi için de önemli çarpıklıklar meydana getirdiklerini keşfetmişlerdir.

Rasyonellik teorisine yönelik eleştirileri daha da ileri taşıyan Richard Snyder ve meslektaşları, rasyonel seçimin varsaydığı dış politikada ‘üniter aktörlük’ görüşünü konu edinmişlerdir. Rasyonel seçim teorisyenlerinin üniter aktör temelli yaklaşımlarının bir ‘kara kutu’ görüntüsü arz ettiğini ve dolayısıyla dış politikanın kendisinin anlaşılması için bu kara kutunun açılması gerektiğini vurgulamışlardır. Önerdikleri şey ise; dış politika kararlarının asıl karmaşıklığının (bireysel eğilimler ve bürokratik süreçlerin içi içe geçtiği) kabul edilerek daha iyi bir dış politika analizi geliştirmek.⁷² Böylece üniter aktör kabul edilen devlet yaklaşımını da tartışmaya açmışlardır.

Bu eleştiriler dış politika yapımının karmaşıklığının dayandığı devlet içerisindeki aktör, süreç ve yapı temelli dış politika analizinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu eleştirilerin gösterdiği gibi; dış politika yapımı üniter bir aktörün değil karmaşık bir yapının ürünüdür ve dış politika yapımcıları da tamamen rasyonel hareket edemezler. Tamamen rasyonel bir karar almanın imkânsız olduğunu kanıtlayan başka sebepler de mevcuttur. En önemlisi, karar alıcılar kendilerine sunulan bilgi üzerinden bir çerçeve belirleyebilir. Karar verilecek duruma ait bu bilgiler neticede belirli bir çerçeve içerisinde karar alıcılara sunulması ve çoğu zaman tam anlamıyla yeterlilik arz etmemesi dış politikanın tamamen rasyonel bir seçimin ürünü olduğu varsayımını zayıflatmaktadır. Dahası, dış politika yapımcılarının kendileri süreç içerisinde birçok çarpıtmalara yol açan; ön yargılar, yerleşik bazı inançlar, bilginin kazanılmasındaki sınırlılıklar gibi unsurlardan da etkilenmektedirler. Rasyonel karar alma eleştirmenleri, bu durumlardan etkilenilmesi ve rasyonel karar alma girişimlerinde yanlış yönlendirilmesi halinde devletler için tehlikeli sonuçların meydana gelebileceğini de savunmuşlardır.

Dış politika yapımında rasyonel aktör modeline getirilen psikolojik ve biliş/vukufiyet merkezli eleştiriler aynı şekilde grup içerisinde karar verme yaklaşımı üzerinden de yapılmıştır. Daha sonra detaylı olarak inceleyeceğimiz bu yaklaşıma göre; geniş ölçekte bilgi edinmek ve farklı analiz kaynaklarına ulaşmak isteyen karar vericiler grup karar alma yapılarına başvururlar. Burada amaç bireysel karar almanın neden olabileceği yanlış algılamalar ve bilişsel sınırlılıklarla mücadele etmektir. Fakat bu durum dış politika

⁷² Alden ve Aran, s.24–25.

açısından farklı sorunları da beraberinde getirebilir. Grup üyelerinin belirli bir dış politika karar alma sürecinde bir sonuç üzerinde konsensüs sağlama çabaları verilecek kararın tutarlılığına ya da sağlamlığına yönelik bazı endişelerin de doğmasına neden olabilir. Chris Alden ve Amnon Aran, bireylerin belirli bir dış politikaya yönelik konsensüs oluşturma pahasına girdiği bu sürecin en uygun ve liyakatli tekliften uzaklaşılması ve hatta terk edilmesi ile sonuçlanabileceğini belirtmişlerdir.⁷³ Bu tespitin haklılık payı şuradadır; grupça bir karar almanın en önemli aşamalarından biri ortak bir uzlaşılı hareket etmekse, üyelerin ilk öncelikleri dış politika kararının yeterliliği değil grup içerisinde bir konsensüsün sağlanmasıdır. Fakat bu tespitin bütün grup karar alma yapılarına uygulanması durumunda aynı haklılıktan bahsetmek zordur.

DPA, dış politika yapımını yukarıda belirttiğimiz gibi, rasyonel modelin ileri sürdüğünden öte; karmaşık bir modelin ürünü olarak ele almaktadır. Sonraki başlıklarda ele alacağımız Bürokratik Model ile birlikte daha fazla ön plana çıkan bu görüş, dış politika yapım sürecinin, bürokrasilerin önceledikleri yanlış çıkar hesaplarından doğabilecek sonuçlardan ne derece etkilenebileceğini ortaya koymaktadır.

Grup Düşüncesi (Groupthink) Modeli

Bir lider her ne kadar güçlü olursa olsun yine de dış politika kararlarını belirli bir grup içerisinde almaktadır. Dış politikada kararların grup halinde alınma süreçlerinin kendi içerisindeki işleyişi ve grup içindeki uyum karar vericinin nihai kararı üzerinde etkilidir. Buna yönelik yapılan önemli bir çalışma olan I. Janis'in *Victims of Groupthink* adlı çalışması küçük grup içerisinde alınan kararlarda uyum sürecinin önemli bir rol oynadığını göstermiştir.⁷⁴ Daha sonra buradan yola çıkarak birçok yazar grup düşüncesi yaklaşımını farklı boyutları ile genişletmişlerdir. Bütün bu çalışmaların temelinde bir grubun dış politikayı nasıl anladığı, temsil ettiği veya dış politikayı nasıl bir çerçevede ele aldığı tartışılmıştır. Bu şekilde her grup şekline bağlı olarak dış politika analizinin belirli gruplar tarafından nasıl şekillendirildiği ve buradan belirli genellemelerin yapılabileceğini test etmişlerdir.

⁷³ Alden ve Aran, s.30.

⁷⁴ Janis'in yaklaşımının kapsamlı bir tartışması için bkz. Paul't Hart, "Irving L. Janis' Victims of Groupthink", **Political Psychology**, Vol.12, No. 2, 1991.

Grup ile karar almanın gerçekleştiği durumlarda karar veren grup, çeşitli alternatifleri aramak yerine ortak karar peşindedir. Tüm üyeler grup içinde bir uyum sağlamak üzere hareket ettikleri için muhaliflik kabul edilemez. Daha doğrusu oy birliğinin sağlanması temelinde hareket edildiği için karşıt görüşler hesaba katılmaz. Bundan dolayı bu durum dış politika yapımı açısından zararlı görülmüştür.⁷⁵ Buna rağmen Groupthink modelinin en büyük katkısı, uluslararası krizler gibi önemli örneklerde, kararların süreci ve çıktılarının ciddi bir yargılama süreci içerisinde değerlendirmesidir.⁷⁶

Örgütsel Süreç ve Bürokratik Siyaset Modeli

Realizmin temel varsayımlarına yönelik DPA içerisinde önemli bir eleştiri literatürünün geliştiğini daha önce de belirtmiştik. Dış politikanın rasyonel aktör olan üniter devlet tarafından üretildiği varsayımı da bu meydan okumadan nasibini almıştır. Bu varsayıma meydan okuyanlar dış politika yapımının ve uygulanmasının parçalı ve kurumsal yapısına referansla devletlerin dış politikalarını nasıl etkilediğini incelemiştir. Bu anlamda bürokratik yapının dış politika üzerindeki etkisini ortaya koyan Graham Allison bu meydan okumanın temel çalışmalarından birini meydana getiren isimlerin başında gelmektedir. *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* adlı çalışmasıyla Allison, ‘Rasyonel Politika Modeli’ olarak belirttiği; olayları her devletin az çok belirli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler olarak anlayan görüşü irdelemektedir.⁷⁷ Allison Rasyonel Model’in devletlerin davranışlarını anlamada kullanışlı olduğunu, ancak dış politikayı belirlemede bürokrasiler/hükümet kurumlarının etkisinin görmezden gelindiğini savunmuştur. Allison bu realist varsayımın karşısına iki alternatif model geliştirmiştir; Örgütsel Süreç Modeli ve Bürokratik Siyaset Modeli.

Bu modellerden yola çıkan DPA teorisyenlerine göre devlet eylemlerini tanımlayan durumlar, örgütsel bir bağlam içerisinde gerçekleşen karar alma sürecinin bir sonucudur.⁷⁸ Dolayısıyla burada karar almanın nasıl gerçekleştiğinin yanında hangi koşullar altında gerçekleştiğinin de dış politika üzerinde etkisi vardır. DPA açısından karar birimlerinin bu tablo içerisinde örgütsel olduğu varsayılmaktadır. Bu örgütsel sistemler olarak görülen ‘örgüt’ veya ‘birim’ den kasıt eylemler sistemi ve ilişki

⁷⁵ Mintz ve DeRouen, s.44.

⁷⁶ Hart, s.273.

⁷⁷ Bkz. Graham T. Allison ve Philip Zelikow, **Essence Of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis**, 2. Basım, New York: Longman, 1999.

⁷⁸ Snyder, Bruck ve Sapin, *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*, s.76.

yapılarının bütünüdür. Her birim bir örgüt/kurum niteliğine sahiplik eder. "Doğal olarak, bir birimin aldığı örgütsel biçim, birimin nasıl ve niçin kurulduğuna, üyelerin kimler olduğuna ve özel görevinin ne olduğuna bağlı olacaktır."⁷⁹

DPA'nın ilk kuşak çalışanları dış politika yapım sürecinde örgütsel süreç ve bürokratik siyasetin ne kadar etkili olduğu incelemişlerdir. Bu süreçleri inceleyenler rasyonel olduğu düşünülen dış politika kararların aslında örgütlü devlet kurumları tarafından nasıl alacağı edilebildiğini göstermişlerdir. Devlet içindeki örgütler ve bürokrasiler kendi hayatta kalma isteklerini öncelik sıralamasında en üst sırada tutarlar. Bunu yaparken diğer kurumlar ile bir karşılıklı mücadele içerisine girmeyi gerekli bulmuşlardır. Örgütler kendi varlıklarını diğerlerinin üstünde gördükleri için bu onlara dış politika yapım süreçlerinde devlet adına en doğru dış politika kararı verme misyonu yüklemektedir. Böylece devlet içinde kendi misyonunu hayatta tutma pahasına dış politika yapımını olumsuz etkileyebilmektedirler.⁸⁰ Buradan hareketle Örgütsel Süreç ve Bürokratik Siyaset modellerinin, daha çok Rasyonel Politika modelinin birer eleştirisi olarak ön plana çıktığını söyleyebiliriz.⁸¹ Rasyonel Politika modelinin burada hesaba katmadığı şey bilginin pek çok karar biriminden oluşan danışmanlar sisteminde çarpıtılma olasılığıdır.

Örgütsel süreç modeline göre hükümet, "her biri kendi uzmanlarına ve uzmanlığına sahip, aynı zamanda kendi öncelikleri ve algılarına sahip, merkezi olarak üst üste koordine edilen bir kuruluşlar topluluğu" olarak görülmektedir.⁸² Allison'a göre;

"Hükümet davranışı; bazı amaçlar için üniter, rasyonel: merkezden kontrol edilen, tam anlamıyla bilgilendirilmiş, değer maksimize eden karar alıcı tarafından seçilmiş eylem olarak, kullanışlı bir şekilde özetlenebilir. Fakat bir hükümet bir birey değildir (...) O gevşek bağlarla bağlanmış, her birinin kendine has bir yaşamı olan geniş bir kurumlar/örgütler kümesidir."⁸³

Allison'ın böylece ortaya koymaya çalıştığı şey; dış politika yapımında farklı hükümet kurumlarındaki bürokratların, dış politika kararının oluşumunda bazen çekişme bazen de

⁷⁹ Snyder, Bruck ve Sapin, *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*, s.82.

⁸⁰ Hudson, "The history and evolution of foreign policy analysis", s.21.

⁸¹ Breuning, s.96.

⁸² Breuning, s.96.

⁸³ Allison ve Zelikow, s.143.

bir pazarlık süreci içerisinde hareket ettikleridir. Bu yüzden bürokratik süreçler karar vermede önem arz ediyor.

Hükümetler dış politikayı oluşturma ve uygulama süreçlerinde ilgili kurumların uzmanlığına ve tecrübelerine ihtiyaç duymaktadır. Bürokratik siyaseti savunanlara göre bu durum hükümeti karar verme ve uygulama sürecinde hükümeti bürokrat çevrelere bağımlı hale getirmektedir. Nitekim onlara göre üst düzey politikacılar hem dış politika uzmanlığında yetersizdirler hem de geçici görev süreleri vardır. Fakat ilgili kurumlardaki uzmanların, bürokratların daha yerleşik çalışma sistemi içinde bulunurlar. Bu da hükümette yetkili olan kişilerin bürokratların tecrübelerine dayanarak hareket etmelerini gerektiriyor. Buradan yola çıkarak bürokratik siyasetin baskın olduğunu savunanlar, dış politikanın yapımında ve uygulanması esnasında bürokratik süreçler içerisinde gerçekleşen çekişme ve pazarlıkların belirleyici olduğu görüşündedirler.⁸⁴ Bürokratik model hükümet organlarındaki bireylerin rolüne odaklanarak; algılamalarının ve önceliklerinin hem buldukları kurumlar tarafından hem de kendi istek ve çıkarları doğrultusunda şekillendiğini vurgular. Bunun sonucunda, hükümet organları içerisinde kararların belli düzeylerde meydana gelen bir pazarlığın sonucu olduğu varsayılır.

İlk dönem DPA çalışmaları dış politika yapımını yukarıda bahsettiğimiz gibi büyük ve organize olmuş hükümetlerin bir eylemi olarak okudular.⁸⁵ Bu inceleme tarzının temelinde yatan görüş; hükümet grupları ve bürokrasilerin hayatta kalma mücadelesini öncelik listelerinin ilk sıralarında tutmalarıydı. Çünkü Bürokratik Model dış politikanın geniş bir kurumlar ve siyasi kişiler kümesinin bir eylemi olduğunu ileri sürer. Bunun içerisinde bürokrasiler paylaşılmış tutum ve imgeler sergileme eğilimindedirler. Bu geniş kurumlar ve örgütler içerisinde politikacıların kendi çıkarlarına dayanan tavırlar sergiler ve dış politikayı kendi pozisyonları üzerinden etkilemeye çalışırlar. Bu çıkarlar iç politikadaki ağırlıklarını arttırmaktan, kurumsal kaynaklarını genişletmeye ve kendi personelleri arasında kişisel moralleri arttırmaya kadar birçok başlığı içerebilir.⁸⁶ Burada bürokratik çıkarların dış politika yapımında ulusal çıkarı öncelemenin önüne geçtiği sonucu çıkmaktadır. Gruplar ve bürokrasilerin hayatta kalma mücadelesi ise kendi aralarındaki mücadeleleri, grup bütçe payları ve kendi personellerinin moral seviyesi gibi

⁸⁴ Tayfur, s.88–89.

⁸⁵ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory*, s.20.

⁸⁶ Allison ve Zelikow, s.298–99.

unsurların etkileri üzerinden ölçülmekteydi. Böylece örgütsel süreç ve bürokrasi siyasetinin dış politika yapım süreci üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.5.5. Çıkar Grupları ve Dış Politika

Çıkar grupları en genel anlamı ile ülke içerisindeki veya dışında gerçekleşen olaylardan ortak kazançlar elde etmeyi amaçlayan kişi ve gruplar olarak düşünülebilir. Dış politika kararlarının alınmasında da etkin bir şekilde yer almak için kamuoyu yaratıcısı konumundadırlar. Fakat bu durum ülkenin liderine ve hükümet yapısına göre de değişim arz etmektedir. Dış politikaya yönelik tutumlarını güçlendirmek için hükümetlere veya partilere siyasi, finansal ya da her iki kanaldan seçim desteği sağlarlar. Bu açıdan bakıldığında lobi grupları, seçmen bazlı gruplar (etnik azınlık grupları vb.) ekonomik çıkar odaklı gruplar, çıkar grupları olarak değerlendirilebilir. Çoğu çıkar grubu, dış politika kararlarını etkileme bağlamında belirli ortak özelliklere sahiptir. Bunları Morin ve Paquin'in çalışmasından⁸⁷ hareketle şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Diğer gruplar ile yakın iş birliği içerisindedirler
- Özellikle ekonomik, bölgesel ve politik çıkar grupları eylemlerinde benzer stratejileri kullanırlar. Bunlar kamuoyunu etkilemekten kapalı kapılar ardından siyasi liderlerle pazarlık yürütmeye kadar götürülebilir.
- Karar alma süreçlerinin ön aşamalarında daha etkin bir rol üstlenirler.
- Çıkar gruplarının hangi şartlar altında etkili olduğu tartışılan bir konudur. Buna yönelik Neoklasik bir yaklaşım ile çıkar gruplarını ele alan Ripsman, devletlerin uluslararası çevreden yüksek tehdit algıladıkları zamanlarda çıkar grupların etkinliğinin söz konusu olmadığı taraftarıdır.⁸⁸ Gerçekten de savaş ve çatışmalardan kaynaklı tehditlerin yüksek olduğu zamanlar, karar vericilerin maliyeti yüksek kararlar aldığı zamanlardır. Böyle bir durumda içerde dış politika yapımını etkilemeye çalışacak iç aktörlerin ön plana çıkmasına müsaade etmeleri beklenmez. Bunun yanında dış politika belirlenirken liderin siyasal gücü elinde bulundurduğu ülkelerde, söz konusu çıkar grupları daha az etkileme gücüne

⁸⁷ Morin ve Paquin, s.189.

⁸⁸ Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy**, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2009, s.186.

sahiptirler. Bunun da ötesinde farklı formlarda ortak çıkarlarını korumaya çalışırlar.⁸⁹

Her ne kadar demokratik ülkelerde, devletlerin çıkar grupları ile olan ilişkisi demokratik olmayan ülkelere göre farklılaşsa da otoriter yönetimler bile eğer yönetimde kalmaya devam etmek istiyorsa bazı güçlü siyasi aktörler, siyasi ve ekonomik elitler gibi faktörleri hesaba katmak zorunda kalır.⁹⁰ Ayrıca çıkar gruplarının bir dış politika kararını etkilemede doğrudan politik değişime götüren bir ilişkiye girmelerine her zaman gerek yoktur. Bazı çıkar grupları yönetici elitin uluslararası ilişkilerde gerçekleşen olaylara yönelik yorumlarını da şekillendirebilirler. Bu çerçevede dış politika merkezli bir think tank kuruluşu veya araştırma merkezi, siyasi elitlerin dış politika sorunlarını çerçeveleme üzerinden etkin olurlar.⁹¹

1.6. Dış Politika Yapımını Etkileyen Dış Faktörler

Uluslararası sistemlerin devletlerin dış politikaları üzerindeki etkisi araştırılırken yine farklı tarihsel dönemlerin karşılaştırılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Devletlerin dış politikalarını hayata geçirdiği ortam dışsal bir nitelik arz etmektedir. Bu alan hem devletlerin iç siyasal dinamikleri hem de dış koşulların etkileşim içinde olduğu bir siyasal, ekonomik veya kültürel alan olabilir. Bir devletin izlediği herhangi bir politikanın uluslararası mı yoksa ulusal dinamiklerden mi etkilendiğini net bir ayırım ile ortaya çıkarmak artık imkansız hale gelmiştir. Dış politikaya yönelik bir değişim veya dönüşüm gözlemlendiğinde sadece iç siyasal ortamı analiz ederek yola çıktığımızda dış koşulların sabit kaldığını kabul etmiş oluruz ki bu da yanlış sonuçlara ulaştırır. Bundan dolayı DPA'nın çok faktörlü yaklaşımının bu boşluğu kapattığı söylenebilir.

1.6.1. Uluslararası Sistem

"Sistem analizi en genel anlamda, uluslararası siyasal sistemdeki belirli bir güç dağılım biçiminin sistemde yer alan ülkelerin dış politikaları üzerindeki etkisini incelemektedir."⁹² Böyle bir tanımdan yola çıkarak uluslararası siyasal sistem sınıflandırmalarının güç dağılımına göre yapıldığını söyleyebiliriz. Uluslararası İlişkiler

⁸⁹ Sönmezoğlu, s.778–80.

⁹⁰ Lobell, Ripsman ve Taliaferro, s.171.

⁹¹ Lobell, Ripsman ve Taliaferro, s.185.

⁹² Sönmezoğlu, s.811.

disiplini içerisinde devletlerin sistem temelli dış politikalarını etkileyen faktörler ele alınırken en çok başvurulan sistem türleri klasik güç dengesi sistemi ve iki kutuplu sistem olmuştur. Sistemik çalışmaların artmasıyla birlikte birçok teorisyen tarafından yeni sistem modelleri de geliştirilmiştir. Bu çalışmaların çoğuna temel oluşturan sınıflandırma Morton Kaplan'ın çalışmalarında yer almaktadır. Kaplan'ın sınıflandırmasına göre güç dengesi sistemi ve gevşek iki kutuplu sistem tarihsel olarak gerçekleşmiş; iki kutuplu sistem, hiyerarşik sistem, evrensel sistem ve birim-veto sistemi ise günümüze kadar tam anlamıyla geçerlilik kazanmamıştır.⁹³ Farklı yazarlar tarafından örgütlenme şekilleri ve sayılarına bakılarak yapılan sınıflandırmayı bu çalışmada beş ana yaklaşım etrafında ele alacağız. Bunlar; Güç Dengesi Sistemi, Tek Kutuplu Sistem, Sıkı iki kutuplu sistem, Gevşek İki Kutuplu Sistem ve Çok Kutuplu Sistem.

Savaşların en önemli nedenini bir devletin diğerlerine oranla gücünü yükseltmesine bağlayan 'Güç Dengesi' sisteminde savaşın önlenmesinin en önemli yolu, savaşa hazırlıklı olmaktır.⁹⁴ Burada önemli olan barışı korumak değil güç dengesinin bozulmamasını sağlamaktır. Klasik güç dengesinin en belirgin örneğinin 1648'de imzalanan Westphalia anlaşması ile ortaya çıkan yeni düzen olduğu kabul edilmektedir. Westphalia düzeni ile başlayan yeni uluslararası sistem devletlerin egemenliği ilkesi üzerinden kurulmuştur. Bu anlaşma ile Avrupa devletleri, tarafların birinin sistemi tehdit etmesi halinde diğerlerinin onun karşısında yer alacaklarını kabul etmişlerdir.⁹⁵ Bu sistemin 17., 18., ve 19. yüzyıllar boyunca hüküm sürdüğü söylenebilir.⁹⁶ 1815-1870 yılları arasında "Avrupa Ahengi" ile etkisi artan milliyetçiliğe karşı çok uluslu Avrupa monarşilerinin korunması, Güç Dengesinin bütün özellikleri ile ön plana çıktığı başka bir tarih olarak kabul edilir.⁹⁷

Güç dengesi içerisinde yer alan devletler birbirilerini dengelemek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bunlar rekabetten çatışmaya kadar gitmektedir. Bunun yanında yayılmacı politika izleyen ülke/ülkelere karşı hareket eden bir ülke grubu ön plana çıkar. Bu devletlerin temel amacı ise sistemde kendilerinden güçlü bir devletin ön plana

⁹³ Sönmezoğlu, s.815.

⁹⁴ Sönmezoğlu, s.820.

⁹⁵ Sönmezoğlu, s.850.

⁹⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 10. Basım , Bursa: MKM Yayıncılık, 2013, s.155–56.

⁹⁷ Rıdvan Kalaycı, "Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır Ve Türkiye", (**Doktora Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), s.31.

çıkmasını engellemek için güç dengesini kurmaktır.⁹⁸ Her bir devlet kendi kapasitesini arttırıp sisteme egemen olma isteği ile hareket ettiği için diğer devletlerin kapasitelerini geliştirmelerine engel olmaya çalışmaktadır. Bu da sistemde sürekli bir hakimiyete sahip olan bir devletin ortaya çıkmasını engel oluşturur. Belirli bir amaca yönelik kısa süren ittifakların nedeni ise bu sistemde çıkarların da değişkenlik arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı güç dengesinde istikrarlı bir bloğun oluşmasından söz edilemez.⁹⁹ Dolayısıyla ittifaklar belirli bir ideoloji etrafında değil çıkarlar etrafında oluşmaktadır diyebiliriz. Güç dengesi içerisinde bir ülkenin sivrilmesine engel olmak amacıyla ‘dengenin dengeleyicisi’ konumunda olan ülkeler mekanizmanın işleme için bazen hayati önem kazanırlar. Ortaya çıkan kutuplaşmalarda sürekli zayıf güçte olan devlerin yanında olarak diğer tarafta yer alan tehdit unsuru devletin güçlenmesini engellerler. Böylece kısa süreli ittifak ilişkileri söz konusu olabilir. Zira zayıf olan taraf sürekli değişmektedir. Buna en güzel örnek 17.yüzyılda İspanya’ya karşı dengeleyici konumunda olan İngiltere’dir. Ayrıca Fransa’nın Avrupa kıtasında üstün olduğu dönemlerde Almanya’nın yanında yer alırken; Almanya güç dengesini bozmaya başlayınca birinci dünya savaşında güçlenen Almanya’ya karşı Fransa’nın yanında yer almıştır.¹⁰⁰

İkinci dünya savaşı Amerika ve SSCB’nin sistemde iki süper güç olarak ortaya çıkması ile sonuçlandı. Bu devletler etrafında şekillenen güç blokları uluslararası sistemde de yapısal değişimlerin oluşmasına sebep olmuştur. İki rakip süper güç arasında cereyan eden soğuk savaş bu dönemin en belirgin özelliğidir. Bu kutuplaşma yaklaşık 15 yıl sürecek olan sıkı iki kutuplu sistemin başlangıcıdır. Küba krizi ile birlikte bir yumuşama dönemi başlamış ve sistem nispeten gevşek kutuplaşmaya dönüşmüştür.¹⁰¹ Sıkı iki kutuplu sistemde aktör sayısı gevşek sisteme göre daha azdır. Bütün aktörler bir blok içerisinde yer almıştır. Dışarda kalan bir aktör yoktur. Dolayısıyla aktörlerin tarafsız olma şansı da yoktur. Bunun yanında BM gibi bütün devletlerin üye olduğu küresel anlaşmalar olsa bile etkisi zayıftır. Sıkı iki kutuplu sistemde blok içinde hiyerarşik yapı zayıfladığında sistem gevşek iki kutuplu sisteme dönüşür.¹⁰²

⁹⁸ Sönmezoğlu, s.822–23.

⁹⁹ Arı, s.158.

¹⁰⁰ Sönmezoğlu, s.823–25.

¹⁰¹ Sönmezoğlu, s.870.

¹⁰² Arı, s.164.

Gevşek iki kutuplu sistemin temel özelliği hiyerarşinin daha zayıf olmasıdır. Bloklara katılmayıp tarafsız politikalar izleyen devletler bulunabilir. 1960'lardaki bağlantısız devletler buna örnektir. Diğer bir özelliği BM gibi hemen hemen bütün devletlerin üye olduğu veya AB gibi bölgesel sayılabilecek örgütlenmelerin yaşandığı sistemdir. Soğuk savaş döneminde batı bloğunda AB süreci başlarken doğu bloğunda daha katı bir hiyerarşi söz konusuydu. Batı bloğunda başlayan gevşek hiyerarşi iki kutulu sistemin de gevşek sisteme dönüşmesini sağlamıştır.¹⁰³

Soğuk savaş sonrasında ABD ve SSCB gibi iki küresel gücün mücadelesi etrafında şekillenen iki kutuplu sistem, Sovyetlerin çöküşü ile birlikte ABD'nin rakipsiz bir süper güç olarak ortaya çıktığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönem, ABD'nin tek hakim güç olarak kalması ve ABD'ye karşı koyabilecek bir gücün bulunmamasından hareketle tek kutuplu sistem olarak tartışılmıştır.¹⁰⁴ Sistemde tek egemen gücün olduğu ve diğer devletlerin bu egemen gücün altında buldukları varsayılır. Hiyerarşik olan bu sistem tipolojisinde egemen güç olan devlet, diğer devletlerin otoritesini kendi otoritesi altına alır. Soğuk savaşın bitişi ile başlayan süreci tek kutuplu olarak adlandırılması daha sonra eleştirilmiştir. Buna örnek olarak İran, Rusya ve Çin ile yakınlaşarak ABD karşısında zaman zaman ambargoları hafifletebilmiştir. Bu durum ABD'nin tek süper güç olarak her istediğini yapamadığını göstermektedir.¹⁰⁵ Bu yüzden soğuk savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı üzerinde ortak bir görüş sağlanamamıştır.

Yine de soğuk savaş sonrası uluslararası sistemin yapısına yönelik çalışmaların 'çok-kutupluluk' görüşü etrafında toplandığı söylenebilir. Bu sistemin genel karakteristiğinde çok fazla gözlemlenen istikrarsızlık ve sıklıkla yaşanan çatışmalar görülür.¹⁰⁶ Mearshiemer, çok kutuplu sistem tanımlaması yaparken, sistemdeki hegemon gücün durumuna göre iki ayrı tanım geliştirmiştir.¹⁰⁷ Uluslararası sorunların çözümü, hegemon güce karşı koyabilecek güçlerin de bulunduğu "dengelenmiş çok kutuplu" sistemde daha kolaydır. Fakat hegemon gücün olmadığı ve sisteme hakim devletlerin güçlerinin birbirine yakın olduğu "dengelenmemiş çok kutuplu" sistemde çözümlerin gerçekleşmesi zordur. Böyle bir sistemde savaş ve çatışmaların gerçekleşme ihtimali yüksektir. Bunun

¹⁰³ Arı, s.164–69.

¹⁰⁴ Kalaycı, s.34.

¹⁰⁵ Kalaycı, s.34.

¹⁰⁶ Sönmezoğlu, s.899.

¹⁰⁷ John J. Mearsheimer, **The Tragedy of Great Power Politics**, New York: W. Norton & Company, 2001, s.45.

yanında çok kutuplu sistem, diğer sistem tiplerinin belli başlı özelliklerini de taşımaktadır. Bloklaşma var, ama sadece iki kutup etrafında şekillenmez. Birden fazla bloklaşmanın olduğu sistemdir. En önemlisi ise bu sistemde devletlerin iç yapılarından kaynaklanan özelliklerin dış politikaya yansması diğer sistemlere göre daha belirgindir.¹⁰⁸

Günümüz uluslararası sistemin yapısına yönelik temel tartışmalar, ABD'nin tek süper güç olup olmadığı veya ABD karşısında başka süper güçlerin bir kutup olarak ön plana çıkıp çıkmadığı üzerinden yürütülmektedir.¹⁰⁹ Bu durum disiplin içerisinde tartışmaları yürüten akademisyenleri de ikiye bölmüştür. Bir kısım teorisyenler ABD öncülüğünde tek kutuplu sistemin olduğunu savunurken, diğer kısım teorisyenler ABD karşısında başka güçlerin yükselmesinden hareketle tam olarak tek kutupluluğun olmadığını savunmuşlardır. Buna rağmen her yaklaşımın ortak olduğu nokta, soğuk savaşın sona ermesinden sonra devletler arasındaki etkileşim artmış olduğudur. Buna bağlı olarak devletler, uluslararası sistemin yapısındaki değişikliklerden doğrudan etkilenmeye başlamışlardır. Bu yüzden günümüzdeki çalışmalarda iç politika ile uluslararası politika arasındaki ayırım gitgide belirsiz bir hal almıştır. Dahası, artan ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılık, devletlerin uluslararası sistemdeki olumsuz değişimlere karşı daha savunmasız bir hale getirmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Arı, s.170–71.

¹⁰⁹ Kalaycı, s.35–36.

¹¹⁰ Efeğil, s.204.

BÖLÜM 2: İRAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ

2.1. İran'da Dış Politika Yapımı

İran siyasal yapısı, başında Veliy-i Fakih (Dini Lider) olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Uzmanlar Konseyi, Danışma Konseyi, Anayasayı Koruma Konseyi ve Şura Meclisi gibi içi içe girmiş kurumlar bütününden oluşmaktadır. İran'da dış politika kararları Lider tarafından, Dış İşleri Bakanlığı ve Yüksek Güvenlik Konseyi aracılığıyla Cumhurbaşkanı tarafından veya Devrim Muhafızları Ordusu tarafından verilebilir. Dini Liderden sonra en etkili olan kişi halk tarafından doğrudan seçilen Cumhurbaşkanı'dır. Fakat dış politikanın şekillenışı büyük oranda dinin Lider'in inisiyatifindedir. Rehberlik makamına doğrudan bağlı veya onun belirlediği siyaset sınırları içerisinde hareket eden kurumlar dış politika yapımına hakimdirler.¹¹¹ Dini Lider siyasi alanda ana karar verici olmasının yanında, öne çıkan kurumlar arasında olası bir rekabet olduğunda son hakemliği de yerine getiren kişidir.¹¹²

Dış politika yapım sürecinde kararların verilmesi karmaşık bir sürecin sonunda meydana gelmektedir. Bu süreçte belirgin olan hususlardan biri; mücadele veya rekabet içerisinde olan kişiler veya kurumsal kimliklerin her biri, Lideri kendi dış politika görüşüne çekme çabasına girmeleridir. Diğer husus, Liderin genellikle kararlarını bu dinamik süreçten sağlanan bir uzlaşma üzerine inşa etmesidir. Bugün Hamaney dış politikada sahip olduğu gücü birçok güç merkezleri üzerinden kullanmaktadır. Müttefiklerinin yürütücülüğünü yaptığı çok sayıda teşkilat Hamaney'in dış politikasını misyon edinmişlerdir. Örneğin; "İran Kültür Evleri" İran elçilikleri bünyesinde bulunan, cumhurbaşkanlığın dış politikasına bazen paralel bazen de karşıt faaliyetler yürütmektedir. Bu kültür evleri her ne kadar resmi meşruluklarını İran elçiliklerinden alsalar da yöneticileri aslında Hamaney'in birer temsilcisi sayılmaktadır. Bundan dolayı elçiliklerden bağımsız birer teşkilat gibi çalışabilmektedirler.¹¹³ Aslında selefi Humeyni'deki karizmatik liderliğe sahip olmayan Hamaney, siyasi elitler arasında bir uzlaşma olmadan ve anayasal kurumlarla

¹¹¹ Kalaycı, s.168.

¹¹² Anoushiravan Ehteshami ve Reza Molavi, **Iran And The International System**, New York: Routledge, 2012, s.144.

¹¹³ Wilfried Buchta, **Who Rules Iran? : The Structure Of Power in The Islamic Republic**, Washington, D.C: Washington Institute for Near East Policy, 2000, s.50.

istişare etmeden karar vermenin mümkün olmadığını göstermiştir.¹¹⁴ Sistemin devamlılığı için gerekli olan siyasi elitler arası bu konsensüs genellikle seçimle gelmeyen kurumlar üzerinden sağlanmaktadır. Genel politik konularda Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi, dış politika ve güvenlik politikalarında Ulusal Güvenlik Konseyi, yasama ve seçim ile ilgili konularda ise Muhafızlar Konseyi bu konsensüsün ana kurumlarıdır.¹¹⁵

İran İslam Devrimi ülkede seçilmişlerden oluşan Parlamento ve dini otoritenin altında bulunan Cumhurbaşkanlığı makamıyla melez bir siyasal sistem meydana getirmiştir.¹¹⁶ Bu sistemin seçimle gelen kurumları Cumhurbaşkanlığı, Uzmanlar Meclisi, Belediye Meclisleri ve Parlamento'dur. Dış politika kararları diğer güç merkezlerinden bağımsız verilmemesine rağmen Cumhurbaşkanlığı Humeyni sonrası süreçte, dış politika yapımında ağırlığını arttırabilmiştir. Bu sistemde yasa tasarıları üzerinde karar verme süreci Dışişleri Bakanı'ndan Cumhurbaşkanı'na, Ulusal Güvenlik Konseyi'ne ve en son dış/iç politika meselelerine bağlı olarak, imzalanmak üzere Liderlik makamına gider. Dışişleri Bakanı İran dış politikasının uygulama sürecinde yer alır fakat dış politika yapımı ve şekillenmesinde önemli bir pozisyona sahip değildir. Ülkenin dışarda temsil edilmesinde bakanlık daha çok İran'ın diplomasi yüzü olarak görülmektedir.¹¹⁷ Hükümetin ve dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı ofisinin dış politika önceliklerine bağlı olarak Dışişleri Bakanı doğrudan dış politika meselelerini Cumhurbaşkanı'na sunar. Meclis doğrudan yürütmedeki dış politika karar alma organı olmasa da bu meselelerin tartışıldığı ortamdır. Fakat hükümetin uluslararası anlaşmalara ve mutabakatlara imza atabilmesi için meclisin onayına ihtiyaç duyduğunun altını çizmek gerekir.¹¹⁸ Ayrıca Dini Lider, müesses nizamın çıkarlarına aykırı olmayan Cumhurbaşkanlığı kararlarını kamuya açık açıklamalarla desteklerken aynı zamanda müesses nizamın genel prensiplerine aykırı olarak değerlendirdiği politikalara dolaylı yollardan müdahale edebilmektedir.¹¹⁹

Kurumsal olarak dış politika yapım sürecini koordine eden ve bu süreci kolaylaştıran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'dir. İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi, 1989

¹¹⁴ Ehteshami ve Molavi, *Iran And The International System*, s.193.

¹¹⁵ Ehteshami Ve Molavi, *Iran And The International System*, S.193.

¹¹⁶ Said A. Arjomand, "The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran", **Constellations**, Vol.12, No. 4 (2005), s.506.

¹¹⁷ Ali Gheissari (Ed.), **Contemporary Iran: Economy, Society, Politics**, Oxford, England: Oxford University Press, 2009, s.331.

¹¹⁸ Eva P. Rakel, **Power, Islam, And Political Elite In Iran: A study on the Iranian political elite from Khomeini to Ahmadinejad**, Leiden: Brill, 2009, s.147.

¹¹⁹ Gheissari, s.330.

anayasal değişikliği ile kurulan ve dış politika yapımının merkezinde yer alan ulusal güvenlik politikasının belirlendiği kurumdur. Konseyden çıkan kararlar Dini Lider tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Konsey'e başkanlık eden ve Konsey sekreterini atayan ise Cumhurbaşkanı'dır. Bu yüzden İran'da dış politika yapımı açısından önemli bir pozisyona sahiptir.¹²⁰ Dış politikaya ilişkin meseleler parlamentoda, resmi tartışmalarda veya medyada tartışılmaktadır. Medya daha çok politikacıların, dini liderlerin veya aydınların görüşlerini dile getirdikleri bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Liderin kendisi de bu tartışma ortamlarından elde edilen dış politika seçeneklerini değerlendirebilmektedir.¹²¹ İran dış politikasını etkileyen faktörlerden biri, basında açık tartışmalarla şekillenen ve büyük medya kuruluşları tarafından sürdürülen kamuoyudur. Yarı özel olmaya çalışan düşünce kuruluşları ve çok sayıda gazete ve dergi dış politika konularının tartışıldığı ortamlardır. Bunlar kolektif bir şekilde gündem oluşturup İran'daki güç merkezlerinin dış politika görüşlerine paralel kamuoyu meydana getirmektedirler.¹²²

Diğer taraftan ekonomik ve askeri çıkarların DMO'nun himayesine girmesi dış politika üzerinde doğrudan etkili olmuştur. DMO altında kurulan Kudüs Gücü doğrudan dış politikanın bir aracı olarak kullanılıyor. DMO, kendi istihbarat ve savaş birimleri ile Güvenlik ve İstihbarat Bakanlığı'nın dış operasyonlar bölümü ile yakın iken, Kudüs Güçleri birçok ülkede operasyon birimleri ve İran elçiliklerinde ofisleri olan bir yapılanmadır.¹²³ Bununla bağlantılı olarak vakıfların (Bonyad) da dış politika yapımındaki rolleri yadsınamaz. Arjomand'a göre yönetici üst seçkin din adamları ile Humeyni'den sonra gelişen askeri-güvenlik temelli sınıf birbirilerine bağlıdırlar. Ekonomik olarak, Vakıflar ile DMO içi içe geçen ilişkiler yoluyla birbirilerine bağlanmışlardır. Siyasi olarak da her ikisi meşruiyetlerini Velayet-i Fakih'den türetmişlerdir. Her iki sınıf Muhafızlar Konseyi'nin seçimleri denetleyici rolü ve Besic militanlarının protestoları bastırmadaki rolü ile bir tamamlayıcılık sergilemişlerdir.¹²⁴ Bu çerçevede, kamulaştırılmış iktisadi teşebbüsleri devrimin hedeflerine ve kendisine uygun hale getirmek için kurulan vakıflar, güçlerini arttırdıkça kendi dış politika çıkarlarını da

¹²⁰ Gheissari, s.329.

¹²¹ Shireen Hunter, **Iran's Foreign Policy in The Post-Soviet Era: Resisting The New International Order** ,Santa Barbara, Calif: Praeger, 2010, s.29.

¹²² Gheissari, s.331.

¹²³ Said A. Arjomand, **After Khomeini: Iran Under His Successors**, Oxford: Oxford Univ. Press, 2012, s.193.

¹²⁴ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.72-84.

geliştirdiler. Özellikle savunma sanayisi ve ülkedeki ekonomik gücü elinde bulunduran devlet kurumları ile paralel hareket eden Vakıflar, DMO ile kurdukları bağlantılar sayesinde dış politikada etkin olan isimlere ulaşabiliyorlar. 1979'dan beri Meşhed'in Cuma İmamı ve İmam Rıza Vakfı'nın başında olan Abbas Va'ez Tabasi, eski dışişleri bakanı Velayeti'yi, oğlu Naser'i ve Hamaney'in oğlunun kayınbiraderini bir araya getirebilmiştir.¹²⁵ Vakıflar ülkeyi aşan bağlantılar ve ekonomik çıkarlara sahiptir. "Agazedeler" olarak bilinen varlıklı ve farklı ülkelerde ticari bağlantıları olan kişilere ulaşabilmektedirler. Hükümet ile kurulan kişisel ve kurumsal bağlar sayesinde aynı zamanda süregelen hizipler arası siyasal rekabette de temel aktörler haline gelmiştir.¹²⁶ Sadece muhafazakâr fraksiyonların finansal kaynaklarında değil, onların lehine kitlesel hareketlilikte de kilit role sahiptir. Vakıflar köylü ve şehirli kesimlerden on binlerce insanı rejimi desteklemek için harekete geçirme gücüne sahiptir. Ayrıca üniversitelerin, araştırma merkezlerinin kurulmasına, kitap dergi makale yayınlarından dini ve ideolojik müzelerin kurulmasına kadar birçok alanı desteklemektedirler.¹²⁷

Karar alma süreci kaba taslak böyle bir siyasal ortamda şekillense de bu durum farklı hiziplerin, siyasal seçkinlerin ve güç merkezlerinin önceliklerine bağlı olarak değişir. Hizipçilik ve kurumsal rekabet İran'ın devrim sonrası siyasal hayatının tipik özelliklerinden biri olmuştur. Hiziplerin kendisi dinamiktir ve güçlü kişiler etrafında şekillenen bloklaşmalar ile siyasete yansımıştır. İran'da yasal olarak siyasal partiler mevcut değil. Fakat siyasal hizipler toplumsal meselelerden dış politikaya kadar her alanda farklı tutumların birer temsilciliğini yapıp bunlara yönelik faaliyetlerini sürdürürler. Devlet kurumları veya onlarla bağlantılı kurumların başındakiler, dini-politik dernekler ve üyeleri, vakıf ve paramiliter örgütler bu hizipleşmenin merkezinde yer alırlar.

İran'daki farklı ideolojik fraksiyonları tanımlamak için, genellikle batıda kullanılan "radikal" ve "ılımlı" tipolojisi İran'daki siyasi seçkinleri arasındaki karmaşık pozisyonları anlamak için yetersiz kalmaktadır.¹²⁸ Buchta'nın da tespit ettiği üzere İran siyasal sistemini doğru analiz etmek için şöyle bir gerçeği gözden kaçırmamak gerekir; önde gelen siyasi kişilikler, kendi resmi görevlerinin gösterdiğinden daha fazla bir güce

¹²⁵ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.193.

¹²⁶ Anoushiravan Ehteshami, **Iran: Stuck in Transition**, London, New York: Routledge, 2017, s.154.

¹²⁷ Rakek, *Power, Islam, And Political Elite In Iran*, s.58.

¹²⁸ Bkz. Buchta, *Who Rules Iran? : The Structure Of Power in The Islamic Republic*, s.11.

sahiptir.¹²⁹ Bu kişiler arasındaki rekabette kullanılan araçlar genellikle dış politikaya yönelik konulardır. Çoğu zaman dış politikanın şekillenişinde kişisel bağlar devlet kurumlarının önüne geçmektedir. Velayet’i- Fakih sisteminin bir sonucu olarak kişisel ilişkiler ağı, resmi sistemin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.¹³⁰ Dolayısıyla herhangi bir dış politika adımında bu kişiler ve aralarındaki rekabet İran’ın dış politika yapımını da etkileyebilmektedir. Örneğin; hükümetin yürütme organından bütçe desteği almalarına rağmen hükümetin kontrolünde olmayan Cuma İmamları, muhafazakâr siyasi seçkinlerin güçlü propaganda araçları gibi hareket ederler. Çünkü Cuma İmamları önemli siyasi meselelerde, özellikle de dış politika meseleleri söz konusu olduğunda, muhafazakarların seslerini yükseltmelerinde çok etkili olmuştur.¹³¹

Diğer taraftan dış politikanın belirli ilkeler doğrultusunda şekillenip şekillenmediği tartışılmalıdır. Anayasada dış politika, bir ulus devletin anayasasından farklı olarak "ulusal çıkar" kavramı dışında tarif edilmiştir. İran dış politikasının dayandığı ilkeler Madde 152’de şu şekilde özetleniyor;

"İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikası her türlü baskının uygulanmasının ya da baskıya boyun eğilmesinin reddine, her bakımdan ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına, tüm Müslümanların haklarının savunulmasına, hegemonyacı süper güçlere ilişkin olarak bağlantısızlığa, savaş halinde olmayan tüm devletlerle ortak barışçıl ilişkilerin sürdürülmesine dayanır."¹³²

Burada daha çok İslam ülkelerinin haklarını savunmak hedef olarak belirlenmiştir. Bu durum İran dış politikasında İslam üzerinden takip edilen idealizmin boyutlarını göstermektedir. Fakat Hamid Ahmedi’ye göre, "İslam idealizminin önemi üzerindeki tüm vurgular, İran İslam Cumhuriyeti’nin bu ilkeleri tamamen gerçekleştirdiği anlamına gelmemektedir."¹³³ Ahmedi, İran dış politikasının tarihinde realizmin karşısında bir idealizmin gelgitler halinde var olduğu varsayımından hareketle, İran’ın dış politikada tutarlı bir yaklaşım sergilemediğini ifade etmiştir. İran dış politikası özünde devrimci

¹²⁹ Buchta, s.7.

¹³⁰ Rakel, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.52.

¹³¹ Rakel, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.55.

¹³² Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989, Madde 152.

¹³³ Hamid Ahmedi, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran** Pınar Güven (çev.) içinde (59-75), Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.63.

"değer yüklü" idealist bir hedef belirlemesinin yanında bazı dönemler realist kararlara öncelik vermiştir. İran'ın Filistin'in işgali sorununa yaklaşımı ve İslam ülkelerinin halklarını savunmaya yönelik hedefleri idealizmin öne çıkan örnekleridir. Diğer taraftan rejimin güvenliği tamamen tehlikeye girdiğinde, ABD ve Avrupa ülkeleriyle başlattığı uzlaşmacı yaklaşım ulusal çıkarın öncelendiği realist dış politikanın takip edilmesi ile sonuçlanmıştır.¹³⁴ İran dış politikasında realizm ile idealizm arasında var olan ikilemin ardındaki temel neden, çoğu uzmana göre İslam Cumhuriyeti'nin her alanına yerleşmiş olan "yapısal düalizm"dir.¹³⁵ Siyasal sistemde de ikili güç yapısına dayanan söz konusu yapısal düalizmin, İran dış politikasında her dönemde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz.

Dış politika davranışlarının bir sonucu olarak, ne zaman uluslararası sistem tarafından bir baskı ile karşılaşır, "İslami idealizm" yerini ulusal çıkarın ön plana çıktığı bir dış politika yaklaşımına bırakmaktadır. Bu bağlamda, İran dış politikasının temel hedeflerinden bir diğeri rejim güvenliğinin korunmasıdır. Anayasanın ilgili maddesinde görüldüğü gibi, İslam Cumhuriyeti'nin takip ettiği "İslam idealizmi", hem bölgesel hem de uluslararası aktörlerden gelen meydan okumaları körüklemiştir.¹³⁶ İran'ın uluslararası sistem tarafından dışlanmış bir ülke görüntüsü arz etmesinin en önemli nedenlerinden biri, bu meydan okumaların karar vericiler tarafından rejim güvenliği bağlamında yorumlanmasıdır.

2.2. Hatemi Dönemi: Reformist Hükümet ve Dış Politika Yapımı

1997-2005 yılları İran siyasal hayatı açısından Hatemi ve içinden geldiği Reform Hareketinin önemli değişimlere imza attığı yıllar olmuştur. Reform Hareketi aslında din ve siyasetin mevcut sistem içerisindeki işleyişini eleştiren ve sistemin daha iyi işlemesi için yeni yollar arayan entelektüel bir harekete dayanıyordu.¹³⁷ Reform Hareketinin önde gelen isimleri devrimin ilk yıllarında, farklı alanlarda yeni sistemde görevlerde bulunmuş kişilerdi. Hareketin önemli bir figürü olan Abdülkerim Suruş, Humeyni tarafından üniversitelerin kapanmasından sonra 1980'de Kültür Devrimi Komisyonu'nun üyeliğine atanmış bir bilim adamıydı. Dini reformculuğun önde gelen isimlerinden Muhammed Müctehid Şebusteri, benzer şekilde 1980'de ilk meclise seçilen din adamıydı. Muhsin

¹³⁴ Ahmedî, s.64-71.

¹³⁵ Ahmedî, s.72.

¹³⁶ Ahmedî, s.65.

¹³⁷ Michael Axworthy, **Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic**, New York: Oxford University Press, 2013, s.331.

Kedivar devrim zamanında elektrik mühendisliği öğrencisiydi ve Humeyni'nin Kum'daki seminerlerini takip eden bir devrimciydi.¹³⁸ Bunların yanında Hasan Yusefi Eşkevari, Mehdi Kerrubi, Said Hacaryan, Ataullah Muhacirani, Behzad Nabavi, Abdullah Nuri Hadi Hamaney (Ali Hamaney'in kardeşi) ve Gulam Hüseyin Kerbaşçi gibi uzun zaman siyasetin merkezinde olan ve Reform Hareketinin pratikte ön plana çıkmış isimleridir. Ayrıca genel olarak Reform Hareketini şekillendiren ve destekleyenler, Rafsancani döneminin orta sınıfı ve aristokratlarıdır.¹³⁹

Hatemi'nin 1997'de seçim kampanyası 1990'lar boyunca "devrimin çocukları"nın başlattığı reformculuğun en uç noktasını gösteriyordu.¹⁴⁰ Reformculuğun fikri zeminini bahsedilen entelektüel kişiliklerin yaklaşımları belirlemiştir. Bu entelektüeller arasında genel olarak 'içtihat' kavramı üzerine ortak bir düşünce sergilenmiştir. Bu görüşe göre içtihat radikal bir şekilde genişletilmeli ve modern şartlara daha uyumlu hale getirilmelidir. Örneğin; Şebusteri 'kesintisiz içtihat' (*ictihad-e mostemar*) kavramıyla her alanda yeni içtihatların yapılmasını savunmuş ve bunun demokratik ve özgür bir toplum olmadan imkansız olduğunu dile getirmiştir.¹⁴¹ Suruş, din adamlarının geleneksel fikirlere sahip oluşunu ve diğer bilgi kaynaklarına yeterince açık olmayışlarını eleştirirken sorunların demokratik kurumlar tarafından sağlanan eşit tartışmalar yoluyla çözülesini önermiştir.¹⁴² Kedivar ise yazılarında Batı felsefesinde yer alan formda insan hakları ve hukuk kavramlarına yer vermiştir. Velayet-i Fakih'in İslam'ın gerekli bir özelliği olmadığı ve İslam'ın çok çeşitli siyasi sitemlerle barışık olduğunu savunmuştur. Dahası Velayet-i Fakih'in İslam fikhının ve hukukunun yanlış bir yorumu olduğunu savunmuştur.¹⁴³ Şebusteri, Kedivar ve Eşkevari gibi isimler kadın haklarına da ciddi önem atfetmişler ve bu konuda geleneksel ulema yorumundan farklı bir yorum ortaya koymuşlardır.¹⁴⁴

Reformcular genel olarak siyasal güç yapılarında reform yapılmasına, siyasal güç yapısının hesap verilebilirliğinin gerçekleştirilmesine ve ülke ekonomisinin reform edilmesine yönelik ortak tavır sergilemişlerdir. Aynı şekilde Batı ve dünyanın geri

¹³⁸ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.76.

¹³⁹ Abdullah Yegin, "İran Siyasetini Anlama Klavuzu", **SETA Rapor**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, s.40-41.

¹⁴⁰ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.507.

¹⁴¹ Axworthy, *Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic*, s.332.

¹⁴² Axworthy, *Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic*, s.332.

¹⁴³ Axworthy, *Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic*, s.332-33.

¹⁴⁴ Axworthy, *Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic*, s.333.

kalanıyla diplomatik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi taraftarlarıdır. ¹⁴⁵ Fakat Reform Hareketinin düşünürlerinin her biri yukarda yüzeysel olarak değinilen “yenilikçi” fikirlerinden dolayı ciddi baskılara maruz kalmışlardır. ¹⁴⁶ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde de görüleceği üzere, bu baskılar ya hapisle ya da sürgün ile sonuçlanmıştır.

2.2.1. İç Siyasetteki Değişimler

Muhammed Hatemi, 23 Mayıs 1997’de toplam oyların %70’ine denk gelen 20 milyon oy olarak reformcuların zaferini ilan etti. Maslahat Konseyi’nin başına geçen Haşemi Rafsancani, kendi Cumhurbaşkanlığı döneminde Kültür ve İslami İrşad bakanı olarak görev yapan Hatemi’yi seçim boyunca destekledi. Hem 1996 meclis seçimlerinde hem de 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rafsancani’nin adamları yeni Reform Hareketi içerisinde seçim kampanyalarına katıldılar. Daha sonra Hatemi’nin kurduğu hükümetin birçok kilit pozisyonlarında Rafsancani’nin desteklediği isimler yer aldı. ¹⁴⁷ Bunlardan biri olan Muhacirani, İslami İrşad ve Kültür Bakanı oldu. Yine Rafsancani’ye yakın diğer teknokratlar Hatemi hükümetinde görevlerine devam ettiler. ¹⁴⁸ Fakat Hamaney’in Rafsancani’nin reformist adamlarını siyaset sahnesinden silme çabası devam etti. Bu süreçte tıpkı Rafsancani’nin hükümeti döneminde olduğu gibi, Hatemi de yürütmede kritik pozisyonlara Hamaney’in adamlarını getirmeye zorlanıyordu. Sonraki süreçte Rafsancani’ye yakın isimlerin çoğu Dini Lider tarafından teker teker yönetimde saf dışı bırakılacaklardı.

1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Muhammed Hatemi’nin kazanması İran dış politikasında da büyük beklentilere sebep olmuştur. Hatemi, Rafsancani’nin başlattığı dünya ile iyi ilişkiler kurma girişimini daha da ileri taşıyarak ABD ile olan ilişkilere uygulamak istedi. Bu durum İran dış politikasında ulusal çıkarların uluslararası alanda korunmasına yönelik kararlılığını göstermiştir. Fakat hem içerden muhafazakâr kanadın sıkıştırmaya başlaması hem de ABD başkanı Bush’un İran politikasındaki olumsuz tavrı bu beklentilerin kısa sürmesine neden olmuştur. ¹⁴⁹ Hamaney’in yeni seçilen cumhurbaşkanına yönelik tedbirleri ilk aylarda başlamıştı. Seçimlerde Hatemi’nin rakibi olan Natık Nuri, haziran ayında mecliste yapılan bir seçimle meclis başkanı seçildi. Natık

¹⁴⁵ Ehteshami ve Molavi, *Iran And The International System*, s.142.

¹⁴⁶ Axworthy, *Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic*, s.334.

¹⁴⁷ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.180.

¹⁴⁸ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.180.

¹⁴⁹ Ahmedi, s.70–71.

Nuri'nin seçilmesi seçimden kısa bir süre önce Hamaney ile meclis temsilcileri arasında gerçekleşen bir toplantıdan sonra gerçekleşti.¹⁵⁰

Hatemi dönemi Dini Lider'in devletin bütün organlarında kendi gücünü arttırdığı bir dönem olmuştur. Lider tarafından mahkemelerin başına getirilen adamların başlıca görevi basının bastırılması ve reformcuların kısıtılmasıydı. Yargının gittikçe daha fazla politize olması ve hükümet organlarına Dini Lider'in adamlarının sızmasıyla "anayasal teokrasi fark edilmeden liderin neo-patrimonyal kişisel yönetim sistemine dönüştü."¹⁵¹ Bununla paralel olarak İslam Cumhuriyeti'nin devrimci komiteleri, Besic ve diğer örgütlü yapılar DMO'nun himayesi altında gittikçe büyüyen bir güce sahip oldular.¹⁵² Neticede Hatemi'nin ikinci dönemi, siyasal açıdan tansiyonun daha yüksek olduğu ve kurumsal hesaplaşmaların daha fazla yaşandığı bir dönem olmuştur. Reform Hareketinin yükseliş ve düşüşünü "anayasal siyaset" kavramı etrafında tartışan Arjomand'a göre bu hesaplaşmalar daha çok düzen tanımını yapmak için girilen bir mücadelenin sonucudur. Bu çerçevede anayasal siyaset; düzenin anayasasına yönelik, düzenin 'heterojen' iliklerinde yer alan çıkarlarını ve ideallerini gerçekleştirmek amacıyla kurumların ve örgütlerin giriştiği bu mücadeleye işaret etmektedir.¹⁵³ Gerçekten de sonraki başlıkta görüleceği üzere hem devrimci kurumlar hem de seçimle gelen kurumların siyasetteki manevraları bu tespiti haklı çıkarmıştır. Özellikle 2000'lerle birlikte Reform Hareketi, devrimci kurumlar tarafından ciddi baskılar görmeye başlamıştır. Hatemi hükümetinin Maslahat Konseyi ve Anayasayı Korucular Konseyi ile girdiği mücadele, Reform Hareketinden birçok ismin tutuklanması ve din adamlarının kontrolünde olan yargı gücünün adli suiistimallerinin artmasına neden oldu.¹⁵⁴

2002'nin başlarına gelindiğinde bahsedilen hesaplaşmaların da etkisi ile Hatemi'nin iç ve dış politikası önemli ölçüde geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Bush'un 2002'de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında İran'ı "Şer Üçgeni" ne dahil etmesi, Hatemi'nin içerde siyasi etkinliğini sertlik yanlısı muhafazakarlar devretmesini hızlandırmıştır. Dini Lider Ali Hamaney'in "İran İslam cumhuriyeti dünyanın en büyük şeytanının gazap ve nefretinin hedefi olmaktan gurur duymaktadır" şeklindeki cevabı en çok muhafazakarlar içerisinde

¹⁵⁰ Buchta, s.122.

¹⁵¹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.182

¹⁵² Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.192-93.

¹⁵³ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.504.

¹⁵⁴ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.511.

güçlenen sertlik yanlılarını memnun etmiştir. Sertlik yanlısı muhafazakarlara karşı, uzlaşılı yanlısı Reformcuların çaresizliği kamuoyunda ve medyada kendini göstermişti.¹⁵⁵ Yine içerdeki rekabetin en önemli yansıması 2004 meclis seçimlerine giden süreçte görülmüştür. Nitekim Muhafızlar Konseyi binlerce reformcuyu seçimlerden elemiştir.¹⁵⁶

2.2.1.1. Hatemi'nin Reform Politikaları

Hatemi'nin göreve geldiği ilk iki yıl Reform Hareketinin dış politika açısından önemli sayılabilecek başarılarına imza attığı yıllar olmuştur. İç siyasette reform planlarında ön plana çıkan 'hukukun üstünlüğü', 'medeniyetler diyalogu' ve 'sivil toplum'a yönelik yapılan çalışmalar İran'ın dış dünyaya yönelik imajını düzeltme fırsatı sunmuştur. Diğer taraftan 1979'dan beri tartışılmaya açılmayan İslam Cumhuriyeti'nin temel prensipleri tekrar tartışmaya açılmıştır. Bunun yanında sivil toplum ve hukukun üstünlüğü (*hokumet-e qanun*), İslam devriminin sloganlarından olan İslami Hükümet (*hokumet-e eslami*)'e temelde bir karşıtlık arz ediyordu.¹⁵⁷ Buna rağmen ilk yıllarda reform politikaları kapsamında toplumda demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkesi ile yola çıkan dernek ve örgütlerin sayısında önemli bir artış meydana geldi. Siyasi derneklerin sayısı 1997'de 35 iken bu sayı 3 yıl içerisinde 130'a yükselmişti. Kadınlar, çevre ve gençlik merkezli sivil toplum kuruluşlarının sayısı 2001'e gelindiğinde 2500'ü aşmıştı.¹⁵⁸ Özellikle kadınların kamusal alandaki faaliyetlerinde önemli ölçüde gelişim sağlandı. Kadınların faaliyetlerini sürdürmeleri kolaylaşmaya başladıktan sonra bu STK'ların sayısı artmıştır. Hatemi'nin ilk üç yılında 230'a varan kadın dernekleri ve STK'larının sayısı sonraki iki yılda 330'a kadar yükselmişti.¹⁵⁹ Sivil toplumu ve sivil toplum oluşumlarını güçlendirme politikasının en açık örneği kadın sivil toplum kuruluşlarında görüldü. Hatemi'nin bu politikasının sonucu olarak başta 60'larda olan bu sayı ikinci döneminin sonunda 480'e kadar ulaşmıştır.¹⁶⁰

Hatemi, reform çabalarında en büyük desteği İçişleri Bakanı Abdullah Nuri, Tahran Belediye Başkanı Gulam Hüseyin Kerbaşçı ve İslami Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah

¹⁵⁵ Ali M. Ensari, "11 Eylül Gölgesinde İran ve Amerika Birleşik Devletleri: Fars ve Farmlar Meselesinin Yeniden Ele Alınması", Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran** Pınar Güven (çev.) içinde (151-169), Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.164.

¹⁵⁶ Nikki R. Keddie, **Modern Iran: Roots And Results Of Revolution**, New Haven London: Yale University Press, 2006, s.323.

¹⁵⁷ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.507.

¹⁵⁸ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.93.

¹⁵⁹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.127.

¹⁶⁰ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*. 128

Muhacirani'den aldı. Reformist İslami İrşad ve Kültür Bakanı Ataulлах Muhacirani basın üzerindeki birçok kısıtlamaları kaldırarak Hatemi'nin söylemlerinin yayılmasını sağlamaktaydı. Bu vesileyle çok sayıda yeni gazete açıldı.¹⁶¹ Açılan gazetelerin tartıştığı konuların merkezinde ise sivil toplum, hukukun üstünlüğü, kadının yeri ve velayet-i fakih sistemi gibi sorunlar yer almaktaydı. Hatemi'nin reformist söylemlerini halka taşıyan bu gazete ve dergiler, Kültür Bakanlığı'ndan aldıkları lisans sayesinde yenilerini açma hakkına sahiptiler. 2000 yılı ile birlikte reformist yayınlar siyasal söylemin merkezinde yer almaya başlamış ve takipçilerini etkilemeyi başarmıştır. Kısıtlamalar ve kapatmalara rağmen Jameeh, Neshat, Khordad, Entekhab, Gunagun, Sobh-e Emruz, Asr-e Azadegan, Fath, Mosharekat ve diğer birçok gazetelerin hareketliliği muhafazakar medyanın hakimiyetini kırmaya başlamıştı. Sadece 1997-2002 yılları arasında yasaklanan 108 reformcu gazete ve dergi bu artışın başka bir örneğiydi.¹⁶²

Hatemi dönemi dış politika içerdeki ekonomik krizi örtbas etmekten ziyade demokrasiye yönelik iç politik sorunları çözmek için bir araç olarak görüldü. Seçim kampanyasında içeride ekonomik ve siyasal sorunları çözmeye dayanan reform programı, görev süresinde dış politikayı da etkileyecek bir programa dönüşmüştür.¹⁶³ Fakat Hatemi göreve geldiğinde kötü yönetilmiş bir ülke ekonomisini devralmıştı. Hükümetin önünde çözülmesi beklenen ciddi ekonomik problemler bulunmaktaydı. Bunlar; petrol gelirlerindeki düşüş, artan bütçe açıkları, azalan sermaye yatırımları ve ülkenin siyasi atmosferinin etkilediği çok sayıda problemlerdi.¹⁶⁴ Aslında ekonomik sorunların boyutları resmi rakamların çok ötesindeydi. Örneğin; işsizlik resmi rakamlarda %14'ken asıl gerçekte %40'lara kadar ilerlemişti.¹⁶⁵ Hükümet bu ekonomik sorunların üstesinden gelmek için devlet kontrollü girişimlere karşı özel sektörü teşvik eden adımlar atmıştır. 1998'in ilk aylarında bankacılıktan büyük inşaat projelerine kadar birçok alanda özel sektör faaliyetlerinin izinlerini kolaylaştırmış ve bu sektörlerle giren bütün özel teşebbüslerin lisanslarını uzatmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca petrol dışı ihracata önem verilmiş ve bu kapsamda serbest ticaretin gelişimi için bir dizi yasal adım da atmıştır. Örneğin; tarife dışı engellerin kaldırılması, ihracat düzenlemelerinin kolaylaştırılması, ihracat

¹⁶¹ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.508.

¹⁶² Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.93.

¹⁶³ Rakel, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.167.

¹⁶⁴ Buchta, s.170-71.

¹⁶⁵ Buchta, s.172.

¹⁶⁶ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.140.

vergilerinin ve harçlarının kaldırılması ve en önemlisi yatırım ve ticaret ortaklıkları için büyük önem arz eden serbest ticaret alanlarının kurulması...¹⁶⁷ Ticaret ve yatırım politikası özellikle Hatemi'nin ikinci döneminde ekonomi hamlesinin merkezinde yer almıştır. 75'e yakın yabancı yatırım izni sağlanmış ve bunun sonucunda yabancı yatırım miktarı 11 milyar doları aşmıştı.¹⁶⁸ Bu politikalar Hatemi hükümetinin İran ekonomisini küresel kapitalist sisteme entegre etme çabalarının birer işaretiydi.

Hatemi birçok kez sadece yürütmenin başı olmadığını aynı zamanda Anayasanın sürdürülebilirlik sorumluluğuna da sahip olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁹ Bu bağlamda dini lider ve çevresindeki Ayetullahlara karşı yürüttüğü anayasal mücadele ilk yıllardan itibaren İran'da iç siyasetin gündemini meşgul etmiştir. 1997 Mayıs ayında Rejimin kilit görevlerinden birini icra eden Muhsin Rezai'yi Hamaney'in görevden alıp yerine yardımcısı Yahya Rahim Safavi'yi getirmesi,¹⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı'nın Liderlik makamına yönelik rekabetinin ilk yansıması olarak değerlendirilmiştir. 1982'den beri DMO'nun komutanlığını yapan Muhsin Rezai seçimlerde Natick Nuri'nin destekçisi olmuş ve bu da Hatemi'nin gözünde DMO'nun tarafsızlığını zedelemişti. Hatemi seçildikten sonra Rezai ile hem bir ortaklık hem de resmi bir görüşme gerçekleştirmeyi reddetmiştir. 1998'de atadığı Anayasal Gözetim ve Koruyuculuk Komisyonu ile her ne kadar Hatemi devrimci kurumlara karşı etkili bir araç olarak kullanmak istediye de bu komisyon başta Muhafızlar Konseyi tarafından defalarca saf dışı bırakıldı.¹⁷¹ Bunun örneklerinden biri Hatemi'nin 2002 Eylül ayında meclise sunduğu yasa tasarısında yaşandı. Hatemi, anayasanın koruyucusu olarak cumhurbaşkanının yetkilerini arttıran bu yasa meclisten geçirebilmişti. Fakat yasa hemen Muhafızlar Konseyi tarafından reddedildi.¹⁷²

Hatemi yönetimi ile devrimci kurumlar arasındaki asıl mücadele meclis, basın ve yargı arasında gerçekleşiyordu. 1998'in ilk aylarında Hatemi ve Reform Hareketinin önemli isimlerine karşı tasfiye hareketi başladı. Hatemi karşıtları, yargı ve parlamento üzerinden

¹⁶⁷ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.140–41.

¹⁶⁸ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.141.

¹⁶⁹ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.511.

¹⁷⁰ Mehrzad Boroujerdi ve Kourosh Rahimkhani, "Iran Primer: Iran's Political Elite", <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/11/iran-primer-irans-political-elite.html> (16.08.2018).

¹⁷¹ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.513.

¹⁷² Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.513.

Reform Hareketinin iki yürütücü ismi olan Gulam Hüseyin Kerbaşçi ve Abdullah Nuri'nin görevlerini bırakmalarını sağladılar. Kerbaşçi Tahran'ın çoğu yerinde yaptırdığı parklar yeşil alanlar, kültür merkezleri, otoyollar ve daha birçok kullanışlı yapılar sayesinde halk arında popülerliği artan isimlerden biriydi. Kerbaşçi'nin davasını protesto etmek için özellikle öğrenci grupları tarafından gösteriler düzenlendi. Bu gösteriler güvenlik güçleri tarafından bastırıldı ve Kerbaşçi tutuklanıp hapis cezasına çarptırıldı. İçişleri Bakanı Abdullah Nuri ise haziran ayında parlamento vasıtasıyla görevden alındı. Meclis seçimlerine iki ay varken, meclis başkanı olarak düşünülen Nuri, Din Adamları Özel Mahkemesi tarafından, başörtüsüne yönelik açıklamalarından dolayı 5 yıl hapis cezası ile cezalandırıldı.¹⁷³ Reformist hükümetin önde gelen isimlerinden biri olan Hüccet'ül İslam Muhsin Kedivar Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisini eleştiren din adamlarından biriydi. Kedivar, 1999'da İsfahan'da yaptığı bir konuşmadan dolayı tutuklandı.¹⁷⁴ Kerbaşçi süreci ile benzer bir süreç Kedivar'da da yaşandı. Din Adamları Özel Mahkemesi tarafından yargılanırken bunun anayasaya aykırı olduğunu savunan insanlar protesto için sokaklara döküldüler. Buna rağmen Kedivar 1999 nisan ayında 18 ay hapis cezasına çarptırıldı.

Arjomand'ın tespit ettiği gibi Hatemi döneminde Reform Hareketinin yükselişi ve düşüş süreci rejimin siyasi, anayasal ve ekonomik kurumlar üstündeki kontrol gücünü arttırmasına olanak sağlamıştır.¹⁷⁵ Muhafazakarlar arasındaki sertlik yanlıları reformcuların zaferi ve bunun yansımalarının görmezden gelmeyecek kadar tehlikeli olduğunu fark etmişlerdir. Bunun üzerine başlayan keskin muhafazakar tepkiler çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Yargı erki, reformist gazetelerin kapatılması, gazeteci aydın ve hukukçuların hapse atılması ve reformistlerin her alanda susturulması için kullanıldı. 2000 yılı Mayıs ayında yeni meclis açıldı. Mehdi Kerrubi meclis başkanı ve diğer iki reformcu olan Behzad Nabavi ve Muhammed Reza Hatemi ise başkan yardımcıları oldu.¹⁷⁶ Meclis seçimlerinden sonra Muhafazakarlar iki hususta endişe duymaya başladılar. Birincisi, reformcuların rejime ait muhafazakar kurumların gücünü zayıflatmaya yönelik gündemleri. İkincisi ise bunu her gün tartışan reformcu gazete ve dergiler. Bunun etkisiyle muhafazakar medya ve yayın organları kısa süre sonra

¹⁷³ Serhat Gülmez, "İran: Yıpratma Savaşları Sürüyor", **Birikim Dergisi**, No. 133 (Mayıs 2000), s.92.

¹⁷⁴ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.508.

¹⁷⁵ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.515.

¹⁷⁶ Keddie, *Modern Iran: Roots And Results Of Revolution*, s.278.

reformculara yönelik karşı atağa geçtiler. Reformist yayın organları seri bir şekilde kapatılmadan önce başlatılan bu karşı saldırı, daha sonra yargı erkinin alacağı kapatma ve hapis cezalarına meşruiyet oluşturmaya çalışmıştır.¹⁷⁷ 2000 yılı Nisan ayında adli makamlar Sobh-e Emruz, Fath ve İran-e Ferda başta olmak üzere birçok günlük, haftalık ve aylık yayın yapan dergi ve gazetelerin kapatılmasını sağladı. Bunu takip eden birkaç hafta içerisinde 20’den fazla reformist yayın organı kapatıldı.¹⁷⁸ 1999’daki protestolarda ölenleri anmak için öğrenciler tarafından Tahran’da düzenlenen gösteriler devrimci makamlara asıl fırsatı sunuyordu. Gösteriler şiddetle bastırıldıktan hemen sonra geriye kalan neredeyse bütün reformcu gazeteler kapatıldı ve çok sayıda gazeteci tutuklandı. Aynı yılın aralık ayında Reform Hareketinin kilit görevlerinden birinde olan Kültür ve İrşad Bakanı Muhacirani muhafazakarların baskıları sonucu görevi bıraktı.¹⁷⁹

Reform sürecine yönelik olumlu beklentilerin 2003 belediye ve 2004 parlamento seçimlerine de yansması bekleniyordu. Fakat önceki seçimlere göre oy kullananların seçime katılma oranların %70’lerden %50’lere kadar düşmüştür. Bu oranlar İran’da çoğu seçmenin reform sürecinde hayal kırıklığına uğradığını göstermiştir.¹⁸⁰ Diğer taraftan Hatemi önceki döneme nazaran Cumhurbaşkanlığını kısıtlayan ve Hamaney’in kilit güç merkezleri olan kurumlara yönelik reformlar için daha fazla çaba harcadı. Örneğin 2002’de Muhafızlar Konseyi’nin veto gücünü kısıtlayan ve Cumhurbaşkanlığına ek yetkiler veren iki yasa, reformcuların çoğunlukta olduğu meclisten geçirildi.¹⁸¹ Fakat 2000-2004 yılları arası bu ve buna benzer meclisten geçen yasaların çoğu Muhafızlar Konseyi tarafından geri çevrildi. Muhafızlar Konseyi’nin meclis seçimlerine bu şekilde müdahale etmesi muhafazakarların 2000 yılından beri kaybettikleri meclisteki çoğunluğu kazanma fırsatı sundu.¹⁸²

Özellikle 2000 yılı meclis seçimleriyle birlikte Dini Liderlik makamının güç merkezlerini teşkil eden kurumlar, Reformistler tarafından yoğun eleştirilere tabi tutuluyordu. Bu durum Velayet-i Fakih’in etrafında toplanan muhafazakarları harekete geçiren etkenlerden bir diğeridir. Zira Velayet-i Fakih’in kavramsal olarak tartışılması ülkede

¹⁷⁷ Shaul Bakhash, “Reformists, Conservatives, and Iran's 2000 Parliamentary Elections”, **Iran, Iraq, and the Arab Gulf States** Joseph A. Kéchichian (Ed.), (13–30), New York: Palgrave, 2001, s.24.

¹⁷⁸ Bakhash, s.21.

¹⁷⁹ Keddie, *Modern Iran: Roots And Results Of Revolution*, s.278.

¹⁸⁰ Feride Farhi, “Çağdaş İran’da Tartışmalı Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Ustalıkla İşlenmesi”, Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed), **21. Yüzyılda İran** Pınar Güven (çev.) içinde (41–59), Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.42.

¹⁸¹ Keddie, *Modern Iran: Roots And Results Of Revolution*.s.281

¹⁸² Keddie, *Modern Iran: Roots And Results Of Revolution*, s.323.

yükselişe geçen reformist siyasetten bağımsız görülmemiştir.¹⁸³ Bundan dolayı 2004'teki muhafazakarların meclisteki zaferi aslında dini liderin parlamentoya karşı kişisel gücünü de tescil etmiştir. Reformist hükümetin son yenilgisi 2005'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gerçekleşti. Hatemi'nin reformist adayı Mustafa Moin, Muhafızlar Konseyi tarafından reddedildi. Fakat dini lider tarafından tekrar görevine iade edildi. Ancak ilk turda beşinci gelen Moin Lider'in Ahmedinejad'a arka çıkmasının bir sonucu olarak seçimlerden elendi.¹⁸⁴ Dolayısıyla mobilize ettiği isimler sayesinde, Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığını kazanmasında büyük pay Hamaney'e ve devrimci kurumlara aitti. Özetle Reform Hareketi içerde karşılaştığı Hatemi karşıtı güçlü muhalefetten dolayı kısmen yürütmede başarılı olduysa da anayasal kurumlar içerisine nüfuz etme konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

2.2.1.2. Dış Politika Yapımı

Hatemi dönemi iç siyasette süren güç mücadelesi dış politikaya ilişkin meselelere de yansımıştır. Dış politika yapım süreci içerdeki aktörler arasında gerçekleşen bu mücadeleye göre şekil aldı. Önceki bölümlerde İran'da genel olarak hangi aktörlerin dış politikayı etkileme potansiyelinin olduğundan bahsedilmişti. Bu bölümde ise Hatemi'nin hedeflediği dış politikanın en çok hangi kurum veya kişiler tarafından sabote edilmeye çalışıldığı tartışılmaktadır.

Hatemi dönemi İran'da askeri-istihbarat kurumların kartelleşmeye çalıştığı bir sürece şahit olunmuştur. Başka bir ifadeyle " dış politika kartellerinin, özellikle de Devrim Muhafızları ve devlet içinde devlet olarak görev yapan istihbarat kolunun ciddi maliyeti Hatemi yönetimi sırasında belirginleşti."¹⁸⁵ Askeri-İstihbarat kartelinin dış politikayı sabote etme girişiminin en açık örneği 2002'de hükümetin bilgisi dışında Filistin yönetimine "Karin A" isimli gemiyle gönderilen silahlardır.¹⁸⁶ Burada hükümetin DMO tarafından bilgilendirilmemesinden öte Hamaney'e danışıp danışılmadığı da tartışılmıştır. Zira bu olaydan kısa süre sonra ABD başkanı Bush "Şer Ekseni" konuşmasını yaptığında İran'ı da bu gruba eklemekte zorlanmamıştır. Asıl vurgulanması gereken ise Hatemi'nin ABD ile uzlaşma zemini ararken bu olayın gerçekleşmiş olmasıdır. Bunun yanında ülkenin

¹⁸³ Olivier Roy, "Tensions and Options among the Iranian Clerical Establishment", Joseph A. Kéchichian (Ed.), **Iran, Iraq, and the Arab Gulf States** içinde (3–13), New York: Palgrave, 2001, s.6.

¹⁸⁴ Arjomand, *The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran*, s.518.

¹⁸⁵ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.195.

¹⁸⁶ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.196.

ulusal güvenliği için nükleer bombaya ihtiyaç duyulduğunu her fırsatta savunan sertlik yanlıları özellikle son yıllarında Hatemi hükümetini köşeye sıkıştırmaya çalışmışlardır. İran'da askeri/güvenlik kanatla yakın ilişkilere sahip olan bu kesim mecliste çoğunluğu elde eder etmez askeri/güvenlik meselelerinde etkinliklerini arttırmışlardır. Seçilmiş bir hükümetin başlıca katılım organı olan meclis, Hatemi dönemi boyunca din adamları konseyleri tarafından zaten zayıflatılmıştı.¹⁸⁷ Uranyum zenginleştirmenin sürdürülmesini sağlayan yasanın mecliste oybirliği ile kabul edilmesi bunun bir sonucu olarak görülebilir.¹⁸⁸

Daha önce de değinildiği gibi vakıfların dolaylı yollarla dış politikayı etkilemeleri mümkündür. Doğrudan Rehber'in komutasında olan devrimci vakıflar, muhaliflerin sindirilmesi gibi durumlarda ilgili birimleri finanse etmek için iyi bir araç olmuştur.¹⁸⁹ Bunun yanında kitlesel eylemler düzenleme gücüne de sahiptir. Nitekim Selman Ruşdi fetvasıyla ilgili yaşanan olaylarda bu açıkça görülmüştür. 15 Hordad Vakıfları'ndan birinin başkanı olan Hasan Sane'i, 1992 Kasım ayında Selman Ruşdi fetvası kapsamında ölüm emrini yerine getirene 2 milyon dolarlık ödül verileceği duyurusunda bulunmuştu. Hatemi'nin 1998'de bu fetvanın yürürlükte olmadığı yönündeki açıklamasından hemen sonra Tahran sokakları Ruşdi fetvasının propagandasını yapan kalabalıklarla doldu. Selman Ruşdi fetvasının ödülü bir yıl sonra 2.8 milyona yükseltildi.¹⁹⁰ Bu olay dış politikayı etkilemede vakıfların rolüne önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü Dış İşleri Bakanlığı'nın Ruşdi fetvası probleminin çözüldüğü ve İngiltere ile elçiliklerin takas edileceğini duyurduktan sonra kalabalıklar sokağa dökülmüş; aynı şekilde Dışişleri Bakanı'nın Alman yatırımını çekmek için ikili ilişkilerde Humeyni'nin fetvasının geri çekilmesini kabul ettiğini açıklamasıyla beraber söz konusu ödül arttırılmıştı.¹⁹¹

Hatemi'nin İran ekonomisine yönelik kapsamlı bir plan uygulamaya koyamamasının başlıca nedenlerinden biri rejimin kazançlı çıkar gruplarıyla karşılaşma korkusuydu. Özellikle ülkenin petrol dışı ekonomisinin %40'nı kontrol etme gücüne sahip ve sadece Dini Lider'e hesap veren vakıflar Hatemi'nin karşı koyması imkânsız çıkar grupları

¹⁸⁷ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.210.

¹⁸⁸ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.200.

¹⁸⁹ Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, İsmail Yerguz (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Metis Yayınevi, 2018, s.35.

¹⁹⁰ Bruce Maddy-Weitzman (Ed.), **Middle East Contemporary Survey**, New York: The Moshe Dayan Center, 2002, s.117.

¹⁹¹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.194.

olarak faaliyetlerini sürdürüyorlardı.¹⁹² Statükonun bozulmasını istemeyen zengin tüccarlar çoğu devlet organlarında önemli pozisyonlarda bulunan muhafazakarlar tarafından destekleniyordu. Hatemi hükümetinin buna yönelik attığı adımlardan biri olan 2000-2005 için 5 yıllık plan, doğrudan güçlü tüccar sınıfının alanına müdahale etmekteydi. Çünkü özelleştirmeleri ve petrol dışı ekonomiyi önceleyen bu plan yönetici din adamları ile onların müttefikleri olan tüccarları zayıflatan adımlardı. Bu yüzden bu planın çok az bir kısmı uygulanabilmiştir.¹⁹³

2.2.2. Hatemi ve Uluslararası Sistem

1991'de SSCB'nin dağılması ABD'nin küresel sistemde tek süper güç olarak ön plana çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Uluslararası sistem tanımlanırken bu dönemin tek kutuplu sistem yapısına sahip olduğu kabul edilmiştir. Özellikle 1991-2001 yılları arası dönem tek kutupluluğun bütün özellikleriyle ön plana çıktığı görülmektedir. Tek Kutuplu sistemin hakim olduğu bu dönemde İran, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ortaya çıkan ortamda uyumlu ve statükocu bir dış politikayı tercih ettiği görülmektedir.¹⁹⁴ Bunun en önemli yansıması ABD ile ilişkilerini düzeltmek istemesinde görülmüştür. Bir diğer yansıması ise Körfez ülkeleri ve Arap dünyası ile uzlaşmaya varma çabası olmuştur.

90'lı yıllarda ABD yönetiminin önceliğini şekillendiren "çifte çevreleme" stratejisi, Basra Körfezi'nin iki önemli gücü olan Irak ve İran'dan gelen tehditleri önlemeyi amaçlıyordu. Clinton yönetiminin Körfez bölgesine yönelik politikasının temelini oluşturan bu strateji, ABD'nin bölgede askeri olarak konuşlanmasını sağlamıştır. İran açısından bakıldığında ise uluslararası ilişkilerin ve özellikle ABD'nin pragmatist bir zeminde yorumlanması Rafsancani döneminde devlet desteği ile kurulmuş bir dizi düşünce kuruluşlarının başlıca uğraşlarından biriydi. Bu kuruluşlarda yer alan uzmanların büyük bir bölümü ABD'de eğitim görmüş kişilerden meydana gelmişti.¹⁹⁵ Devrimden sonra İranlı liderlerin dış politikadaki en önemli meselelerinin Amerika Birleşik Devletleri olduğunun altını çizmek gerekir. 1979 Rehine Krizi'nin meydana getirdiği husumet, İran-ABD ilişkilerinde her kriz döneminde gündeme gelmiştir. Bunun yanında ABD ile ilişkileri pragmatist veya realist çerçevede değerlendirme çabaları Rafsancani dönemiyle beraber

¹⁹² Buchta, , s.172.

¹⁹³ Keddie, *Modern Iran: Roots And Results Of Revolution*, s.273.

¹⁹⁴ Kalaycı, s.194.

¹⁹⁵ Ensari, s.154.

İranlı reformcuların da gündemini meşgul eden gerçeklerden biridir. Rafsancani'den kalan ABD ile bir uzlaşma zemini bulma çabaları Hatemi ve beraberindeki Reform Hareketi'nin dış politika gündemlerinde ilk sırada yer almıştır. Dolayısıyla 1990-2005 arasında her iki Cumhurbaşkanı da İran'ın uluslararası sisteme entegre olması taraftarı olmuş ve İran'ın dış dünya ile ilişkilerinin geliştirilmesi için büyük çaba harcamıştır.

Buna yönelik bir adım olarak Cumhurbaşkanı Hatemi, 1998 yılı ocak ayında Christiane Amanpour ile yaptığı röportajda ABD ile devrim sonrası yıllarda ilk sayılabilecek açıklamalar yaptı. Hatemi ABD ile ilişkilerde yeni bir sayfa açmak isterken bunu "Medeniyetler Diyalogu"nun bir başarısı olarak sunmak istemiştir. Amerika'yı büyük bir medeniyet olarak kabul eden Hatemi, burada verdiği mesajlarla iki ülke arasında var olan algıyı değiştirmek için kültürel ilişkilerden başlama taraftarıydı. Bu kapsamda entelektüel ve kültürel etkileşimi geliştirecek adımların atılmasını öneriyordu.¹⁹⁶ ABD yönetimi Hatemi'nin uzlaşma yönelik adımlarına başta temkinli yaklaşmıştır. Çünkü ABD yönetiminde olan Clinton'ın Rafsancani döneminde dış ilişkilerde pragmatizm için yürütülen politikaya rağmen İran'a yönelik "çifte çevreleme" politikası devam etmekteydi. Clinton'ın ikinci döneminde, 2000 yılında Dışişleri Bakanı Albright tarafından bunun tersine çevrilme çabası İran'a aynı politikayı uygulamaya sokmak için iyi bir fırsat sunmuştur. Albright 17 Mart 2000'de yaptığı konuşmada CIA'nin Musaddık darbesindeki rolünü itiraf etmiş, bazı lüks ürünler üzerindeki yaptırımları kaldırdığını ve bilim adamları ile sporcuların ülkeye girişlerini kolaylaştıracağını da duyurmuştur.¹⁹⁷

George W. Bush'un 2000'de ABD başkanı olmasıyla İran-ABD ilişkilerinde son yıllarda kaydedilen bu ilerlemeler tersine dönmeye başlamıştır. Bush'un ekibinin göreve yerleşmesiyle İranlıların ABD ile ilişkilerinden beledikleri fırsatların sönmeye başlaması fazla zaman almamıştır. Hatemi'nin ABD tarafından somut işaretler almasına rağmen ikili ilişkileri düzeltmeyişinin bir başka nedeni, içerde sertlik yanlıları tarafından artan baskılar olmuştur. Örneğin, Albright tarafından bahsedilen ılımlı adımlar atılırken İran meclisinde Siyonizm kınanmış ve İsrail'in meşruiyetinin kabul edilmediği yönünde konuşmalar yapılmıştır. Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemin getirdiği yeni koşullarda İran, bir taraftan Batı ülkeleri ile ekonomik bağlar kurarak diğer taraftan Rusya

¹⁹⁶ Christiane Amanpour, "Iranian President Mohammad Khatami", **Röportaj**, 07.01.1998.

¹⁹⁷ Özden Z. Oktav, **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri**, İstanbul: Beta, 2011, s.41.

ve Doğu devletleri ile mevcut ilişkilerini geliştirerek uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu politikalar İran'ın dışardaki imajını düzeltmeye yöneliktir. Bunun için atılan adımlardan biri de Hatemi'nin, 2001 yılının Medeniyetler Diyalogu yılı ilan edilmesi önerisidir. Bu öneri BM Genel Kurulu tarafından kabul edildi. Fakat 11 Eylül saldırılarından sonra bunu devam ettirmek Hatemi yönetimi için zorlaşmıştır. Terörle mücadele altında oluşan yeni çıkarlar ağı ve bunların jeopolitik yansımaları Hatemi'nin ikinci döneminde karşılaştığı en önemli engel oldu. Hatemi'nin ABD ile diplomatik ilişkileri tekrar restore etme çabaları da başarısızlıkla sonuçlanıyordu.

Hatemi'nin dış politikaya yönelik çabalarının başarısızlığa uğramasında uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerin etkisi yadsınamaz. Bunlardan ilki 11 Eylül saldırısıdır. Bundan sonra ABD'nin müdahaleleri, İran'ın ulusal çıkarlarını şekillendiren hem fırsatlar hem de doğrudan veya dolaylı zorluklar meydana getirdi. 11 Eylül Hatemi'nin hem dış politikada hem iç politikada köşeye sıkıştıran en önemli gelişmedir. Hatemi her ne kadar ABD'nin Taliban'a karşı savaşını destekleyerek kötü de olsa kaydettiği gelişmeleri korumaya çalışmışsa da ABD'nin İran'a karşı kriz dönemlerinde çıkan güvensizlik artık bunu imkânsız hale getirmiştir.¹⁹⁸ 11 Eylül saldırısı İran'ın Siyasal İslam'ın savunucusu olarak sergilediği devrimci pozisyonuna ciddi meydan okumaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu süreçte Afganistan'da Taliban, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas ve İran siyasal İslam'ın önde gelen temsilcileri olarak değerlendiriliyordu. Bundan dolayı İran'ın El-Kaide'nin yaydığı Taliban destekli şiddet ile kendi siyaseti arasında yapılan bağdaştırmadan kurtulması zorlaşmıştır.¹⁹⁹ İran'ın Afganistan'da Taliban rejimine karşı Batı ile iş birliğini tercih etmesinin başlıca sebebi bu terör ve şiddetle yapılan bağdaştırmadan bu kurtulma çabasıydı.

İran'ın uluslararası sistemdeki konumu ABD'nin bölgeye yönelik politikalarına göre şekillenmiştir. Bundan dolayı ABD dış politikasının hangi ilkeler üzerinden şekillendiği önemlidir. Hunter ABD'nin Sovyet sonrası dış politikası için şöyle bir tespitte bulunmuştur;

"ABD, Sovyet sonrası dönemin ilk on yılında, dönüştürücü dürtüleri konusunda temkinli davrandı. 1992 ile 2001 yılları arasında, çoğunlukla

¹⁹⁸ Ali M. Ensari, s.162.

¹⁹⁹ Gheissari, s.335.

“muhafazakar bir hegemon” olarak davrandı. Sistemi değiştirmeye yönelik devrimci ve değişime yönelik bir devlet olarak hareket etmekten ziyade, mevcut sistem içindeki olumlu güç dengesinden faydalandı. Bu dönemde ABD’nin ana sistemik hedefi, üstünlüğünü korumak ve diğer güvenilir bölgesel ya da küresel rakiplerin ortaya çıkmasını engellemektir.”²⁰⁰

Fakat 11 Eylül saldırısıyla birlikte ABD’nin bu politikasının değiştiği; idealist ve dönüştürücü stratejilerin bu politikanın yerini aldığı görülmektedir. Afganistan ve Irak savaşları bu stratejik gündemin bir ürünüdür. “Terörle Mücadele” ve bunun kaynağı olarak görülen “İslami Aşırılık” ABD’nin yeni politikasında çıkarların ve tehditlerin ne olacağını belirlemiştir. Buradan hareketle Hunter, soğuk savaş döneminde ABD’nin çıkarlarını şekillendiren ve tehdit olarak görülen komünizmin yerini “İslami Aşırılık”ın aldığını ileri sürmüştür.²⁰¹ Aslında 1990’ların sonundan itibaren Selefi hareketlerin bölgede hareketlenmesi ile hem İran’ın hem de Batı’nın Ortadoğu’daki en önemli meselesi bu hareketlerden gelen tehditlerin bertaraf edilmesiydi. El Kaide’nin hem Şiilere hem de Batı’ya saldırıları İran ve Batı’nın söylemlere çok yansımayan bir ortak tutuma sahip olmasına neden olmuştur.²⁰² Nitekim İran’ın Afganistan’daki müttefiklerini ABD’nin yanında yer almaları yönünde çağrı yapması bunun bir yansımasıdır.²⁰³

Diğer taraftan 90’ların sonlarına doğru ABD’nin yaptırım ve baskı politikaları karşısında sıkışan İran ABD’ye alternatif bir ortaklık arayışı içerisinde olmuştur. Bu durum ABD’ye rakip olarak yükselen güçlerden biri olan Rusya örneğinde kendisini göstermiştir. ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan ve Irak’a yönelik başlattığı işgal karşısında İran, ABD’ye rakip olarak askeri ve ekonomik kapasiteleri artan Rusya ve Çin ile dengeleme politikası gözetleme yoluna gitmiştir.²⁰⁴ Irak’ın işgalinden sonra Rusya’nın da çok kutuplu bir sisteme yönelik çabalarında Körfez bölgesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Rusya bölgeye nüfuz ederken artık coğrafi konum, kilit aktörlerle yakınlık kurma, enerji varlıkları, silah ve / veya teknoloji transferi gibi temel güç araçlarını etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştı.²⁰⁵ İran söz konusu olduğunda ise Moskova, ABD’nin

²⁰⁰ Hunter, s.5.

²⁰¹ Hunter, s.7.

²⁰² Gheissari, s.325.

²⁰³ Oktav, s.49.

²⁰⁴ Kalaycı, s.203.

²⁰⁵ Markus Kaim (Ed.), **Great Powers and Regional Orders: The United States and the Persian Gulf**, London: Taylor and Francis, 2008, s.233.

bölgesel anlamda oluşturmak istediği dinamiklere karşı İran'ın nükleer programını kullanmıştır.²⁰⁶

Cumhurbaşkanlığı süresince Hatemi'nin diplomasi stratejisi bir taraftan İran siyasetinin ulusal güvenlik meselelerini öncelemeye yönelik baskılar, diğer taraftan İran'ın uluslararası normlara uyumunu gerektiren uluslararası sistem arasında uyum sağlama arasında gidip gelmiştir.²⁰⁷ Bunun en önemli göstergesi ise, Hatemi'nin tesis etmeye çalıştığı uzlaşma ortamını tersine çeviren nükleer krizdir. İran 2003 yılında Uluslararası Atom Enerjisi kurumuna tesislerin denetimini açacağını ve bu kurumun nükleer silah ile ilgili bir kanıt bulmamasına rağmen nükleer programını durduracağını duyurmuştur.²⁰⁸ Fakat İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik kuşku ABD'de Bush yönetiminin baskıları ile birleşince Hatemi'nin yönetiminin beklediğinden daha fazla diplomatik gerginlik meydana getirmiştir. Nükleer tartışmalar Hatemi'nin iktidardaki gücünü zayıflatırken "noe-muhafazakarlar"ın seçimlerde elini güçlendirmiştir. Ahmedinejad'ın ABD öncülüğünde başlatılan baskılardan hoşnutsuz olan seçmenlerin oylarını almasını kolaylaştırmıştır. Zira İran'ın nükleer programı Batı ile ilişkilerinin merkezinde yer alan uluslararası bir sorun olmaya devam etmiştir.²⁰⁹

2.3. Ahmedinejad Dönemi: “Neo-Muhafazakâr” Hükümet ve Dış Politika Yapımı

Ahmedinejad dönemi İran iç siyaseti, rejim güvenliğini sağlamak adına ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, ordu-siyaset ilişkisinin kuvvetlenmesi ve her alanda güvenlikleştirilmenin artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda İran dış politikası da askeri sınıfın elinde şekillenerek bölgede her sorunun merkezinde kendini hissettirmiştir. Ahmedinejad önceki Rafsancani ve Hatemi dönemlerinden farklı bir siyasi pozisyonda yer almıştır. İsrail ve Siyonizm'e karşı söylemleri (Holocaust'un reddi) hem içerde hem de dışarda İran üzerindeki endişelerin artmasına sebep olmuştur.²¹⁰

2000'lerin başından itibaren yeni bir muhafazakârlık şekli İran siyasetinde yükselişe geçmişti. 2004 meclis seçimlerinde zaten iç siyaset yeterince gergindi. Çoğunluğu reform yanlısı olan 2.500 kişinin adaylığı Muhafızlar Konseyi tarafından reddedildi. İran İslami

²⁰⁶ Kaim, *Great Powers and Regional Orders*, s.268.

²⁰⁷ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.211.

²⁰⁸ Oktav, s.45.

²⁰⁹ Gheissari, s.335–36.

²¹⁰ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.122.

Kalkınmacılar Koalisyonu (*Etelafe Abadgaran-e Iran-e Islami*) altında birleşen neo-muhafazakarların ise aday listelerinin neredeyse tamamı onaylandı. Yeni muhafazakar kanat kendilerini geleneksel muhafazakarlardan ayırmak için, özellikle seçim sürecinde, reformcu kanadın gündemini kullanmışlardır. Ekonomide reformu kendi gündemlerinde ilk sıraya alarak, 2004'teki meclis seçimlerindeki zaferlerini ilan etmiş ve İran siyasetinde yeni bir politik gücün sinyalini vermişlerdir.²¹¹ Bu bağlamda Arjomand'ın tespit ettiği gibi Ahmedinejad'ın 2005'te seçimi, İran siyasetinde bir askeri-güvenlik zümresinin yükselişi ile koşullandırılmıştı.²¹² Ehteshami ve Zweiri Ahmedinejad'ın İran'da yeni bir muhafazakarlık türünü temsil ettiğini tasdik etmekle beraber geleneksel muhafazakarlıktan üç hususta kendilerini ayırdıklarını belirtmişlerdir. Bunlar;

"İlk olarak rejime olan desteklerini geri kazanmak için yoksul kesimlerin ihtiyaçlarını öncelemeleridir. İkincisi, devlet tanımlamalarında farklılaşmaktadırlar. Geleneksel muhafazakarların "özelleştirilmiş" çeşitliliğinden oldukça farklı olarak, ülkenin tüm can damarlarını kontrol eden müdahaleci bir devlet tanımlamaları vardır. Üçüncüsü, neo-muhafazakarlar odaklarını sosyal adalet ve mustazafların refahı ile İslami değerler ve batıl karşısında hak meselelerine çevirmişlerdir."²¹³

Bu yüzden aslında Ahmedinejad'a yönelik siyasal mücadelenin reform yanlılardan ziyade geleneksel muhafazakarlardan geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü İran'daki muhafazakâr hizip içerisinden gelen bu yeni muhafazakarlığın yükselişe geçmesiyle, siyasal alanda kenara itilmekten kendilerini korumak istemişlerdir.

2.3.1. İç Siyasetteki Değişimler

2003'te birçok şehir konseylerinde kontrolü ele geçiren eski Devrim Muhafızları, 2004 meclis seçimlerinde yasama organına girmeyi başardılar. Benzer şekilde 2005'te yürütmede güçleneceklerinin sinyallerini vermişlerdir. Bunun en belirgin örneği olan 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Muhafızlar Konseyi 1,010 adaydan yalnızca 6 tanesinin seçim yarışlarına katılma niteliğine sahip olduğunu açıklamıştı. Bunlardan 4'ü eski DMO komutanı iken diğer ikisi din adamıydı. DMO'nun iki önemli adayından biri

²¹¹ Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri, **Iran And the Rise Of Its Neoconservatives: The Politics Of Tehran's Silent Revolution**, London: I.B. Tauris, 2007, s.40–41.

²¹² Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.149.

²¹³ Ehteshami ve Zweiri, *Iran And the Rise of Its Neoconservatives*, s.45–46.

eski bir komutan ve oldukça politikleşen devlet radyo ve televizyon ağının eski yöneticisi olan Ali Laricani'ydi. Diğer yine eski bir DMO komutanı olmasının yanında Tahran'ın polis bürosunun eski şefi Muhammed Bakır Galibaf'dı.²¹⁴ Diğer yandan Ahmedinejad'ın seçimi İran'daki siyasal mücadeleyi muhafazakar-reformcu kutuplaşmadan muhafazakar kanadın kendi içinde şekillenen politik bir mücadeleye dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Örneğin; pragmatik muhafazakar bir figür olarak Rafsancani, yıllar öncesinden gelen güçlü siyasi ağları sayesinde; DMO, Besic, Hücetiyeye ekolu ile güçlü bağlara sahip ve yoksul kesimlerin desteğini alan mütevazî görünümlü biri olan Ahmedinejad'ın karşısında siyasal bir gücü temsil etmiştir.²¹⁵ Ahmedinejad ve çevresindekiler ise hem Hatemi hükümetindeki reformculara hem de Rafsancani'nin adamlarına yolsuzluk ve aristokrat yaşamları üzerinden saldırmışlardır. Zaten Reformculardan gelebilecek olası bir tepkiyi engellemek için göreve geldikten hemen sonra bürokrasiyi, bakanlıkları ve Reform Hareketin sempatanlarını kamu kurumlarından temizlemeye başlamıştı. Daimî sekreterler, üniversite başkanları, büyükelçiler ve merkez bankası görevlileri yerine Ahmedinejad'ın istediği kişiler yerleştirildi.

12 Haziran 2009 seçimlerinde Ahmedinejad geçerli oyların %62,63'üne denk gelen 24,5 milyon oy alarak Cumhurbaşkanlığını ikinci kez kazanmıştır. Fakat seçim sürecinin şeffaflığı, diğer kaybeden adaylar tarafından ciddi bir şekilde eleştirildi ve ilk defa yeniden seçim talebinde bulunuldu.²¹⁶ Bu seçimle birlikte İran iç siyasetinde iki önemli endişe gündeme gelmiştir. Birincisi din adamları ve muhafazakarların Velayet-i Fakih'i de içine alan rejim güvenliği endişesi; ikincisi ise Ayetullah Hamaney'in meşruiyetine yönelik hem reformist hem de muhafazakar sayılabilecek cenahlardan gelen sorgulamadır.²¹⁷ Ahmedinejad ikinci kez seçildikten sonra 21 kişilik kabinesinin neredeyse yarısı, seçimlerde verdiği desteğin bir geri dönüşü olarak DMO ve Besic'e ayrıldı.²¹⁸ Yukarıda bahsedilen endişeler de düşünüldüğünde, bu durum ülkedeki siyasetin merkezinde bulunan DMO'ya seçim sonrası karışıklığı bastırmak için önemli bir fırsat sunmuştur. 2009'da seçim sonrasında başlayan ayaklanmalar kitlesel tutuklamalar, işkenceler ve düzinelerce reformist liderin tutuklanması ile bastırılmıştır.

²¹⁴ Ehteshami ve Zweiri, *Iran And the Rise of Its Neoconservatives*, s.84.

²¹⁵ Ehteshami ve Zweiri, *Iran And the Rise of Its Neoconservatives*, s.74–75.

²¹⁶ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.202.

²¹⁷ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.176.

²¹⁸ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.184.

Ülkedeki ayaklanmaları sindirmek için yargı bir araç olarak kullanıldı. Bu kapsamda Kerrubi ve Musavi gibi birçok reform yanlısı isimler tutuklandı.²¹⁹

Neo-muhafazakarların 2004 meclis seçimleri ve 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasıyla ülkede ekonomi üzerindeki tartışmalar da tamamen değişmiştir. Başlarda özelleştirme ile ilgili herhangi bir tartışmaya fırsat verilmemiş; eskiden devlete ait olan şirketlerin mülkiyet haklarının mustazaflara verilmesi başlıca öncelik olmuştur.²²⁰ Fakat Ahmedinejad'ın söylemleri ve ekonomide bilgisiz bakanları göreve getirmesi ülke ekonomisine yönelik yabancı yatırımcılarda güvensizliğe sebep oldu. Buna paralel olarak devam eden uluslararası yaptırımlar, İran ekonomisini daha fazla zayıflatıyordu. 2007-2008 resmi rakamlarda işsizlik %10,3 olarak açıklanırken gerçek işsizlik rakamlarının %20'lerde olduğu biliniyordu. Ayrıca resmi makamlarca tahmin edilen enflasyon %27 oranındaydı.²²¹ Ahmedinejad'ın ilk yılından itibaren ülke ekonomisi bu gibi sorunlardan dolayı gittikçe kötüleşmeye başladı. Yabancı yatırımcılar civar Arap ülkelerine yöneldi, borsa çökmeye başladı ve banka sistemine olan güven azaldı. Öte yandan petrol, madencilik, inşaat, tarım, ulaşım, savunma sanayi, ihracat/ithalat gibi çok sayıda sektörde kendi çıkarlarını korumaya çalışan Devrim Muhafızları, İran ekonomisindeki konumunu sağlama aldı.²²² Bu durum hükümetin ekonomide ciddi eleştirilere tabi tutulmasına yol açmıştır. Ahmedinejad'ın ekonomi politikaları sadece Hatemi ve Rafsancani gibi rakiplerinden değil aynı zamanda Mehdevi Kani gibi geleneksel muhafazakârlar; Makarem Şirazi ve Musavi Erdebili gibi Ayetullahlar tarafından da eleştirilmeye başlanmıştı.²²³

Ahmedinejad'ın özellikle ikinci döneminde Lider ile Cumhurbaşkanlığı kurumu arasında önemli meydan okumalar yaşanmıştır. Hamaney başta DMO ve Besic kuvvetleri olmak üzere devlete ait medya kuruluşları ve cuma imamları vasıtasıyla iç ve dış siyasette son sözün Liderlik makamına, yani kendisine ait olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.²²⁴ Bunun ilk örneği 2005'te yaşandı. Hamaney Maslahat Konseyi başkanı Rafsancani'nin yetkilerini Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Yargı Başkanı üzerinde gözetimini

²¹⁹ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.76.

²²⁰ Ehteshami ve Zweiri, *Iran And the Rise of Its Neoconservatives*, s.88.

²²¹ David E. Thaler ve diğerleri, **Mullahs, Guards, And Bonyads: An Exploration Of Iranian Leadership Dynamics**, Santa Monica, CA: RAND, 2010, s.108.

²²² Thaler ve Diğerleri, s.59.

²²³ Thaler ve Diğerleri, s.111.

²²⁴ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.183.

arttırma şeklinde genişletmiştir. Bu sadece Rafsancani'nin değil aynı zamanda Pragmatistlerin de Ahmedinejad karşısında güçlenmesiyle sonuçlandı.²²⁵ Aynı şekilde Hamaney'in çoğu konuda Ahmedinejad'ı hem iç siyasette hem de dış politikada frenlediği görülmektedir. Örneğin; muhafazakarların çoğunlukta olduğu meclis Ahmedinejad tarafından önerilen üç petrol bakanını, yeterli tecrübeye sahip olmadıkları gerekçesiyle reddetmiştir.²²⁶

2.3.1.1. Devrimci Söyleme Dönüş

Ahmedinejad göreve geldiğinde Hatemi'nin Medeniyetler Diyalogu kapsamında yürütülen dış politikanın yerini daha saldırgan bir dış politika almıştır. Görevi devraldıktan hemen sonra kilit pozisyonlarda yapılan görev değişimleri ve Ahmedinejad'ın sert açıklamaları İran dış politikasında hızlı bir değişimin yaşanacağını sinyallerini vermişti. Bu bağlamda Ahmedinejad'ın öne çıkan özelliği, kendinden önceki cumhurbaşkanlarından farklı olarak, Humeyni'nin devrimci mirasına olan kayıtsız şartsız bağlılığıydı. Bu mirasın tanımı üç hususu ön plana çıkarıyordu; popülizm, sosyal adalet ve devrim şehitlerine bağlılık.²²⁷ Bu yüzden İran siyasetinde Ahmedinejad, devrimin ilk yıllarına dönüşün simgesi olmuştur. Daha da önemlisi Rakel'e göre "neomuhafazakarlar" -devrim ihracı da dahil- İran'ın dış politikasının da devrim yıllarındaki şekline geri döndürme amaçlarını merkezde tutmuşlardır.²²⁸

Ahmedinejad'ın nükleer müzakereleri yürüten ekipte yaptığı değişimler ve 2005 Eylül ayındaki BM konuşması²²⁹ zaten uranyum zenginleştirmenin tekrar başlatılmasıyla duraklayan müzakereleri daha kötü bir duruma sokmuştu. Nisan 2006'da Ahmedinejad az miktarda uranyumun %3,5 seviyesinde zenginleştirildiğini duyurmuştur.²³⁰ Bu politikası devlet kanallarından Rehberlik makamına kadar birçok kesimin desteğini almıştı. Dini Lider'in nükleer politikadaki desteği, 2009 yılı seçim şaibeleri üzerine başlayan siyasi huzursuzlukta kendisini göstermiştir. Yeşil Hareket olarak adlandırılan bu protestoların bastırılma süreci, Lider'in siyasi konjonktürü hesaplayarak Ahmedinejad'a

²²⁵ Rakel, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.76.

²²⁶ Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, s.330.

²²⁷ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.149.

²²⁸ Rakel, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.177.

²²⁹ Mahmud Ahmedinejad, Address by H.E. Dr. Mahmood Ahmadinejad President of the Islamic Republic of Iran before the Sixtieth Session of the United Nations General Assembly New York, 17 September 2005, <https://www.un.org/webcast/ga/60/statements/iran050917eng.pdf> (Erişim tarihi:11.01.2019).

²³⁰ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.200.

destek verdiğini göstermiştir. Bir bakımdan İran'ın nükleer kazanımlarını zedeleyebilecek bir reformcu hükümetin yönetime gelmesi engellenmiştir.²³¹

Ahmedinejad Erdebil'de başlattığı Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında hedef olarak reformcuların en çok ihmal ettiği kent yoksullarını belirledi. Bu süreçte sadece Tahran'ı çevreleyen yoksul mahalleler değil; en uzak noktalardaki köy ve mahallelere kadar seçim kampanyasını genişletmişti.²³² Buradan hareketle seçilmesini sağlayan şey; devriminin ilkelerini içselleştirmiş bir cumhurbaşkanı olarak devrimin hedeflediği yoksul kesimi hatırlatmaktaki başarısıydı. Fakat daha sonra bunun uygulamadaki yansımaları İran ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İran ekonomisi bu popülist politikaların da bir sonucu olarak ciddi şekilde kötüleşti. Enflasyon ve işsizlik yüksek seviyelere doğru artarken, üretim azalıyordu.²³³ Uranyum zenginleştirme programına tam gaz devam edilmesinden dolayı BM'den gelen yaptırımlar İran'ı ekonomik olarak köşeye sıkıştırmaktaydı. Ekonomideki başarısızlığının başka bir sebebi popülist politikalarını yaymak için Ahmedinejad'ın bütçeden ve petrol gelirlerinden halka yaptığı dağıtımlardır. Bütçeden verilen plansız krediler enflasyonu arttırmış, petrol gelirlerinin dağıtılması bunu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.²³⁴ Bu popülist siyaseti besleyen ekonomi politikaları, öte yandan İran'da yeni olmayan ama Ahmedinejad döneminde rekor rakamlara ulaşan yolsuzlukları da gündeme getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı görev süresi bittikten sonra ortaya çıkan yolsuzluk rakamları 18 milyar dolar seviyesindeydi.²³⁵

Neo-muhafazakar seçkinlerden kurulan yeni hükümetin popülist ve devrimci söylemlerinin başka bir örneği, Cumhurbaşkanı'nın İsrail'e yönelik yaklaşımında görülmüştür. Hükümetin İsrail'e yönelik sert tutumu sadece İsrail'in haritadan silinmesi değil aynı zamanda Holokost'un da inkarıyla uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almıştır.²³⁶ Bu durum çoğu zaman söylemden de ileriye gitmiştir. Örneğin; Holokost'un incelenmesi için çoğu neo-Naziler ve Yahudi karşıtı isimlerin yer aldığı bir konferans düzenlenmiştir.²³⁷ Bu yaklaşım önceki Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yaklaşımından ciddi

²³¹ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.75.

²³² Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.130.

²³³ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.124.

²³⁴ Yegin, s.44.

²³⁵ Bu rakam sadece ikinci döneminde ortaya çıkan yolsuzluklara ait rakamlardır. Bkz.Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.145.

²³⁶ Ray Takeyh, **Guardians of The Revolution: Iran And The World In The Age Of The Ayatollahs**, Oxford: Oxford University Press, 2009, s.255.

²³⁷ Takeyh, s.256.

anlamda farklılık arz etmektedir. Nitekim Hatemi, görev süresince Filistinliler için İsrail-Filistin arasında imzalanacak makul bir barış anlaşmasına olumlu yaklaşmıştır. Ahmedinejad ve neo-muhafazakarlar aksine, Filistinliler için makul olsa bile İsrail ile herhangi bir anlaşmanın kabul edilemez olduğunu savunmuşlardır.

2.3.1.2. Dış Politika Yapımı

Dış Politikada sertlik yanlılarının 2004’de meclisi devralmaları, ardından Ahmedinejad’ın 2005’te cumhurbaşkanlığını kazanması Hamaney’in örtük desteği ile gerçekleşmiş ve Arjomand’ın “askeri-istihbarat karteli”²³⁸ olarak nitelendirdiği yeni siyasi seçkinleri dış politikada hâkim konuma yükseltmiştir. Bu noktada DMO ve Besic, Ahmedinejad’ın 2005 seçimlerinden zaferle çıkmasında önemli bir role sahiptir; popüler oyların sandığa taşınması için çalışmışlardır.²³⁹ Daha sonraki faaliyetlerine bakıldığında dönemin en karlı kurumu Devrim Muhafızları olmuştur. Devrim Muhafızları’nın ekonominin çoğu alanında faaliyet göstermesini önemseyen Ahmedinejad, yüksek karlı kalkınma projelerinin çoğunu Muhafızlara aktarıyordu. Zaten 2006’nın sonlarına gelindiğinde DMO, İran sanayisi ve ekonomisini elinde bulunduran yegâne güç olmuştu. Milyar dolarlık gaz boru hatları projeleri, petrol şirketleri, metro inşa projeleri vb. binlerce projenin sahibi Devrim Muhafızlarıydı.²⁴⁰ Tabi Devrim Muhafızları’nın bu ekonomik ve endüstriyel gücü devletin anayasal ve yürütme organlarındaki konumlarını da besliyordu. Asıl yürütme organlarını işgal etme girişimleri 2008 meclis seçimlerindeki başarılarında ortaya çıktı. Bütün devrimcileri oy vermeye çağıran Devrim Muhafızları meclis seçimlerinde sandalyelerin üçte birini kazandı.²⁴¹

Ahmedinejad döneminde diplomasiden ziyade ulusal güvenlik meselelerin öne çıkması Devrim Muhafızları’na büyük avantaj sağlamış ve dış politika konularındaki ağırlıklarını arttırmıştır.²⁴² Kendilerinden biri olmasına rağmen Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde zaman zaman başına buyruk bir kurum olarak hareket edebilecek kadar güçlenmişlerdir. Örneğin; Nisan 2008’de Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani, Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani vasıtasıyla ABD’ye kapsamlı görüşmeler için bir öneri sunmuştu. Daha sonra yapılan tartışmalarda, Ahmedinejad tarafından sonraki ay Irak’a

²³⁸ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.196.

²³⁹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.151.

²⁴⁰ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.153.

²⁴¹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.153.

²⁴² Thaler ve Diğerleri, s.86.

gerçekleştireceği ziyareti sabote etmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir.²⁴³ Bunun başka bir örneği 2007 Mart ayında yaşandı. İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki sancak gemisi HMS Cornwall'a bağlı 15 İngiliz askeri, Devrim Muhafızları tarafından esir alındı.²⁴⁴ Bu olay İran siyasetinde son dönemde Batı ile ilişkilerin nasıl bir düzlemde gerçekleştirileceği ve bunda Ahmedinejad'ın ağırlığının tartışıldığı bir ortamda gerçekleşti.

Öte yandan Ahmedinejad'ın devrimci ideolojinin ağır bastığı saldırgan bir dış politikayı zorlaması büyük oranda Hamaney ve DMO'nun frenlemeye yönelik politikaları ile engellendiği söylenebilir.²⁴⁵ Hamaney'in talimatıyla 2006'da kurulan Dış İlişkiler Stratejik Konseyi'nin başkanlığına Dış İşleri Bakanlığı geçmişi olan Ali Ekber Velayeti ve Kemal Kharrazi gibi iki önemli isim atandı.²⁴⁶ Liderin bu adımı Ahmedinejad'ın dış politika yapımındaki alanını daraltmaya yönelikti. Yine Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'nin başkanlığına -anayasal yetkisinde olmamasına rağmen- 2005'e kadar Hasan Ruhani'yi ve sonrasında Ali Laricani'yi ataması dış politikayı kontrolüne almanın başka örnekleriydi. Ahmedinejad'ın seçilmesinden sonra Hamaney'in zaten güçlü olan Maslahat Konseyi'nin gücünü arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Maslahat Konseyi'nin başkanı Ahmedinejad'ın pragmatist rakiplerinden biri olan Haşemi Rafsancani'ydı. Bu durum iki farklı dış politika vizyonuna sahip olan pragmatistler ile sertlik yanlıları arasında tepede bir mücadelenin yaşandığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁴⁷

2.3.2. Ahmedinejad ve Uluslararası Sistem

2000'lerde uluslararası sistemde yaşanan değişimler İran siyasetini uzlaşmacı formundan uzaklaştırmıştır. Humeyni ideolojisine yakın ve neo-muhafazakar tutumu ile bilinen Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlık döneminde, ABD'nin yaptırımları ve baskı politikaları artmıştır. Bunun karşısında sistemde izole edilmeye çalışılan İran, BMGK üyeleri olan Rusya ve Çin ile iş birliğini geliştirmeye çalışmıştır.²⁴⁸ Çok kutupluluğa doğru giden uluslararası sistemden kaynaklı İran'ın daha aktif bir dış politika geliştirme arayışında olduğu söylenebilir. Nitekim ABD karşısında Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştiren İran,

²⁴³ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.196.

²⁴⁴ "Basra Körfezi'nde gerilim", 29.03.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070329_gulf_background.shtml (31 Mart, 2019).

²⁴⁵ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.204-5.

²⁴⁶ Raket, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.77.

²⁴⁷ Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, s.329.

²⁴⁸ Kalaycı, s.204-206.

takip ettiği dengeleme politikası ile Irak örneğinde görüleceği gibi, bölgede önemli kazanımlar elde etmiştir.

Ehteshami'ye göre muhafazakar zemine kayan iç siyaset sadece farklı türde muhafazakar bir ekibi iktidara getirmede; aynı zamanda İran dış politikasının da sert bir zemine kaymasına neden oldu.²⁴⁹ Bu bağlamda 11 Eylül saldırısı ve sonrasında İran'ın iki büyük düşmanının ABD tarafından ortadan kaldırılması, İran'a bölgedeki nüfuzunu arttırmak için önemli fırsatlar vermiştir. ABD'nin komşu ülkelere askeri üsleri ile yerleşerek İran'ı çevrelemesi, önceki dönemde dış politikada izlenen gerginliği azaltma ve yumuşama politikasına yönelik iyi beklentileri zaten söndürmüştü.²⁵⁰ Irak işgal edildiğinde ise Ehteshami'nin deyişiyle İranlılar tarafından rasyonel tek bir sonuç çıkarılmıştır; " ABD, Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olmadığını ve bu nedenle kolay bir hedef gibi görüldüğünü bildiği için Irak'ı işgal etti."²⁵¹ Bu yüzden İran'ın nükleer programı aslında ABD karşısında güçlü bir koz olarak öne çıkmıştır. Bölgesel anlamda güç dengesi, Arap ülkelerinden İran ve İsrail gibi ülkelere kaymıştır. Arap ülkelerinin kendi arasında da güç dengesinin değiştiği söylenebilir. Başta Suudi Arabistan bölgesel güç olarak Körfez'deki etkinliğini artırmış, Katar ve BAE gibi nispeten daha küçük devletler de ekonomik güçleri ve ABD desteği ile bölgedeki olayları etkileyebilen yükselen güçler olarak yerlerini alabilmişlerdir.²⁵²

2005 sonbaharında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) İran'ın NPT (Non-Proliferation Treaty) kapsamındaki koruma önlemlerine uymadığını açıkladı. Bundan sonra BM Güvenlik Konseyi İran'a birçok kez uranyum zenginleştirmeyi askıya alması çağrısında bulunarak yaptırımlar uygulamaya başladı.²⁵³ Natanz'daki IAEA mühürlerinin sökülmesi ve Ahmedinejad'ın Nisan 2006'da tüm dünyaya uranyum zenginleştirme kapasitesine ulaşıldığını duyurmasından sonra BMGK tarafından yeni bir yaptırım dalgası başlatılmıştır.²⁵⁴ Özellikle 2010 ve sonrası yaptırımların öncekilerden farkı olarak doğrudan İran'a makroekonomik zarara uğratmak ve İran'ı siyasi seçeneklerini en aza indirmektir. Bu yüzden sonuçları İran açısından yıkıcı olmuştur.²⁵⁵

²⁴⁹ Gheissari, s.335.

²⁵⁰ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.207.

²⁵¹ Arjomand, *After Khomeini: Iran Under His Successors*, s.197.

²⁵² Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.125.

²⁵³ Michael Axworthy, *A history of Iran: Empire of the mind*, New York: Basic Books, 2008, s.291.

²⁵⁴ Oktav, s.53.

²⁵⁵ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.156.

İran'a yönelik ekonomik baskılar 2010'da nükleer müzakerelerin başarısızlığa uğraması ile daha da ağırlaşmıştır. Bu sefer ABD'nin İran'a yaptırımlarına AB ve BM de katılarak, İran nükleer programında köklü adımlar atması için zorlanmıştır.²⁵⁶

2011 yılı ile birlikte ABD İran'a yönelik yaptırımları derinleştirmiş; petrol işletmeleri, petrol satışında üçüncül taraflar ve petrol sektörü ile alakalı çalışan birçok kuruluşu yaptırımlara dahil etmiştir. Buna AB'nin de ağırlaşan yaptırımları da eklendiğinde İran ekonomisi son yılların en kötü koşullarını yaşamıştır. Nitekim 2000'li yıllara kadar İran'ın ana ticaret ortağı olan AB, petrol ticaretinden seyahat engellemeleri ve bankacılık ilişkilerinin kesilmesine kadar ağır maliyeti olan yaptırımları devreye sokmuştur.²⁵⁷ İran'a uygulanan bu ambargoların İran ekonomisi üzerindeki etkileri enflasyonun artması, uluslararası döviz piyasalarında İran riyalinin düşüşü ve işsizlik rakamlarında artışa sebep olmuştur. Örneğin, Ocak 2012'de dolar 18 bin riyal civarındayken yılın son aylarına doğru bu rakam 40 binlere ulaşmıştır.²⁵⁸ Ekonomik yaptırımlar ve batılı devletlerin baskılarının ağırlaştığı zamanlarda Ahmedinejad insan hakları ve adalet gibi kavramları bolca kullanarak batılı devletlerle ekonomik, kültürel ve birçok alanda iş birliği çağrılarını yapmıştır.²⁵⁹ Yine de İran'ın Nükleer Kriz politikası, Ahmedinejad döneminde diplomasiye karşı kuşkulu, BM Güvenlik Konseyi kararlarını görmezden gelen ve daha çok direniş politikası kapsamında hareket eden bir hükümetin elinde şekillenmiştir.²⁶⁰ Buradan hareketle Nükleer Krizin Ahmedinejad tarafından iç politikadaki rekabette avantajlı hale gelmek için kullanılan araçlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

ABD'de 2009'da Obama'nın seçilmesi, bir anlamda İran'daki yönetici eliti yeni bir çelişki durumuna sokmuştur. Obama'nın İran ile doğrudan görüşmelere açık olduğunu söylemesi ve 2009 Mart ayındaki Nevruz mesajı gibi adımları İranlıların sert söylemleri ve uzlaşmazlık tutumları üzerinde düşünmeye zorlamıştır.²⁶¹ Obama yönetimi nükleer silahlanmadan Ortadoğu'da barış sürecine kadar bölgesel entegrasyonu amaçlayan bir dış politika ajandası ile gündeme gelmiştir.²⁶² Afganistan ve Irak işgallerinden sonra

²⁵⁶ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.143.

²⁵⁷ Ehteshami, *Iran: Stuck in Transition*, s.156.

²⁵⁸ Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of The Islamic Republic*, s.388.

²⁵⁹ Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.146.

²⁶⁰ Thaler ve Diğerleri, s.92.

²⁶¹ Axworthy, *A history of Iran*, s.296.

²⁶² Ehteshami ve Molavi, *Iran and the International System*, s.126.

yaşanılan insani kayıplar ve ABD'ye mal olan ekonomik durumu bilerek yönetime gelen Obama, ABD hegemonyasına dayanan herhangi bir dünya düzeni ortaya koymamıştır. Daha çok diplomatik bir tavır sergilemiş ve Hindistan, Brezilya gibi yükselen güçlerle çok taraflılığı ve ortaklığı vurgulamamıştır.²⁶³

Diğer taraftan Rusya ve Çin Ahmedinejad döneminde İran için en makul ortaklar olarak görülmüştür. Bunun nedenleri; büyük ekonomileri, BMGK üyelikleri ve İran'daki rejime yönelik Batılı ülkelerin farklı tutumlarıdır.²⁶⁴ İran'da gerçekleşecek bir rejim değişiminin ABD'nin bölgedeki hakimiyetini pekiştireceği düşünüldüğünde, Çin ve Rusya İran'ın petrol ve gaz rezervlerine erişimin engellenmemesi için İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır.²⁶⁵ 2004 yılından sonra Çin, İran enerji sektörünün ana yatırımcıları arasında yer almıştır. Sinopec tarafından 2007 yılında yapılan 100 milyar dolarlık yatırım, bunun örneklerden biridir.²⁶⁶ Sadece İran değil, Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri de bölgesel ve küresel anlamda getirisi olacak bir alternatif güç olarak Çin ile ilişkilerini geliştirmişlerdir.²⁶⁷ Çin politikaları, bir taraftan bölgede artan enerji ilişkileri nedeniyle enerji güvenliğini sağlamaya yönelikken, diğer taraftan bölgede etkinliğini arttırarak hem ABD'nin kontrolünü kırmak hem de küresel amaçlarını gerçekleştirmek olduğu söylenebilir.²⁶⁸

²⁶³ Hunter, s.16.

²⁶⁴ Maaïke Warnaar, **Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad: Ideology And Actions**, New York: Palgrave Macmillan, 2013, s.132.

²⁶⁵ Rakei, *Power, Islam, And Political Elite In Iran*, s.170.

²⁶⁶ Warnaar, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad*, s.133.

²⁶⁷ İsmail Numan Telci, "The Rise of China in Saudi Arabia's Foreign Policy", <https://thenewturkey.org/the-rise-of-china-in-saudi-arabias-foreign-policy> (25.02.2019).

²⁶⁸ Kamrava, s.207–33.

BÖLÜM 3: İRAN’IN KÖRFEZ POLİTİKASININ ANALİZİ: HATEMİ VE AHMEDİNEJAD DÖNEMLERİ

3.1. Hatemi Dönemi İran’ın Körfez Politikası

Irak-İran savaşı, Humeyni’nin ölümü, Soğuk Savaşın bitişi, Kuveyt’in Irak tarafından işgali ve Sovyetlerin çöküşü gibi içsel, bölgesel ve sistemik seviyede yaşanan değişimler İran’ın bölgedeki ülkelerle ilişkilerinde uzlaşma politikası takip etmesini gerekli kılmıştır. Bu yüzden Körfez ülkeleri ile ilişkilerde devrim sonrası İran siyasetinde ilk sayılabilecek birçok adım atılmıştır. Bu anlamda Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerde içten bir yakınlaşma çabası söz konusuydu. İran’da askeri kanat da Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinde hemfikirdiler. Güven artırıcı adımlar için Cumhurbaşkanlığı’nın dış politikasına destek vermişlerdir. Byman’a göre "gerginlikleri azaltmak için tasarlanan bu askeri gerçekçilik, Tahran ve Riyad arasındaki üst düzey askeri değişimleri ve İran donanmasının son yıllarda ABD 5. Filosuna karşı yürütülen düşmanlığının hafifletmesini açıklıyordu."²⁶⁹

Bu süreçte İran’ın Bahreyn muhalefetine verdiği desteği azaltmasından da anlaşıldığı üzere, DMO komutanları Körfez’de tansiyonun düşürülmesi için üst düzey liderler tarafından tembihlenmişti.²⁷⁰ Dolayısıyla DMO bölgede ABD tehlikesine karşı faaliyetlerine devam ederken Körfez ülkeleri ile tansiyonu arttırmamak için temkinli davranıyordu. Körfez ülkeleri ile uzlaşma çabaları, aslında ABD’nin “çifte çevreleme”sine karşın bölgesel ilişkileri geliştirmeye yönelik İran siyasi elitleri arasında oluşan bu konsensüsün de sonucuydu. ABD’nin Körfez bölgesinde her zaman kendi çıkarlarına uygun işleyen bir güç dengesi taraftarı olduğunu belirten Edwards, 1991 Körfez Savaşı ile birlikte yeni bir güç dengesi arayışında olduğunu ileri sürmüştür.²⁷¹ Bundan önce Irak, İran ve Suudi Arabistan’dan meydana gelen üçlü güç dengesi özellikle Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle bozulmuştu. ABD’nin yakın müttefiki olarak tek başına Suudi Arabistan ABD çıkarlarını koruyacak bir düzen sağlamada yetersizdi. Bundan dolayı "çifte çevreleme" politikası ile ABD bölgedeki nüfuzunu arttırmayı seçmiştir. Bunun sonucu olarak 90’lı yıllar boyunca Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman’daki askeri

²⁶⁹ Daniel Byman, *Iran's Security Policy in The Post-Revolutionary Era*, Santa Monica: RAND, 2001, s.76.

²⁷⁰ Byman, s.77.

²⁷¹ Alex Edwards, *"Dual containment" Policy in the Persian Gulf: The USA, Iran, and Iraq, 1991-2000*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s.147-48.

tesisler ağı sayesinde ABD'nin Körfez bölgesinde gittikçe artan etkinliği söz konusuydu.²⁷² ABD bir taraftan Saddam'a yönelik bölgesel baskıyı işlevsel hale getirirken diğer taraftan İran'ı askeri üsler ağı ile çevreliyordu. ABD'nin özellikle Körfez bölgesinde artan bu etkinliği, Hatemi yönetiminin daha uzlaşmacı bir dış politika izlemeye zorlayan başka bir etkidir. Nitekim ABD'ye karşı denge unsuru olarak henüz bir gücün olmayışı İran'ı böyle bir dış politikaya sevk etmiştir.

Hatemi yönetiminin İran dış politikasındaki en önemli başarısı, Körfez ülkeleri ile diplomatik ilişkilerde geline seviyeydi. Bu durum daha çok ilk dönemine yansımıştır. Örneğin, 9-11 Aralık 1997'de Tahran'da düzenlenen 8. İslam İşbirliği Zirvesi, Körfez bölgesinin liderleri ile uzlaşma için iyi bir fırsat olarak kullanılmıştır. İİT toplantısı İran'ın Müslüman dünyasındaki pozisyonunu tanıtmaya ve kendisini hem güvenilir hem de rasyonel uluslararası bir aktör olarak sunmasında önemli bir rol oynadı.²⁷³ Hatemi'nin göreve geldikten sonra katıldığı ilk uluslararası toplantı olması, kendisinin dış politika önceliklerini uluslararası bir örgüt vasıtasıyla tanıtmaya çalıştığını göstermektedir. Müslüman dünyasında İran'ın gelişen pozisyonunu ortaya koymak için İİT toplantısını Hamaney de önemsemiştir. Bu yüzden Hatemi'nin bu toplantıda Reform Hareketinin mesajını sunmasının önünü açmıştır.²⁷⁴ Hatemi böylece ilk defa Medeniyetler Arası Diyalog çağrısını bir uluslararası toplantı vasıtasıyla dünyaya duyurabilmiştir.

İran'ın İİT'nin başkanlığını 3 yıllığına devraldığı bu toplantıyı önemli kılan şey Suudi Arabistan Prensi Abdullah'ın katılım sağlamış olmasıdır. Zira devrim sonrası İran-Suudi ilişkilerinde birçok konu üzerinde anlaşmazlık vardı.²⁷⁵ Hem İranlı yetkililer için hem de Suudi Arabistan için bu toplantı Körfez'de yaşanan gerilimi düşürmenin bir yolu olarak görüldü. Suudi Arabistan, İran ile yakınlaşmanın Körfez'de yaşanabilecek herhangi bir sorunun engellenmesi olarak görürken ABD'nin Körfez bölgesinde artan etkinliğini de azaltabileceğini düşünüyordu. Çünkü ABD'nin özellikle Suud topraklarındaki varlığını belirgin bir şekilde arttırması ülkedeki İslami muhalif grupların tepkilerinin artmasına neden oluyordu. İran nezdinde ise bu toplantı, Körfez bölgesinin önde gelen bir ülkesi

²⁷² ABD'nin Körfez bölgesindeki askeri tesisleri ve bu tesislerin sağladığı operasyonel destek için bkz. James A. Russell, "Charting U.S. Security Strategy in the Persian Gulf", Markus Kaim (Ed.), **Great Powers and Regional Orders: The United States and the Persian Gulf** içinde (35-53), London: Taylor and Francis, 2008.

²⁷³ Toplantının İran açısından önemini detaylı incelemek için bkz. Edward Wastnidge, "Détente and Dialogue: Iran and the OIC during the Khatami Era (1997-2005)", **Politics, Religion & Ideology**, Vol.12, No. 4 (2011).

²⁷⁴ Wastnidge, s.422.

²⁷⁵ Buchta, s.130-31.

olan ve İİT'nin önemli bir üyesi olan Suudi Arabistan'ın muhalefeti olmadan, İran'ın daha rahat yürütebileceği İİT başkanlığını elde etmiş olmasıdır. Toplantıyı önemli kılan diğer husus, Bahreyn, Irak, Suudi Arabistan, BAE ve diğer Arap ülkelerinden gelen üst düzey temsilcilerle ikili görüşme fırsatı sunmuş olmasıdır. Cumhurbaşkanı Hatemi, Dini Lider Hamaney ve Haşemi Rafsancani bu görüşmelere katıldılar.

Hatemi'nin 1999 Mayıs ayında Suudi Arabistan ve Katar'ı ziyareti Buchta'nın ifadesiyle "İran'ın devrimci İslami ideolojisini ılımlı ve devlet destekli sürdürebilen bir Şiiliğe dönüştürmekte ne kadar ilerlediğini gösterdi."²⁷⁶ Hatemi'nin Körfez bölgesinin iki önemli ülkesine yaptığı ziyareti Suudi müteahhitleri ve bankaları ile İslam Devrimi Mustazaflar ve Gaziler Vakfı arasında bir dizi ortak girişimin yapılmasını sağladı. Ayrıca bu ziyaretten sonra Suudi Arabistan yönetimi İran'dan yapılacak hac ziyaretlerindeki kotanın 145 binden 245 bine yükseltilmesine karar verdi.²⁷⁷ Bu gelişen ilişkiler daha sonra güvenlik de dahil olmak üzere birçok alanda kendini göstermiştir. Örneğin; Suudi Arabistan ile 18 Nisan 2001'de güvenlik anlaşması imzalanmıştır.²⁷⁸ Devrim sonrası süreçte İran-Körfez ilişkilerinde karşılıklı tahdit algısı belirginken Hatemi ile birlikte bu olumsuz algının giderilme çabası askeri ilişkilere de yansımıştır. Hatemi'nin ilk döneminde İran ve Suudi Arabistan ordu komutanları birçok kez karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdiler. Bu süreçte İran savunma gemileri Cidde limanını ziyaret etmiştir.²⁷⁹ Yine Suudi Arabistan ile İran arasında ortak iş birliği kurulmuş ve iki ülkede özel sektörün teşvik edilmesine yönelik ortak çıkarlar vurgulanmıştır.²⁸⁰ Dahası Suudi Arabistan, 1996'da 19 ABD askerinin öldürülmesi ve 370 kişinin yaralanması ile sonuçlanan El- Khobar saldırısında ABD tarafından İran'a getirilen suçlamaları reddetmiştir. Bu gelişen İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin önemli bir tezahürüdür.²⁸¹

Tahran'ın Körfez ülkeleri ile gelişen ilişkilerinde Birleşik Arap Emirlikleri istisna kabul edilebilir. Çünkü İran'ın Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarını işgal etmeye devam etmesi ve bu adalar üzerinden tehdit oluşturan faaliyetlerde bulunmasında henüz bir değişim yoktu. Her ne kadar Körfez İşbirliği Teşkilatının İİT toplantısından sonraki zirvesinde BAE ile İran arasındaki sorunu 3 adanın BAE'ye ait olduğu ve İran'ın işgal

²⁷⁶ Buchta, s.132.

²⁷⁷ Buchta, s.132.

²⁷⁸ Oktav, s.44.

²⁷⁹ Byman, s.74.

²⁸⁰ Rakek, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.168.

²⁸¹ Rakek, *Power, Islam, And Political Elite in Iran*, s.168.

politikasından vazgeçmesi çağrısında bulunulsa da zirvedeki aynı açıklamada İran ile iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı işlerine saygının geliştirilmesi gerektiğine de vurgu yapılmıştır.²⁸² Ayrıca BAE ile ticari ilişkiler istikrarlı bir şekilde artışa devam etmiştir. 2000'in ortalarında sadece Dubai, 400.000 İranlı ve bunlara ait 3000 işletmeye ev sahipliği yapıyordu.²⁸³

Aslında Körfez ülkelerinin her biri İran ile farklı ilişkilere sahiptirler. Örneğin, Katar İran'ı potansiyel bir tehdit olarak görmenin yanında bazı alanlarda iş birliği sürdürmeyi tercih etmektedir. Bunun başlıca nedeni Katar'ın, Körfez bölgesinin belirgin gücü olan Suudi Arabistan'dan bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmasıdır.²⁸⁴ Bir anlamda Katar'ın İran kadar olmasa bile Suudi Arabistan'ı da kendi bölgesel konumuna potansiyel bir tehdit olarak gördüğü söylenebilir. 2003'te İran ile ABD arasında tansiyonun yüksek olduğu bir süreçte, ABD Suudi Arabistan'daki askeri güçlerini Katar'a taşımıştır.²⁸⁵ Buna rağmen İran-Katar ilişkileri bu adımdan olumsuz etkilenmedi. Bunun yanında Hatemi'nin ilk yıllarında Umman, Katar ve Kuveyt ile askeri birçok ortak tatbikat planlandı. Bu ülkelere askeri ziyaretler gerçekleştirildi ve İran körfezde güven inşa edici adımlar için çaba sarf etti.²⁸⁶ Örneğin; Hatemi döneminin savunma bakanlığını yapan Ali Şemhani İran'ın özellikle Umman ile askeri ilişkilerinin geliştirmesinde etkili olan askeri isimdir. Şemhani ve ekibi Umman ordusu ile birlikte ortak tatbikatlardan Hürmüz boğazının güvenliği için yapılan çalışmalara kadar birçok ortak adım atmıştır.²⁸⁷ Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK ülkelerinin dışardan baskılarına rağmen Umman, İran ile siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini güçlendirmeyi tercih etmiştir.²⁸⁸ Hürmüz Boğazı'nda kaçakçılığa yönelik ortak adımlar atmaya 1998'de İran Umman ile İyi Niyet Bildirgesi imzalamıştır. Bu anlaşmalar sonucunda bakanlar düzeyinde forumlar düzenlendi. 90'lar boyunca bu forumlar ve anlaşmalar vasıtasıyla iki ülke önemli ölçüde yakınlaştı.²⁸⁹ Yine 90'lar boyunca Sultan Kabus, İran ile ABD arasında arabulucu rolü

²⁸² R. K. Ramazani, "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?", **Middle East Journal**, Vol.52, No. 2 (1998), s.185.

²⁸³ Anoushiravan Ehteshami, Neil Quillam ve Gawdat Bahgat (Ed.), **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors**, London: Palgrave Macmillan, 2016, s.219.

²⁸⁴ Mehran Kamrava (Ed.), **International Politics of The Persian Gulf**, Syracuse, N.Y: Syracuse University Press, 2011, s.103.

²⁸⁵ Ehteshami, Quillam ve Bahgat, *Security and Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors*, s.175.

²⁸⁶ Byman, s.74.

²⁸⁷ Byman, s.76.

²⁸⁸ Maaïke Warnaar, Luciano Zaccara ve Paul Aarts, **Iran's Relations with The Arab States Of The Gulf: Common Interests Over Historic Rivalry**, Berlin: Gerlach Press, 2016, s.144.

²⁸⁹ Ehteshami, Quillam ve Bahgat, *Security and Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors*, s.158.

üstlendi. ABD başkanı Clinton'ın Hatemi ile olan iletişimi bu dönemde çoğunlukla Sultan Kabus vasıtasıyla sağlanıyordu. Clinton'ın 1999'da İran ile karşılıklı ilişkileri iyileştirmeye yönelik iyi niyet mektubu Sultan Kabus vasıtasıyla Hatemi 'ye iletilmiştir.

İran'ın Körfez bölgesinde en büyük ticaret ortağı BAE olmasının yanında Kuveyt ile de ekonomik ilişkiler gelişmiştir. 1997'de iki ülke arasındaki ticaretin değeri 75 milyon dolarken Hatemi'nin son yılı 2005'te bu rakam 469 milyon dolara yükselmiştir.²⁹¹ Irak'ın ABD tarafından işgali Kuveyt tarafından desteklenmiş olmasına rağmen İran ile ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Bunun başlıca nedeni İran'ın 1991 savaşında Kuveyt'in yanında yer almasıydı. Nitekim bu durum her zaman Kuveyt ile ilişkilerde belirleyici olmuştur. İlişkilerin seyrini anlamak için 2003'ten sonra İran ile Kuveyt arasında imzalanan ikili anlaşmalara bakmak yeterli.²⁹² Örneğin; 2003'te İran ile Kuveyt arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 9 maddeden oluşan bu anlaşma kapsamında iki ülke kaçakçılık ve korsanlık gibi suçlara karşı ortak hareket edip bilgi paylaşımında bulunacaklardı.²⁹³

Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi İran da Saddam'ı saldırgan ve tehlikeli olarak görmüştür. Hem İran hem de İİT ülkeleri petrolün akışı için su yollarının güvenliğini önceliyorlardı. Özellikle Katar ile doğal gaz rezervlerini geliştirmek için çalışmışlardır.²⁹⁴ Aralık 1998'de Bahreyn İran'a büyükelçiliğin geri gönderilmesi Bahreyn'in İran'ı Şiiilerin muhalefetini desteklemek ve hükümeti devirmek için komplo kurmakla suçlamasıyla şekillenen ilişkilerde yumuşamanın yaşanmasına yol açmıştır.²⁹⁵ Nitekim 2003 Mayıs ayında Hatemi'nin Bahreyn'i iki günlük ziyareti yine devrim sonrası ikili ilişkilerde bir ilk niteliğindedir. Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında Güvenlik Anlaşması imzalandı.²⁹⁶

11 Eylül olayı ve 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali bölgesel güç dengesini değiştirmiş ve yeni stratejilerin şekillenmesine yol açmıştır. Körfez'in iki başat gücü olan

²⁹⁰ Warnaar, Zaccara ve Aarts, *Iran's Relations with the Arab States of the Gulf*, s.148.

²⁹¹ Hamad H. Albloshi, "Iran and Kuwait", Anoushiravan Ehteshami, Neil Quillam ve Gawdat Bahgat (Ed.), **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors** içinde (123-149), London: Palgrave Macmillan, 2016, s.140.

²⁹² Albloshi, s.138.

²⁹³ Albloshi, s.137-38.

²⁹⁴ Byman, s.75.

²⁹⁵ Buchta, s.132.

²⁹⁶ "May 17, 2003: Bahrain, Iran Sign Security Pact", *Gulf News*, 16.05.2008, <https://gulfnews.com/today-history/may-17-2003-bahrain-iran-sign-security-pact-1.2222514> (05.03.2019).

İran ve Suudi Arabistan bu yeni düzende ilişkilerini yeni stratejik hesaplamalara göre sürdürmüşlerdir. Suudi Arabistan'ın önceliği 11 Eylül saldırısı sonrasında ABD ile stratejik ilişkilerini onarmak, terörle mücadelede ABD'ye katılmak ve uluslararası ortaklıklar geliştirerek dışardaki olumsuz yargıları değiştirmektir. İran'da ise Hatemi'nin içerdeki Reform Hareketinin başarısızlığa uğramasıyla yükselişe geçen sertlik yanlıları ülkenin dış politikasında kontrolü ele geçirmeye başlamıştı. Bu durum dış ilişkilerdeki olumlu havayı bozmaya tek başına yeterliydi.

3.2. Ahmedinejad Dönemi İran'ın Körfez Politikası

Ahmedinejad'ın ilk yıllarında İran'ın Körfeze yönelik dış politikasının merkezinde işbirliği çabaları devam etmiştir. Her ne kadar başarılı olmamışsa da bu durum ilk yıllarda yapılan karşılıklı üst düzey ziyaretlerde kendini göstermiştir. Ahmedinejad 2006 ve 2007'de ABD'ye karşı Körfez ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme çabası göstermiştir. Buna yönelik Suudi Arabistan'ı iki kere ziyaret etmiştir.²⁹⁷ Suudi Arabistan'ın Mart 2007'de Ahmedinejad'ı ülkede ağırlaması ve bundan sonra üst düzey karşılıklı görüşmelerin gerçekleşmesi, Suudi Arabistan'ın güç dengesini sağlamaya yönelik bir politika olarak da yorumlanmıştır.²⁹⁸

Katar ve Umman bu dönemde de İran ile ilişkilerini koparmamışlardır. 2009 Ağustos ayında Umman sultanı Kabus İran'ı ziyaret etmiş ve bu görüşmede güvenlikten enerjiye bir çok konu müzakere edilmiştir.²⁹⁹ Umman'ın Körfez ülkelerinden farklı olarak İran söz konusu olduğunda en uzlaşmacı pozisyonda olduğunu daha önce de belirtmiştik. İran'a coğrafi uzaklığı ve İbadi çoğunluklu nüfusu ile Umman, Irak Savaşı'nın sonuçlarından Suudi Arabistan ve Bahreyn kadar endişe duymamıştır. Körfez'deki jeopolitik konumunun etkisiyle Umman, İran ile diplomatik ilişkilerini sürdürmeye önem vermiştir. Aynı şekilde Katar prensi Temim bin Hamed es-Sani, İran ile sürdürülen iyi ilişkilerin bir göstergesi olarak 2010 Şubat ayında Tahran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonucu olarak iki ülke arasında güvenlik protokolü imzalanmış, daha sonra İran içişleri bakanının Katar'ı ziyareti ile bir güvenlik anlaşması imzalanmıştır.³⁰⁰

²⁹⁷ Oktav, s.82.

²⁹⁸ Kamrava, s.180.

²⁹⁹ Hunter, s.201.

³⁰⁰ Hunter, s.216.

Ahmedinejad döneminde İran her ne kadar başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirmek istemişse de bölgede yaşanan değişimler bunu mümkün kılmamıştır.³⁰¹ İran ve bölgedeki ülkeler arasında Irak, bir çatışma alanına dönüşmüştür. Irak'taki yeni siyasi elitin çoğu sürgünden dönen ve Kuveyt dışında hiçbir Arap ülkesiyle bağlantısı olmayan politikacılarıdır. Dolayısıyla Iraklı politikacıların dini ve politik olarak yarışan tarihi tutumları söz konusuydu.³⁰² Zaten nükleer sorundan kaynaklanan bir tehdit algısına, Irak'ta Şii nüfusunun artan siyasi gücü de eklenince Arap ülkelerinin İran'a yönelik algıları değişti. Baas rejiminin devrilişiyle birlikte bölgedeki devletlerin güvenlik öncelikleri de değişime uğradı. Bölgeye yayılan mezhepsel çatışmalar, devlet dışı aktörlerin güçlenmesi ve İran'ın bu ortamda bölgesel güç olarak yükselişi, Körfez ülkelerinin bölgesel politikalarını belirleyen temel etkenler olarak öne çıktı. Suudi Arabistan kralı Abdullah'ın henüz 2005 yılında, Irak Savaşı'ndan yükselen "Şii Hilali"ni dile getirmesi³⁰³, bahsedilen güvenlik algısındaki değişimin ilk işretiydi.

Haddad'ın incelmesinde gösterdiği gibi ABD işgalinden sonra Irak'taki siyasal değişime bakıldığında, gerçekten de mezhepsel politika bağlamında bir değişim gözlemlenmiştir. Haddad, Sünnilerin mezhepsel gerilimin kurbanı olarak Şii'lerin yerini aldığını ve dolayısıyla yeni Irak'ta rollerin tersine döndüğünü ileri sürmüştür.³⁰⁴ Baas rejiminin ortadan kaldırılması, yıllarca Irak'ta tutunabilmek için İran'ın destek ve korumasına ihtiyaç duyan Şii hareketlere gerçek bir siyasal alan açmıştır. Irak'taki Şii partiler olan el-Dawa ve Irak'ta İslam Devrimi Yüksek Konseyi ile olan bağlantıları sayesinde, İran 2003 yılı boyunca ülke siyasetine hakim olmaya çalışmış ve bu çabalar kurulacak olan Irak hükümetinde kendini göstermiştir.³⁰⁵ Bunun sonucunda Irak'ta Şii egemenliğine geçen devlet; ekonomik, sosyal ve en nihayetinde askeri alanda İran'dan gelecek her türlü desteği kabul etmiştir. Bu durum Şii nüfusuna sahip Körfez ülkeleri nezdinde, kendi rejim güvenliklerine yönelik tehdit olarak algılanıyordu. Yüksek oranda Şii nüfusuna sahip olan Bahreyn (%65-70), Kuveyt (%20), Suudi Arabistan (%15-20) bu tehdit algısını dış politikalarında ana gündem haline getirmişlerdir. Suudi Arabistan yeri geldikçe

³⁰¹ Oktav, s.31.

³⁰² Mahjoob Zweiri, "Arab-Iranian Relations: New Realities?", Anoushirvan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.), **Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad** içinde (115-29), England: Garnet Publishing Ltd, 2012, s.118.

³⁰³ Gheissari, s.345.

³⁰⁴ Bkz. Fanar Haddad, "Sectarian Relations and Sunni Identity In Post-Civil War Iraq", Lawrence G. Potter (Ed.), **Sectarian Politics In The Persian Gulf** içinde (67-117), New York: Oxford University Press, 2014.

³⁰⁵ Gheissari, s.345.

İran'ın Irak'taki mezhepsel çatışmayı körüklemekle ve Suudi Arabistan'daki Şii nüfusu da buna yönelik teşvik etmekle suçlamıştır. Sünni azınlığın iktidarda olduğu Bahreyn de İran'ın ülkedeki Şii hareketler üzerinden yönetimi devirmek için çalıştığını iddia etmiştir.

Zweiri'ye göre Irak işgalinin sonucunda iki husus İran-Arap ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İlki; güvenlik algısıyla alakalı yaşanan değişimdir. İran, ABD'nin bölgedeki askeri varlığından rahatsız iken, Körfez ülkeleri İran'ın nükleer çalışmalarının bölgesel güvenlik için meydana getirdiği tehditten rahatsız olmuşlardır. İkincisi ise Irak merkezli yükselişe geçen yeni politik ve toplumsal sorunlardır. Körfez ülkeleri Şiilerin siyasal hareketliliğinin yükselişe geçmesinden kaygı duymuşlardır. Bunun bölgede Şii düşmanı Sünni militanlığını da arttırdığını düşünmüşlerdir.³⁰⁶ Kamvara'ya göre Irak savaşı sonrasında bölgede üç kutup etrafında şekillenen güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu kutuplardan ilki sert güce odaklanan ABD; ikincisi askeri yönünü Suudi Arabistan'ın finansal yönünü ise Katar'ın sergilediği KİK; üçüncüsü ise Körfez'deki sert gücüyle, Irak ve Afganistan'da ise izlediği yumuşak güç ile öne çıkan İran'dır.³⁰⁷ Bu doğrultuda İran, her ne kadar Suudi Arabistan'ın Irak ve Lübnan'a yönelik endişelerini hafifletmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Suudi Arabistan Irak'ta bazı isyancı Sünni grupları, Lübnan'da ise Hizbullah karşıtlarını desteklemiştir. İsrail'in 2008'deki Gazze saldırılarından sonra Körfez ülkeleri İran'ı Filistin ve Lübnan'a müdahil olmaması gerektiği konusunda uyarılmışlardır. Bu hoşnutsuzluğun bir göstergesi olarak da Doha'da yapılması planlanan Arap Zirvesine, İran'ın gözlemci olarak davet edilirse katılmayacaklarını dile getirmişlerdir.³⁰⁸

Irak üzerinden yaşanan bu değişimlere ek olarak 2006 yılının temmuz ayında Lübnan üzerinden gerçekleşen savaş yeni bir gerçeği gündeme getirmiştir. Uzun yıllar Arapların İsrail'le savaşındaki başarısızlıkları bir tarafta dururken, Hizbullah'ın Lübnan'da İsrail'e karşı zafer kazanması, İran nezdinde -özellikle Körfez ülkeleri karşısında- bölgesel bir güç olmanın sonucuydu. Lübnan sınırında Hizbullah ile İsrail arasında başlayan çatışmalar kısa sürede iki taraf arasında tam bir savaşa dönüşmüştü. 34 gün süren savaş boyunca Hizbullah bölgede hızlı bir şekilde mobilize olmuş ve İsrail bozguna uğratılmıştı.³⁰⁹ Lübnan'da yaşanan bu savaş bir anlamda "İran'ın bölgede gerçekleşen

³⁰⁶ Zweiri, *Arab-Iranian Relations: New Realities?*, s.117.

³⁰⁷ Kamrava, s.10.

³⁰⁸ Hunter, s.199.

³⁰⁹ Takeyh, s.258.

başlıca jeopolitik dönüşümleri, kendi çıkarlarını geliştirmek için aktifleştirme kabiliyetine sahip olduğunu göstermekteydi."³¹⁰ İran'dan Hizbullah'a verilen kayıtsız destek bu savaş sonrasında bölgedeki devletlerin temel endişelerinden biri haline gelmiştir. Nitekim Lübnan savaşına başlarda sessiz duran Arap yönetimleri, daha sonra yükselişe geçen Hizbullah karşısındaki tedirginliklerini her fırsatta göstermişlerdir.

Diğer yandan ABD'nin başta Kuveyt, Katar ve Bahreyn olmak üzere bölgedeki ülkelerde çok sayıda askeri üs kurması İran'ın en büyük rahatsızlığıydı. Körfez rejimleri ABD ile iş birliğini nükleer bir tehdit olarak gördükleri İran konusunda güçlü bir araç olarak görmüşlerdir. Fakat bu iş birliği o kadar büyümüşü ki artık ülkedeki ABD karşıtlarının artan yoğun baskılarına rağmen ABD'den uzaklaşmak imkansız hale gelmişti. 11 Eylül'ün hemen sonrasında Bush'un Körfez bölgesi rejimlerine yönelik siyasi reform ve demokrasi çağrısı Kuveyt, Bahreyn ve Katar'daki liderler tarafından olumlu karşılandı. Kuveyt'te el -Sabah, Katar'da el- Sani ve Bahreyn'de el- Halifa aile liderleri, kendilerini birer reformcu olarak gösterme yarışına girdiler. İktidarlarına herhangi bir zarar gelmeden nasıl bir strateji izleyeceklerine yönelik tavsiyeler ise ABD'li ortaklarından gelmekteydi.³¹¹

Bu durum başta Hamaney olmak üzere İran'daki dış politika yapımcıların sert söylemlerinin merkezinde yer almıştır. İran dış politikasını yapısalcı bakış açısı ile incelediği çalışmasında Warnaar, İran'daki dış politika yapımcıların arasında hakim olan bu söylemin Arap ülkeleri ile ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle Hamaney'in Arap rejimlerinin Batı ile ilişkileri ve Filistin meselesine yaklaşımları üzerinden getirdiği eleştiriler bunu haklı çıkarmaktadır.³¹² Basra Körfezi'ndeki en büyük tehdit algısı ABD'nin bölgedeki askeri varlığı olan İran, zaman zaman İran'ın da içinde olduğu bir güvenlik iş birliğinin kurulması yönünde adımlar atmıştır. Çünkü Tahran nezdinde, ne halihazırdaki Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ne de yabancı devletlerin bölgedeki varlıkları Körfez güvenliğini sağlayabilir.³¹³ Fakat Tahran'ın KİK ülkelerine teklif ettiği bu 6+2 güvenlik anlaşmasına Körfez ülkeleri hiçbir zaman yaklaşmamışlardır.

³¹⁰ Gheissari, s.338.

³¹¹ Kaim, *Great Powers and Regional Orders*, s.79.

³¹² Warnaar, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad*, s.123.

³¹³ Kamrava, s.191.

Ahmedinejad ikinci kez seçildiğinde, İran'ın bölgedeki varlığı önceki dönemlere göre artan bir şekilde hissediliyordu. Suriye ile bağlantısını kuvvetlendirmiş ve Lübnan'daki varlığını arttırmıştı. Gerek bölgedeki İslamcı gruplarla olan bağlantılarını güçlendirmesi gerekse işgal sonrası Afganistan'daki siyasi güçlerle yeni ilişkiler başlatması bunun en açık örnekleriydi. Dolayısıyla Ahmedinejad'ın dış politikasına bakıldığında, "Arap Baharı" başlayana kadar temel amacın İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırmak olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz ABD'nin bölgedeki işgal politikaları bunda önemli bir etkiye sahiptir. 2011 itibariye Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelerle birlikte, İran'ın takip ettiği dış politikanın artık tam anlamıyla revizyonist bir görünüm arz ettiği görülmektedir.³¹⁴ Tunus'tan bütün bölgeye yayılan ve "Arap Devrimleri", "Arap Uyanışı", "Arap Ayaklanmaları" gibi kavramlarla ifade edilen bu halk hareketleri, bütün Arap rejimlerinin güvenliğini sarsmıştır.³¹⁵ Bölgeye yayılan ayaklanmalarda, Körfez güvenliği söz konusu olduğunda Bahreyn ve Suriye için İran tehlike arz etmekteydi. Bahreyn'de Suudi Arabistan'a yakın Şii çoğunluğu yöneten Sünni bir yönetim; Suriye'de ise İran'a yakın Şii çoğunluğu yöneten Alevi bir yönetim vardı. Sadece bu tablo bile bölgede Suudi Arabistan-İran geriliminin geleceği hakkında yeterli sinyali vermiştir.

İranlı yöneticiler başlarda Arap Baharı bağlamında meydana gelen gelişmeleri İran Devrimi ile bağlantı kurarak "ümmetin uyanışı" olarak değerlendirmişlerdir. Bu "İslami Uyanış" söylemi başta Hamaney olmak üzere, Meclis başkanı Ali Laricani ve birçok politikacının açıklamalarında yer almıştır.³¹⁶ Aslında Arap Baharı sürecinde İran'ın "ikili" bir devrim söylemi yürüttüğü görülmektedir. Bir yandan Mısır ve Tunus gibi ülkelerdeki değişime yönelik hareketlenmeyi desteklemiş; Şii nüfusunun bulunduğu Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin rejimlerinin karşısında yer almıştır. Diğer taraftan Suriye'de rejim karşıtı gösterileri şiddetle bastıran Esed yönetimine tam destek vermiştir.³¹⁷ Bu ve birçok nedenden dolayı Arap Baharı'nın Tahran ve Riyad yönetimlerini karşı karşıya getirdiği görülmüştür. Bu gerginlik süreç boyunca Bahreyn, Suriye ve Yemen üzerinde yaşanan farklı tutumlarda kendini göstermiştir.³¹⁸

³¹⁴ Kalaycı, s.210.

³¹⁵ Telci, "Ürdün'ün Gel(e)meyen Baharı: Arap Uyanışı ve Ürdün", **Ortadoğu Analiz**, Cilt.5, Sayı. 50 (2013), s.62.

³¹⁶ İsmail Akdoğan, "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2012** içinde (463-83), İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.471.

³¹⁷ Murat Yeşiltaş, "İran 2012", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2012** içinde (63-97), İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.75.

³¹⁸ Yeşiltaş, s.82-83.

Arap Baharı ile birlikte İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet bütün bölgeye yansımıştır. Özellikle Suriye ve Yemen üzerinde iki ülke farklı cephelerde yer aldı. İran Suriye’de Esed’e tam destek verirken, Suudi Arabistan da Esed karşıtlarına büyük miktarda silah ve askeri mühimmat aktarmıştır.³¹⁹ Riyad’ın geleneksel dış politikasını şekillendiren en önemli husus rejim güvenliğinin korunmasıdır. Bununla bağlantılı olarak dış politikasını şekillendiren bir diğer husus, Ortadoğu ve özellikle Basra Körfezi üzerinde nüfuzunu garantileyip hakimiyet kurmaktır.³²⁰ Bu iki husus göz önünde bulundurulduğunda Arap Baharının içerde rejim güvenliğine dışarda ise Riyad çıkarına olan statükoyu tehlikeye düşürdüğünü söylemek mümkün. Bu yüzden Suudi Arabistan Arap Baharına yönelik karşıt bir pozisyonda yer almıştır. Mısır’da seçimleri kazanan Müslüman Kardeşler üyesi Muhammed Mursi, Suudi Arabistan yönetimi tarafından doğrudan bir tehdit olarak algılandı. Mursi’nin görevdeyken İran’ı ziyaret etmesi en çok Suud yönetiminin tepkisini çekmişti.³²¹ Diğer Körfez ülkeleri de statükonun bozulmaması için Suudi Arabistan’la birlikte hareket etmişlerdir. Bunun en açık örneği Mısır’da gerçekleşen darbede görülmektedir. Körfez’in önde gelen aktörleri Sisi’yi Müslüman kardeşler yönetimine karşı koşulsuz desteklemişlerdir.³²²

Ahmedinejad’ın son zamanlarında bir taraftan Suriye krizine doğrudan müdahil olmanın getirdiği maliyet; diğer taraftan nükleer politikasından dolayı maruz kalınan uluslararası ambargolar İran ekonomisini darboğaza sokmuştur. 2013 yılı boyunca iç politikayı da şekillendiren bu ekonomik istikrarsızlıktan dolayı, Hamaney başta olmak üzere rejimin kilit isimleri ile Ahmedinejad arasında gerginlikler yaşanmıştır.³²³ Fakat genel siyasette öne çıkan duruma bakıldığında, iç siyasetteki hizipler ve bu hizipler ile bağlantılı kişiler Körfez bölgesini ve İran’ın diğer dış politika konularını daha çok içerde kendi pozisyonlarını sağlama almak ve iç politikadaki rekabette güç kazanmak için bir araç olarak kullanmışlardır. Bunun dış politika ile bağlantısı önemli tartışmalara yol açmıştır. Kamrava ve diğer birçoklarına göre İran’ın hem bölgesel hem de genel dış politikası ideolojik veya "devrimci" hususlardan daha çok pragmatik ve güç dengesi

³¹⁹ Telci, “Rising Tensions Between Iran and its Rivals: What Comes Next?”, <https://thenewturkey.org/rising-tensions-between-iran-and-its-rivals-what-comes-next> (13.10.2018).

³²⁰ Akdoğan, s.468–71.

³²¹ İsmail Numan Telci ve Mehmet Rakipoğlu, “Suudi Arabistan’ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932-2016”, **Akademik İncelemeler Dergisi (AID)**, Cilt.13, Sayı. 1 (2018), s.158.

³²² Telci ve Rakipoğlu, s.160.

³²³ Murat Yeşiltaş ve Mustafa Caner, “İran 2013”, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2013** içinde (47–77), İstanbul: Açılım Kitap, 2015.

hesaplamalarından etkilenmektedir. Buna örnek olarak Ahmedinejad'ın 2006'da Bush'a ve daha sonra Obama'ya seçimlerdeki zaferi üzerine gönderdiği tebrik niteliğindeki mektuplara işret etmektedir. Doğrudan ülke çıkarlarını ve ulusal güvenliğini etkileyen durumlar söz konusu olduğunda, karar vericiler güvenliği birinci öncelik yaparak ve sistemdeki yapısal sorunlar üzerindeki mücadelelerine rağmen bir uzlaşma ortamı sağlamaktadırlar.³²⁴ Bu bağlamda Haziran 2013'te Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle dış politikada yükselen "yapıcı etkileşim ve itidal"³²⁵ söylemleri, bahsedilen uzlaşma ortamının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

³²⁴ Kamrava, s.184.

³²⁵ Yeşiltaş ve Caner, s.62.

SONUÇ

Bu çalışma, Hatemi ve Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde İran'ın Körfez politikasında etkin olan faktörleri incelemiştir. İran dış politikasını açıklarken çıktılardan ziyade dış politikanın yapım sürecine odaklanılmıştır. Bu sürecin doğru anlaşılabilmesi için iç politik mücadele ve sistemik değişimlerin etkileri, Dış Politika Analizinin sunduğu yöntemden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede İran'da dış politika yapımına bakıldığında, karmaşık bir süreç içerisinde şekillendiği görülmektedir. Çalışmada, çok sayıda kurumsal ve kurumsal olmayan aktörler, aile bağları, örtüşen kurumsal otorite ve din-siyaset ilişkisi bunun başlıca sebepleri olarak değerlendirilmiştir. Resmi olarak dış politika yapım sürecini koordine eden kurumlar bulunmakla birlikte; asıl karar almanın, kurumlar ve siyasi elitler arasında var olan mücadele sonucunda şekillendiği görülmektedir.

Bunun yanında çalışmada İran siyasetinin merkezinde bulunan hiziplere dikkat çekilmiştir. Kurumsal kimlikler, dini/politik dernekler ve üyeleri, vakıf ve paramiliter örgütlerin içinde bulunduğu hizipleşmeler, dış politikanın şekillenişinde önemli bir role sahiptir. Bu çerçevede dış politikanın şekillenişinde çoğu zaman kurumlardan ziyade kişisel bağların etkin olduğunu söylemek mümkündür. Tezde İran dış politikasının belirli ilkeler doğrultusunda yürütülüp yürütülmediği tartışılmıştır. Anayasa'da dış politika, İslam üzerinden takip edilen bir idealizmi işaret ederken; ilgili çalışmaların tespit ettiği üzere,³²⁶ uygulamada ulusal çıkarı dayalı realist bir dış politikanın da var olduğu görülmektedir.

Reformcu bir hükümetin görevde olduğu 1997-2005 yılları, İran'da önemli değişimlerin yaşandığı yıllardır. Reformcular içerde anayasal güç yapısında ve ülke ekonomisinde reform yapılmasını öncelerken; dışarda İran'ın Batı ve bölgedeki ülkeler ile ilişkilerinde diplomatik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çalışmışlardır. İç siyasette hukukun üstünlüğü ve sivil toplum, Hatemi'nin reform politikasının ana gündeminde yer almıştır. Buna yönelik atılan adımların sonuçlarına bakıldığında, toplumda demokrasi ve hukukun üstünlüğünü ilke edinen dernek ve sivil örgütlenmelerin sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir. Reform hareketinin medya ayağında da aynı gelişmeden

³²⁶ Bu çalışmalardan biri için bkz. Hamid Ahmedi, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran** Pınar Güven (çev.) içinde (59-75), Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.63.

bahsetmek mümkündür. Özellikle ilk dönemde İran’da Hatemi’nin reform söylemlerini kamuoyuna aktaran reformist gazete ve dergiler, muhafazakar medyanın hakimiyetini kırmaya çalışmışlardır. Hatemi, devraldığı ekonomik sorunların üstesinden gelmek için, devlet kontrollü girişimlere karşı özel sektörü teşvik edici adımlar atmıştır. Hükümet bu dönem izlediği ekonomi politikalarla, İran ekonomisini küresel kapitalist sisteme entegre etmeyi tercih etmiştir.

Bununla birlikte reformcu hükümetin, devrimci kurumlar ve dolaylı olarak Dini Liderlik makamıyla mücadeleye girmesiyle, siyasal açıdan rekabetin ve kurumsal hesaplaşmaların yüksek olduğu bir süreç yaşanmıştır. Mücadelenin en çok meclis, medya ve yargı üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu mücadele reformcu hükümetin devrimci kurumlar tarafından ciddi baskılara maruz kalmasına neden olmuştur. Yargı erki, reformist gazetelerin kapatılması; reformist gazeteci, aydın ve hukukçuların susturulmasını sağlamıştır. Bunun dış politika yapım sürecine yansımalarına bakıldığında, Hatemi’nin dış politika hedeflerinin devrimci kurumlar tarafından sabotaj edildiği görülmektedir. Bu dönemde İran’da “askeri-istihbarat” kurumlarının kartelleşme adımları öne çıkmaktadır. Devrim Muhafızları Ordusu ve devlet içinde önemli güce sahip istihbarat kolu, Hatemi hükümetinin dış politikada manevra alanını kısıtlamıştır. Bunun yanında, doğrudan Dini Lidere bağlı olan vakıfların da etki güçlerini kullandığı görülmektedir. Tezde vakıfların, Devrim Muhafızlarıyla içi içe geçen ilişkileri, kitlesel eylemler düzenleme güçleri ve en önemlisi İran ekonomisindeki paylarıyla dış politikayı etkileyebilme potansiyeline sahip olduklarının altı çizilmiştir. Vakıflar kontrol ettikleri güçle, karşı koyması imkansız birer çıkar gurubu olarak, Hatemi’nin ekonomi politikalarının karşısında yer almışlardır.

Hatemi dönemi uluslararası sistem tartışmalarında, ABD öncülüğünde tek kutupluluk görüşünün ağır bastığı söylenebilir. 1991 yılında Sovyetler’in çöküşüyle ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde, İran uzlaşmacı ve statükocu bir dış politika takip etmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda Rafsancani döneminden kalan ABD ile uzlaşma arayışı, medeniyetler arası diyalog kapsamında Hatemi ‘de daha da ileriye taşınmıştır. Ayrıca 11 Eylül saldırıları Hatemi’nin iç politik mücadelede muhafazakarlar karşısında elini zayıflatmış olmasına rağmen, uluslararası sisteme uyum sağlama politikasının devam ettiği görülmektedir.

Tezde İran'ın Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerinde dış politikasında öne çıkan bu faktörler, Körfez bölgesine yönelik izlediği dış politika üzerinden test edilmiştir. Bu bağlamda bir karşılaştırma yapmak gerekirse; Hatemi döneminde iç siyasette yaşanan değişimlerin dış politika yapım süreci açısından daha ön planda olduğu söylenebilir. İran dış politikasında uzlaşma ve diplomasiyi önceleyen reformcu bir hükümetin görevde olması, Körfez politikasında da önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Burada asıl altının çizilmesi gereken nokta, içeride yaşanan güç mücadelesine rağmen Körfeze yönelik işbirliği üzerinde varılan konsensüstür. Özellikle askeri kanat, Cumhurbaşkanlığın Körfez ile ilişkilerin geliştirilmesini desteklemiştir. Bu doğrultuda Devrim Muhafızlarının Hatemi ile birlikte hareket etmesinde, Hamaney'in olumlu tutumunun önemli payı olmuştur. Devrim sonrası süreçte İran-Körfez ilişkilerinde belirgin olan tehdit algısının giderilme çabası, askeri ilişkileri etkilemiştir. İran ve Suudi Arabistan komutanlarının karşılıklı ziyaretleri bu açıdan önemlidir. Bu dönemde İran Körfeze yönelik, devrim sonrası süreçte ilk sayılabilecek birçok adım atmıştır. Hatemi'nin Körfez bölgesinin önde gelen ülkelere yaptığı ziyaretler ve bölgesel örgütler nezdinde katıldığı toplantılar, İran'ın dışardaki imajının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun en önemli yansımaları güvenlikten ekonomiye birçok alanda varılan karşılıklı işbirliği çabalarında görülmektedir.

Diğer taraftan 2000'lerin başından itibaren İran siyasetinde yükselişe geçen neo-muhafazakarların 2005'te hükümeti devralmalarıyla, İran'daki iç mücadelenin şekli de değişmiştir. Neo-muhafazakar bir Cumhurbaşkanı olarak Ahmedinejad'ın öne çıkan özelliği, Humeyni'nin devrimci mirasına olan bağlılığıydı. İç politikada izlediği popülist politikalar, sosyal adalet ve devrim şehitlerini söylemlerinin merkezinde tutmasıyla, İran siyasetinde devrim yıllarına dönüşün simgesi olmuştur. Ahmedinejad'ın popülist siyaseti ve özellikle ekonomiye yönelik politikaları, sadece Reformcular değil aynı zamanda geleneksel muhafazakarlar tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, dış politika yapım sürecine bakıldığında, ordu-devlet ilişkisinin her alanda kuvvetlendiğinin altını çizmek gerekir. Ahmedinejad ikinci kez seçildiğinde, Devrim Muhafızları Ordusu İran sanayisi ve ekonomisinde kontrolü elinde bulunduran yegâne güç olmuştur. Bunun bir etkisi olarak İran dış politikasında diplomasiye ziyade ulusal güvenlik meselelerine öncelik verilmiş ve devrimci ideolojinin ağır bastığı saldırgan bir dış politika yönelimi ortaya çıkmıştır. İran

siyasetinde gücünün arttığı görülen diğer kurum, Haşemi Rafsancani'nin başkanlık yaptığı Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi'dir. Tezde bu durum daha çok Hamaney'in çoğu konuda Ahmedinejad'ı frenlemek istemesiyle ilişkilendirilmiştir.

Ahmedinejad döneminde İran, ABD öncülüğündeki uluslararası yaptırımlar ve baskı politikalarıyla sistemden izole edilmeye çalışılmıştır. Ahmedinejad'ın nükleer krizdeki diplomasi karşıtlığı ve BMGK kararlarını görmezden gelen tutumu, nükleer müzakerelere yansımıştır. Nükleer müzakerelerin başarısızlığa uğraması ve yaptırımlara AB ve BM'nin de katılması Ahmedinejad'ı içerde sıkıştırırken, İran'ın sistemde yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Buna karşın neo-muhafazakar hükümet, çok kutupluluğa doğru giden uluslararası sistemde, daha aktif bir politika takip etmiştir. Bir taraftan ABD karşısında Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan bölgede gerçekleşen dönüşüm sürecinde en kazançlı aktör olarak öne çıkmıştır. 11 Eylül saldırılarının bir sonucu olarak, İran'ın bölgedeki iki büyük düşmanının (Irak'ta Saddam Hüseyin, Afganistan'da Taliban) ABD tarafından ortadan kaldırılması, İran'ın bölgesel etkinliğinin artmasında önemli rol oynamıştır.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde sistemik faktörlerin İran'ın dış politikasında daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. 2000'lerde uluslararası sistemi etkileyen değişimler İran'da siyasetin muhafazakar bir zemine kaymasında önemli payı olmuştur. Nükleer kriz ve 11 Eylül saldırıları, ABD'nin "terörle mücadele" stratejisi gibi sistemik etkileri olan gelişmeler, zaten önceki dönemde Hatemi'yi dış politika yapımında sertlik yanlıları karşısında zor duruma sokmuştu. Neo-muhafazakar bir hükümetin İran'da görevde olduğu dönemde, bahsedilen sistemik faktörlerin etkisiyle, İran Körfezdeki uzlaşma ve işbirliği arayışını terk etmiştir. Ahmedinejad ilk yıllarında her ne kadar Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfeze yönelik bu politikayı devam ettirmek istemişse de bölgede yaşanan gelişmeler bunu mümkün kılmamıştır. Nükleer programdan dolayı daha önce var olan tehdit algısına Irak'ta Şii hareketler üzerinden artan etkinliği de eklenince, Körfezin önde gelen aktörlerinin İran tutumu sertleşmiştir. Bu kapsamda Körfez ülkelerinin ABD' ile ilişkilerini İran'a karşı bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Ayrıca 2006'da Lübnan'da yaşanan savaş İran'ın bölgesel etkinliğinin ilk göstergesi olmuştur. 2011'de bölgede başlayan "Arap Baharı" ile birlikte, İran'ın bölgesel etkinliğini artırma politikası, artık tam anlamıyla revizyonist görünüm arz etmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmedi, Hamid. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Ulusal Çıkar İkilemi”, Homa Katouzian, Hüseyin Şahidi (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, Pınar Güven (çev.) içinde. Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.59-45.
- Akdoğan, İsmail. “Arap Baharı’nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu yılığı 2012** içinde. İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.463–83.
- Albloshi, Hamad H., “Iran and Kuwait”, Anoushiravan Ehteshami, Neil Quillam ve Gawdat Bahgat (Ed.), **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors** içinde. London: Palgrave Macmillan, 2016, s.123-149.
- Alden, Chris ve Amnon Aran. **Foreign Policy Analysis: New Approaches**. 2. Basım. New York: Routledge, 2016.
- Allison, Graham T. ve Philip Zelikow. **Essence Of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis**. 2. Basım. New York: Longman, 1999.
- Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**. 10. Basım. Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.
- Arjomand, Said A.. **After Khomeini: Iran Under His Successors**. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Axworthy, Michael. **A history of Iran: Empire of the mind**. New York: Basic Books, 2008.
- **Revolutionary Iran: A History Of The Islamic Republic**. New York: Oxford University Press, 2013.
- Bakhash, Shaul. “Reformists, Conservatives, and Iran’s 2000 Parliamentary Elections”, Joseph A. Kéchichian (Ed.), **Iran, Iraq, and the Arab Gulf States** içinde. New York: Palgrave, 2001, s.13–30.
- Breuning, Marijke. **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction**. 1.Basım. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Buchta, Wilfried. **Who Rules Iran? : The Structure Of Power in The Islamic Republic**. Washington, D.C: Washington Institute for Near East Policy, 2000.
- Byman, Daniel. **Iran’s Security Policy İn The Post-Revolutionary Era**. Santa Monica: RAND, 2001.

Edwards, Alex. **Dual Containment” Policy İn The Persian Gulf: The USA, Iran, And Iraq, 1991-2000.** New York: Palgrave Macmillan, 2014.

Efegil, Ertan. **Dış Politika Analizi Ders Notları.** Ankara: Nobel, 2012.

Ehteshami, Anoushiravan ve Mahjoob Zweiri. **Iran And The Rise Of Its Neoconservatives: The Politics Of Tehran’s Silent Revolution.** London, New York: I.B. Tauris, repr, 2007.

Ehteshami, Anoushiravan ve Reza Molavi. **Iran And The İnternational System.** New York: Routledge, 2012.

Ehteshami, Anoushiravan, Neil Quillam, ve Gawdat Bahgat (Ed.). **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbors.** London: Palgrave Macmillan, 2016.

Ehteshami, Anoushiravan. **Iran: Stuck İn Transition.** London, New York: Routledge, 2017.

Ehteshami, Anoushirvan, ve Mahjoob Zweiri (Ed.). **Iran’s Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad,** England: Garnet Publishing Ltd, 2012.

Eralp, Atilla (Hzl.), **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar.** 8. Basım. İstanbul: İletişim, 2014.

Ensari, Ali M. “11 Eylül Gölgesinde İran ve Amerika Birleşik Devletleri: Fars ve Farslar Meselesinin Yeniden Ele Alınması”, Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.). **21. Yüzyılda İran,** Pınar Güven (çev.) içinde. Ankara: Sitare Yayınları, s.151–68.

Erişen, Cengiz. “Dış Politika Analizi.” Şaban Kardaş, Ali Balcı and Nermin Tenekeci (Ed.). **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular** içinde. 4. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.367–78.

Farhi, Feride. “Çağdaş İran’da Tartışmalı Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Uсталıkla İşlenmesi”. Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi (Ed.). **21. Yüzyılda İran,** Pınar Güven (çev.) içinde. Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.41–59.

Gheissari, Ali (Ed.). **Contemporary Iran: Economy, Society, Politics.** Oxford, England: Oxford University Press, 2009.

Haddad, Fanar. “Sectarian Relations And Sunnı Identity In Post-Cıvıl War Iraq”, Lawrence G. Potter (Ed.). **Sectarian Politics in The Persian Gulf** içinde. New York: Oxford University Press, 2014, s.67–117.

Heywood, Andrew. **Küresel Siyaset.** 1.Basım. Ankara: Adres Yayınları, 2013.

- Hill, Christopher. **Foreign Policy İn The Twenty-First Century**. 2.Basım. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Hudson, Valerie M. "The Hsitory And Evolution Of Foreign Plicy Analysis", Steve Smith, Amelia Hadfield Ve Tim Dunne (Ed.). **Foreign Policy: Theories, Actors And Cases** içinde. 2. Basım, Oxford: Oxford University Press, 2012, s.13–35.
- **Foreign Policy Analysis: Classic And Contemporary Theory**. 2.Basım. Plymouth: ROWMAN & LITTLEFIELD, 2014.
- Hunter, Shireen. **Iran’s Foreign Policy in The Post-Soviet Era: Resisting The New İnternational Order**. Santa Barbara, Calif: Praeger, 2010.
- İnat, Kemal ve Muhittin Ataman (Ed.). **Ortadoğu Yıllığı 2012**. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- (Ed.). **Ortadoğu Yıllığı 2013**. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Kaim, Markus (Ed.). **Great Powers and Regional Orders: The United States and the Persian Gulf**. London: Taylor and Francis, 2008.
- Kalaycı, Rıdvan. "Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye", **Doktora Tezi** "Yayınlanmamış Doktora Tezi". Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kamrava, Mehran (Ed.). **International Politics Of The Persian Gulf**. Syracuse, N.Y: Syracuse University Press, 2011.
- Kardaş, Şaban, Ali Balcı ve Nermin Tenekeci (Ed.). **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram Ve Konular**, 4. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Katouzian, Homa ve Hüseyin Şahidi (Ed.). **21. Yüzyılda İran**. Pınar Güven (Çev.), Ankara: Sitare Yayınları, 2011.
- Kéchichian, Joseph A. (Ed.). **Iran, Iraq, and the Arab Gulf States**. New York: Palgrave, 2001.
- Keddie, Nikki R. **Modern Iran: Roots And Results Of Revolution**. New Haven London: Yale University Press, 2006.
- Khosrokhavar, Farhad ve Olivier Roy. **İran: Bir Devrimin Tükenişi**. İsmail Yerguz (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Metis Yayınevi., 2018.
- Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro. **Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy**. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2009.
- Maddy-Weitzman, Bruce (Ed.). **Middle East Contemporary Survey**. New York: The Moshe Dayan Center, 2002.

- Mearsheimer, John J. **The Tragedy of Great Power Politics**. New York: W. Norton & Company, 2001.
- Mintz, Alex ve Karl R. DeRouen. **Understanding Foreign Policy Decision Making**. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Morin, Jean-Frédéric ve Jonathan Paquin. **Foreign Policy Analysis: A Toolbox**. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- Oktav, Özden Z. **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri**. İstanbul: Beta, 2011.
- Potter, Lawrence G. (Ed.). **Sectarian Politics In The Persian Gulf**. New York: Oxford University Press, 2014.
- Rakel, Eva P. **Power, Islam, And Political Elite in Iran: A Study On The Iranian Political Elite From Khomeini To Ahmadinejad**. Leiden: Brill, 2009.
- Roy, Olivier. "Tensions And Options Among The Iranian Clerical Establishment", Joseph A. Kéchichian (Ed.). **Iran, Iraq, and the Arab Gulf States** içinde. New York: Palgrave, 2001, s.3–13.
- Smith, Steve, Amelia Hadfield, ve Tim Dunne (Ed.). **Foreign Policy: Theories, Actors and Cases**. Basım, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Snyder, Richard C., H. W. Bruck ve Burton Sapin. **Decision-Making As An Approach To The Study Of International Politics**. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1954.
- Snyder, Richard C., H. W. Bruck, ve Burton Sapin (Ed.). **Foreign Policy Decision-Making (Revisited)**. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. 6. Basım. İstanbul: DER Yayınları, 2014.
- Sprout, Harold Hance ve Margaret Sprout. **Man-Milieu Relationship Hypotheses in The Context Of International Politics**. Princeton: Center For International Studies, 1956.
- Starr, Harvey (Ed.). **Approaches, Levels, And Methods Of Analysis in International Politics: Crossing Boundaries**. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Takeyh, Ray. **Guardians Of The Revolution: Iran and The World in The Age Of The Ayatollahs**. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Tayfur, M. F. "Dış Politika", Atilla Eralp (Ed.). **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar** içinde. 8. Basım, İstanbul: İletişim, 2014, s.73–105.

- Thaler, David E., Alireza Nader, Shahram Chubin ve Jerrold D. Green. **Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration Of Iranian Leadership Dynamics**. Santa Monica, CA: RAND, 2010.
- Warnaar, Maaïke, Luciano Zaccara ve Paul Aarts. **Iran's Relations with the Arab States of the Gulf: Common Interests over Historic Rivalry**. Berlin: Gerlach Press, 2016.
- Warnaar, Maaïke. **Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad: Ideology and Actions**, New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Yeşiltaş, Murat ve Mustafa Caner. "İran 2013", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.). **Ortadoğu Yılığ 2013** içinde. İstanbul: Açılım Kitap, 2015, s.47-77.
- Yeşiltaş, Murat. "İran 2012", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.) **Ortadoğu Yılığ 2012** içinde. İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.63-97.
- Zweiri, Mahjoob. "Arab-Iranian Relations: New Realities?", Anoushirvan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.). **Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad** içinde. England: Garnet Publishing Ltd, 2012, s.115-29.

Sürekli Yayınlar

- Arjomand, Said A. “The Rise and Fall of President Khatami and the Reform Movement in Iran”. **Constellations**. Vol.12, No. 4, 2005, s.503–520.
- Emerson, Rupert. “Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics. By Harold and Margaret Sprout. (Princeton: Center of International Studies. 1956. Pp. 101.)”. **American Political Science Review**, Vol.52, No. 01, 1958, s.210–211.
- Ereker, Fulya. “Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu”. **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Vol.9, No. 36, 2013, s.45–71.
- Gülmez, Serhat, “İran: Yıpratma Savaşları Sürüyor”. **Birikim Dergisi**. Sayı. 133, Mayıs 2000, s.90-102.
- Hart, Paul’t. “Irving L. Janis’ Victims of Groupthink”. **Political Psychology**. Vol.12, No. 2, 1991, s.247–280.
- Hudson, Valerie M. ve C. S. Vore. “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow”. **Mershon International Studies Review**, Vol.39, No. 2, 1995, s.209–238.
- Ramazani, R. K. “The Shifting Premise of Iran’s Foreign Policy: Towards a Democratic Peace?”. **Middle East Journal**, Vol.52, No. 2, 1998, s.177–178.
- Telci, İsmail Numan ve Mehmet Rakipoğlu. “Suudi Arabistan’ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932-2016”. **Akademik İncelemeler Dergisi (AID)**. Vol.13, No. 1, 2018, s.137–168.
- Telci, İsmail Numan. “Ürdün’ün Gel (e) meyen Baharı: Arap Uyanışı ve Ürdün”. **Ortadoğu Analiz**. Vol.5, No. 50, 2013, s.61–69.
- Wastnidge, Edward. “Détente and Dialogue: Iran and the OIC during the Khatami Era (1997–2005)”. **Politics, Religion & Ideology**. Vol.12, No. 4, 2011, s.413–431.
- Yegin, Abdullah. “İran Siyasetini Anlama Klavuzu”, **SETA Rapor**. Ankara: Seta Yayınları, 2013.

Diğer Kaynaklar

Telci, İsmail Numan. “Rising Tensions Between Iran and its Rivals: What Comes Next?”. <https://thenewturkey.org/rising-tensions-between-iran-and-its-rivals-what-comes-next> (12 Ekim, 2018).

Telci, İsmail Numan. “The Rise of China in Saudi Arabia’s Foreign Policy?”. <https://thenewturkey.org/the-rise-of-china-in-saudi-arabias-foreign-policy> (25 Şubat, 2019).

“Basra Körfezi’nde gerilim.”. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070329_gulf_background.shtml (31 Mart", 2019).

Boroujerdi, Mehrzad ve Rahimkhani, Kourosh, “Iran Primer: Iran’s Political Elite”. 01.11.2010, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/11/iran-primer-irans-political-elite.html> (16.08.2018).

Comparative Constitutions Project. “Iran (Islamic Republic of)’s Constitution of 1979 with Amendments through 1989”. <https://www.constituteproject.org/> (12 Aralık, 2018).

“May 17, 2003: Bahrain, Iran sign security pact.”. Gulf News. <https://gulfnews.com/today-history/may-17-2003-bahrain-iran-sign-security-pact-1.2222514>. (5 Mart, 2019).

Amanpour, Christiane. “Iranian President Mohammad Khatami”. **Röportaj**, 07.01.1998.

Ahmedinejad, Mahmud. “Address by H.E. Dr. Mahmood Ahmadinejad President of the Islamic Republic of Iran before the Sixtieth Session of the United Nations General Assembly New York, 17 September 2005”. <https://www.un.org/webcast/ga/60/statements/iran050917eng.pdf> (11 Ocak, 2019).

ÖZGEÇMİŞ

Nurhak GÜREL, 1993 yılı Iğdır doğumlu olup, ortaokul ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. Lisans eğitimine 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde başladı. 1 yıl İngilizce hazırlık eğitimiyle birlikte lisansını tamamladıktan sonra, yüksek lisans eğitimine aynı üniversitenin Ortadoğu Enstitüsü – Ortadoğu Çalışmaları alanında devam etti. İngilizce ve orta seviyede Farsça bilen GÜREL'in çalışma alanları arasında dış politika çalışmaları, İran dış politikası, Ortadoğu siyaseti yer almaktadır.